

MOĞOLLAR VE TİMURLULAR DEVRİNDE KÜREGENLİK

Aleyna DURMUŞ

Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Derya COŞKUN

Erzurum-2024

Her hakkı saklıdır

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

MOĞOLLAR VE TİMURLULAR DEVRİNDE KÜREGENLİK

Aleyna DURMUŞ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Derya COŞKUN

Anabilim Dalı: Ortaçağ Tarihi

Erzurum-2024

Her hakkı saklıdır

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY SAYFASI

Aleyna DURMUŞ tarafından hazırlanan Moğollar ve Timurlular Devrinde Küregenlik adlı bu çalışma 24.06.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda ☐ **oybirliği** / ☐ **oyçokluğu** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Doç. Dr. Ahmet YILMAZ Amasya Üniversitesi	İmza
Danışman	Doç. Dr. Derya COŞKUN Erzurum Teknik Üniversitesi	İmza
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Kaan AKAR Erzurum Teknik Üniversitesi	İmza

Aleyna DURMUŞ tarafından hazırlanan Moğollar ve Timurlular Devrinde Küregenlik başlıklı yüksek lisans tezi kabul edilmiştir. 24.06.2024

Prof. Dr. Serap BEDİR KARA

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullandığım her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sorumluluğu ve tezin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum. 24.06.2024

İmza

Aleyna DURMUŞ

Öğrenci

- ☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- ☐ Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.
- ☐ Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim süresi ile ilgili bir kısıtlama bulunmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖN SÖZ.....	vi
KAYNAKLAR.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARDA KÜREGEN ÜNVANI VE EVLİLİK

1. KÜREGEN KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ	5
2. MOĞOLLARDA EVLİLİK KURUMU	7
2.1. Evlilik Akdinin Gerçekleşmesi	11
2.2. Moğollarda Evlilikte Maddiyat: Kız İsteme, Çeyiz Ve Mehir	13
3. MOĞOLLARDA EVLİLİK KURUMU ÇERÇEVESİNDE SEÇKİN MOĞOL KADINLARI	16
3.1. Alan Koa/Alan Ho'a/Alman Koa Hatun	18
3.2. Höelün Hatun	19
3.3. Börte Üçin Hatun	22
3.4. Töregene Hatun.....	25
3.5. Sorkoktani Beki.....	27
3.6. Bağdâd ve Dilşâd Hatunlar	29

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLAR DEVRİ KÜREGENLERİ

1. CENGİZ HAN	31
2. EBÛ SAİD BAHADIR HAN	35
3. TOGA TİMUR HAN (MUSA KÜREGEN)	36
4. İSA	39
5. SALCİDAY	40
6. TUKÇİ	40
7. TÖRELÇİ	41
8. PARS BUKA	41

9. TENGİZ.....	42
10. CÜRME	42
11. ÇİÇEK BAYDU.....	43
12. CAKİR.....	43
13. YESÜ BUKA.....	43
14. LEKZİ.....	44
15. İSEN BUKA	44
16. TURALÇİ	44
17. ALAKUŞ TEGİN.....	45
18. ÇİGU	46
19. CAVUR SEÇEN	47
20. TOGACAR	47
21. ŞİNGU	47
22. TARAKAY	48
23. AKBUKA	48
24. EMİR HÜSEYİN	49
25. CENGİZ HAN ORDUSUNDA BİNBAŞI OLAN KÜREGENLER.....	51
26. KÜREGEN ÜNVANINA SAHİP OLMAYAN MOĞOL DAMATLARI.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİMURLULAR DEVRİ KÜREGENLERİ

1. EMİR TİMUR.....	52
2. MİRZA CİHANGİR.....	57
3. ÖMER ŞEYH.....	58
4. MİRANŞAH (EMİRANŞAH).....	59
5. ŞÂHRUH	61
6. ULUĞ BEY	62
SONUÇ.....	65
KAYNAKLAR.....	66
EKLER.....	85

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MOĞOLLAR VE TİMURLULAR DEVRİNDE KÜREGENLİK

Aleyna DURMUŞ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Derya COŞKUN

2024, (110) sayfa

Jüri: Doç. Dr. Derya COŞKUN (Danışman)

Doç. Dr. Ahmet YILMAZ (Üye)

Dr. Öğretim Üyesi Kaan AKAR (Üye)

Ünvan, “bir kimsenin işi, mesleği ya da toplum içindeki durumu ile ilgili olarak kullanılan ad, san” olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda “bir kimsenin temsil ettiği ya da göreviyle ilgili olarak anıldığı ad ya da sıfat ve hükümdarlık alâmeti” olarak da karşımıza çıkmaktadır. “Moğollar ve Timurlular Devrinde Küregenlik” isimli bu çalışmada ele alınan temel konu küregen’dir. Küregen olabilmek için Cengiz Han soyundan gelen soylu ve seçkin kadınlarla evlenmek şart olsa da kaynaklarda bazı küregenlerin kiminle evlendiğini bilmeden de küregen olduğunu hatta askeri ve idari konularda ünvanları sayesinde rütbe kazandıklarını görmek mümkündür. Küregen olmak hiç şüphesiz meşruiyet ve güç kazanmanın yollarından biridir. Buna verilebilecek en güzel örnek ise Emir Timur’dur. Emir Timur’un küregen olarak kabul edilmesi, Saray Mülk Hanım ile evlenmesi dolayısıyladır. O, bu evlilik sayesinde soyunu Cengiz Han’a dayandırmayı başarmıştır. Böylesi siyasi evliliklerden elde edilebilecek gücün farkında olan Timur, çocukları ve torunlarına küregen olmaları hususunda evlilikler gerçekleştirmelerini tembihlemiştir. Moğollarda ve Timurlularda küregen olan kişilere bakmadan önce onlara bu nüfuzu sağlayacak kadınların da hayatlarına bakmak, onları tanımak oldukça önemlidir. Cengiz Han’ın atası olduğu düşünülen Alan Hoa başta olmak üzere Sorkoktani Beki, Bağdat Hatun, Dilşad Hatun gibi birçok seçkin Moğol kadınının tanımak ve onların devlet idaresi üzerindeki söz haklarından bahsetmek küregenlerin faaliyetlerini anlamak açısından önemlidir. Birçok devlet adamı için bu kadar önemli bir ünvana sahip olmak, mutlak bir gücün temsiliyetinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Moğollar ve Timurlularda muhtelif faaliyetlerde bulunmuş küregenler ile karşılaşmak mümkündür. Bu çalışma, adı geçen devletlerde söz hakkı edinmiş ve devletin çeşitli mercilerinde çalışmış kişilerin hayatları, bu süreçte devlet içerisindeki faaliyetlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küregen, Moğol Devleti, Timurlu Devleti, Ünvan.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
KÜREGEN IN THE MONGOL AND TIMURID PERIODS

Aleyna DURMUŞ

Advisor: Doç. Dr. Derya COŞKUN

2024, (110) page

Jury: Doç. Dr. Derya COŞKUN (Consultant)

Doç. Dr. Ahmet YILMAZ (Member)

Dr. Öğretim Üyesi Kaan AKAR (Member)

The title "*küregen*" is defined as "*a name or title used in connection with a person's work, profession, or social status.*" It also refers to "*the name or title by which a person is represented or referred to in connection with their office and the insignia of sovereignty.*" The central theme of this study titled "*Küregen in the Moghul and Timurid Period*" is the *küregen*. While marrying a noble and distinguished woman from the lineage of Genghis Khan was a prerequisite for becoming a *küregen*, it is possible to find *küregens* in the sources who became *küregens* without knowing who they married and even gained rank in military and administrative matters thanks to their titles. Being a *küregen* was undoubtedly one of the ways to gain legitimacy and power. The best example of this is Emir Timur. Emir Timur was recognized as a *küregen* due to his marriage to Saray Mülk Hanım. Through this marriage, he was able to trace his lineage to Genghis Khan. Aware of the power that could be gained from such political marriages, Timur instructed his children and grandchildren to make marriages for them to be *küregens*. Before looking at the *küregens* in the Moghuls and Timurids, it is quite important to look at the lives of the women who will provide them with this influence and to get to know them. Getting to know many distinguished Moghol women such as Sorkoktani Beki, Bağdat Hatun, Dilşad Hatun, starting with Alan Hoa, who is thought to be Genghis Khan's ancestor, and talking about their rights to speak on state administration is important for understanding the activities of the *küregens*. For many statesmen, having such an important title stems from the representation of absolute power. Therefore, it is possible to encounter *küregens* who have been involved in various activities in the Moghuls and Timurids. This study aims to reveal the lives of people who gained the right to speak in these states and worked in various institutions of the state, and their activities within the state during this process.

Key Words: *Küregen*, Mongol Empire, Timurids Empire, Title.

KISALTMALAR LİSTESİ

TTK: Türk Tarih Kurumu

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

MGT: Moğolların Gizli Tarihi

Yay: Yayınları

Bkz: Bakınız

Çev: Çevirmen

Ed: Editör

C: Cilt

Haz: Hazırlayan

nşr: Neşreden

Yy: Yüzyıl

Vd: Ve diğerleri

ÖN SÖZ

Dünya tarihine damga vurmuş, muhtelif kaynaklarda farklı şekillerde tasvir edilen savaşçı bir toplum olan Moğollara ve kendilerini Moğol soyuna dayandırmayı başarmış diğer bir savaşçı toplum olan Timurlulara, küregen olmaları nazarında bakıldığında topluluklarına olan etkilerini incelemeyi hedeflediğimiz bu çalışmada hem Moğolların hem de Timurluların küregenlik meselesi ele alınmıştır. Küregen ünvanına sahip olmuş gerek Moğol toplumundan gerekse Timurlu toplumundan kişiler mevcuttur. Çalışmamızda anlaşıldığı üzere küregen olabilmek için Moğol toplumundan olma, Cengiz Han soyundan gelme seçkin bir kadınla evlenmek şart olduğundan dolayı herkesin kolay bir şekilde bu ünvanı alamadığı açıktır. Dönemin Moğol kaynakları ve bazı Çin kaynakları küregenlikten bahsetmiş ve Moğol küregenlerinden örnekler sunmuştur. İslam kaynaklarına bakıldığında Timurlulardaki Küregenlere dair bilgiler bulmak mümkündür. Kaynaklarda kişilere yönelik farklı tutumlar mevcut olmakla birlikte evlilik müessesesi ile ilgili pek fazla karışıklık ya da farklılık söz konusu değildir. İslam kaynakları, seyahatnameler ya da Moğol, Çin gibi diğer kaynaklar kadar Moğollar için övgüyle bahsetmemiş ancak kişiler bazında istisnalar sağladığı görülmektedir.

Bu çalışma girişten sonra üç ana bölümden oluşmaktadır. Sonuç, kaynakça ve ekler ile bitirilmiştir. Çalışmayı desteklediğimiz ana kaynakların tanıtımından sonra giriş bölümünde Moğolların ve Timurluların siyasi tarihleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölüm ise, Moğollarda küregen ünvanı ve evlilikleri hakkındadır. Önce Küregen ünvanının etimolojisi incelenmiş ve Moğollardaki seçkin kadınlarla evlenen kişilerin alacakları ünvanın ne demek olduğu anlatılmıştır. Daha sonra evlilik kurumu ele alınarak Moğollarda yer alan evlilik geleneklerine ve adetlerine dair kaynaklar ışığında bilgiler aktarılmıştır. Moğollar için önemli bazı seçkin kadınların biyografileri de anlatılarak ikinci bölüme geçilmiştir.

Moğol toplumunda kadın ve kadına verilen değer noktasında bakış açısı oluşturan bu bölümden sonra ikinci bölümde ise, Moğollarda Küregen ünvanına sahip kişilerden bahsedilirken üçüncü bölümde de Timurlu Küregenleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Sonuç kısmında çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmış olup kaynak tanıtımının ardından çalışma hakkında verilen bilgileri desteklemesi açısından birkaç görsele ekler kısmında yer verilmiştir.

Bu çalışmada hiçbir zaman bilgi ve tecrübesiyle desteğini üzerimden eksik etmeyen, yol göstericim, en büyük destekçim, çok kıymetli danışmanım Doç. Dr. Derya COŞKUN hocama, maddi manevi her zaman ve her anımda yanımda olan başta canım annem ve babam olmak üzere tüm aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Aleyna DURMUŞ

ERZURUM-2024

KAYNAKLAR

Moğol çalışmaları arasında en önemli ana kaynakların başında “*Monggol-un Niguça Tobçıyan / Yü'an-ch'ao pi-shi (Moğolların Gizli Tarihi)*” adlı eser gelmektedir¹. Moğolca yazılmış olan bu eser, 12 bölümden oluşmakla beraber 637-638/1240 yılında tamamlandığı görülmektedir. Ahmet Temir eseri, Almanca ve Rusça çevirilerini Moğolca aslıyla karşılaştırmak suretiyle Türkçeye çevirmiştir². Bu eserin çalışmamız için önemi, Moğol evlilik, adet ve geleneklerinin yanı sıra Moğol dönemi Küregenleri hakkında vermiş olduğu bilgilerden kaynaklanmaktadır. Moğol tarihine ilişkin diğer bir ana kaynak ise “*Altan Topçı (Altın Kronik)*” adlı eserdir³. Eser anaonim olmakla beraber Budizmin etkisiyle yazıldığı bilinmektedir. Yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XVII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Eser, Tuncer Gülensoy tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olup⁴ eserin çalışmamız için önemi Cengiz Han'ın hayatı hakkında vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde evlilikleri hakkında faydalanmış olmamızdır.

Alaüddin Ata Melik Cüveyni tarafından “*Tarih-i Cihangüşa*” adlı eser Moğol tarihi adına oldukça önem arz etmekle beraber iki kısımdan oluştuğu bilinmektedir⁵ Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiş olan bu eser, Cengiz Han'ın saltanatının ilk on yılı ile başlamış, İlhanlılar döneminde bazı önemli görevlerde bulunan kişilerin hayatlarını anlatarak sonlanmıştır. Cüveyni bu eseri, 650-657/ 1258 yılında tamamlamıştır⁶. Çalışmamız için önemi ise Moğollarda Evlilik Kurumu hakkında bilgiler içermesinden kaynaklanmaktadır. Çalışmamız için önemli ana kaynaklardan biri de Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin 701-702/1302 yılında Gazan Han'ın isteğiyle kaleme aldığı, modern anlamda ilk dünya tarihi olarak kabul edilen Farsça eser “*Camiiü't-tevarih*” adlı eseridir.⁷ Eserin birinci cildi Moğollara ait olmakla birlikte iki bölümden oluşmaktadır⁸. Yazar eserini

¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, TTK Basımevi, Ankara 1986.

² Mualla Uydu Yücel, **Moğollar Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Programı Ders Kitabı, İstanbul 2010, 7-8; A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usul**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2020, 229.

³ Tuncer Gülensoy, “Altan Topçı II”, **Belleten**, 50(196), 1986.

⁴ Yücel, **Moğollar Tarihi**, 8; Tuncer Gülensoy, “Cengiz Han'ın Soy Kütüğü”, **Türkiyat Araştırmaları**, 2(2), 2007, 258.

⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.

⁶ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, Yıldız Yayıncılık, İstanbul 1998; Mustafa Demir, “İslam Ortaçağ'ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, **AÜTAED**, 14(34), Erzurum 2007, 255-273; Şemsettin Günaltay, **İslam Tarihi'nin Kaynakları Tarih ve Müverrihler**, Haz. Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İstanbul 1991.

⁷ Reşîdüddin Fazlullah Hemedanî, **Camiiü't Tevarih I**, Neşr-i Alborz, Tahran 1373.

⁸ Yücel, **Moğollar Tarihi**, 10; Ramazan Şeşen, “Câmiu't-Tevârih”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 7, İstanbul 1993, 132.

778/1376 yılına dayandırmaktadır. Yalnızca Moğol tarihi için değil aynı zamanda Türk Tarihi açısından da önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır⁹. Eserin Moğollarla ilgili kısmını E. M. Quatremere, Fransızca tercümesiyle birlikte, diğer bölümlerini de I. N. Berezin Rusça tercümesiyle beraber yayımlamıştır. Genel bir tarih niteliğinde yazılmış olan II. Cildi ise 712/1312’de tamamlanmış olup Zeki Velidi Togan tarafından Meşhed’de bulunmuştur. “*Şuverü’l-ekâlîm*” adı verilen III. Cildin içerdiği bilgiler, Moğolların yol ve posta teşkilatı ile alakalıdır. IV. Cildinin orijinal adı ise *Şu’ab-ı Pençgâne*’dir. Bu cilt 1927’de Zeki Velidi Togan tarafından Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde ortaya çıkarılmıştır. Eserin bu cildi, Timurlular devrinde Şahrüh Mirza’nın emriyle kaleme alınarak *Mu’izzü’l-ensâb* isimli esere kaynak teşkil ettiği ve orijinal nüshanın diğer ciltlere nazaran Moğolca yazıldığı iddia edilmektedir. Camiü’t-tevarih’e Hâfız-ı Ebrû tarafından zeyl yazılmıştır.¹⁰ Bu eserin çalışmamız için önemli bir ana kaynak olması, Moğollarda seçkin kadınlar ve Moğol-Timur ilişkilerine dair verdiği bilgilerden kaynaklanmaktadır.

Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvînî’nin 730/1330 senesinde tamamladığı genel tarih çerçevesinde bir mukaddime, altı bölüm ve bir hâtimeden oluşan “*Târîh-i Güzîde*” adlı eseri¹¹ İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han’ın ölümünden sonra çeyrek asır için birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır. Târîh-i Güzîde, Mürsel Öztürk tarafından 2018 yılında Türkçeye çevrilmiş ve TTK yayınlarından yayımlanmıştır¹² Bu eserden, Moğollarda gelenek ve İlhanlı Hükümdarı Emir Hüseyin hakkında vermiş olduğu

⁹ Yücel, **Moğol Tarihi**, 11.

¹⁰ Şeşen, “Câmiü’t-Tevârîh”, 132-134. Bu eser hakkında daha fazla bilgi için bkz; Hemedânî, **Kitâb-ı Târîh-i Mübârek-i Gazânî: Dâstân-ı Gazân Han**, nşr. K. Jahn, London 1940; Günaltay, **İslam’da Tarih ve Müverrihler**, İstanbul 1991; H.M. Elliot, **Bibliographical Index to the Historians of Muhammedan India**, Delhi 1976, I, 1-69; B. Gray, **The World History of Rashid al-Din**, London 1978; B. Gray, “An Unknown Fragment of the “Jami al-Tawarikh” in the Asiatic Society of Bengal”, **Ars Orientalis**, I, 1954, 65-75; E.G. Browne, “Suggestions for a Complete Edition of the Jami’u’t-Tawarikh of Rashidu’d-Din Fadlu’llah”, **JRAS**, 1908, 17-37; K. Jahn, “Cihan Tarihçisi Olarak Reşidüddin”, **İTED**, III(3-4), 1966, 227-236; Müctebâ Minovî, “Câmi’u’t-tevârîh-i Reşidüddîn Fazlullah-i Hemedânî Vezîr”, **Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât**, Tahran 1349, 1-51; Meredith Owens, “Some Remarks on the Miniatures in the Society’s Jâmi al-Tawârîkh”, **JRAS**, 1970, 195-199; J. A. Boyle, “The Significance of the Jami’ al-Tawarikh as a Source of Mongol History”, **Iran-Shinda**, II, 1970, 1-8; Boyle, “Rashid al-Din: The First World Historian”, **IC**, XLIV(1), 1970, 9-17; K. A. Luter, “The Saluqnamah and the Jami’ al-Tawarikh”, **Proceedings of the Colloquium on Rashid al-Din Fadlallah**, 1971, 26-35; Terry Allen, “Byzantine Sources for the Jami’ al-Tawarikh of Rashid al-Din”, **Ars Orientalis**, XV, 1985, 121-133; Zeki Velidi Togan, “Reşid-üd-din Tabîb”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, IX, 709-710.

¹¹ Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî, **Tarih-i Güzide**, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018.

¹² Abdülkerim Özaydın, “Târîh-i Güzîde”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 40, İstanbul 2011, 82-83; Hândmîr, **Düstûr-ü’l-vüzerâ**, çev. Harbî Emîn Süleyman, Kahire 1980, 99-101; Storey, **Persian Literature**, I(1), 1233, 81-84; Sarton, **Introduction**, III(1), 630-632; Fehîme Ali Beygî, “Târîh-i Güzîde”, **Dânişname-i Cihân-ı İslâm**, VI, Tahran 1380/2002, 263-264.

bilgilerden yararlanılmıştır. “Çingis-name”¹³, Ötemiş Hacı tarafından Arap harfleriyle Çağatayca olarak kaleme alınmıştır. Eser, Cengiz Han döneminden başlayarak daha çok Altın Orda Devletinin tarihini destansı bir şekilde anlatmaktadır. İlyas Kamalov tarafından Türkçeye çevrilmiştir.¹⁴ Cengiz Han’ın fethettiği illeri ve bu illeri dört oğlu arasında paylaşması hususunda faydalanılmış bir eserdir. Moğollarda kadın konusunda çalışmamız için kaynakların başında gelen “*Zen der İran Asr-ı Moğol (Moğol Dönemi İran’ında Kadın)*” adlı eserin müellifi Şirin Beyânî’dir¹⁵ Mustafa Uyar tarafından TTK yayınevinden 2018 yılında Türkçeye çevrilmiş olan bu eser, Moğollarda kadın meselesine dair tek kaynak olarak bilinmektedir. Dört bölümden oluşmaktadır. Moğollarda kadın konusunu anlamak için başvurulması gereken bu önemli eserden¹⁶ çalışmamız için hem Farsçası hem de Türkçesi kullanılmış olup, Moğol dönemi kadını hakkında içerdiği bilgilerden yararlanılmıştır. Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî tarafından Süryanice umumi tarihin Arapça muhtasarı olan “*Târihu muhtasari’d-düvel*” adlı eser, peygamberler tarihinden başlamış olup, Moğol hükümdarlarına kadar dayandırılmıştır. Bu eser ilk kez Edward Pococke tarafından Latince çevirisiyle beraber yayımlanmış ve Antuvan Salihânî el-Yesûî Arapça metnini neşretmiştir. Bu eserin Moğollara ait bölümünü 1941 yılında M. Şerefettin Yaltkaya Türkçeye çevirmiştir.¹⁷ Çalışmamızda, Cengiz Han’ın yaşamına dair bilgiler hususunda ve Moğol döneminin seçkin kadınlarından Sorkoktani Begi’nin hayatı hakkında bu eserden faydalanılmıştır. Bir diğer kaynak ise Gıyasüddin Hândmîr’in 930/1524’te tamamladığı “*Habîbü’s-siyer fî ahbâri efrâdi’l-beşer*” adlı eser, Farsça genel bir dünya tarihidir¹⁸. Üç cilt olarak yazılmış ve yaratılıştan başlayarak Şah İsmail’in ölümüne kadar gelen bu eserde, dedesi Mirhând’ın *Ravzatü’s-safâ*’da bahsetmediği bazı devletlere de eserinde yer verildiği görülmektedir. Bu eser Türkçeye çevrilmiş olup ayrıca başka Batı dillerine de kısmî olarak çevirileri yapılmıştır. Hândmîr’in oğlu Emîr Mahmud, 957/1550 yılında bu esere Şah İsmail

¹³ Ötemiş Hacı, **Çengiz-Name**, Haz.; İlyas Kemaloğlu, TTK Yay., Ankara 2020.

¹⁴ Yücel, Moğollar Tarihi, 8; Gülensoy, “Cengiz Han’ın Soy Kütüğü”, 258; Detaylı bilgi için bkz; Gülçin Çandarlıoğlu, Tarih Metodu, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2013.

¹⁵ Şirin Beyânî, **Zen der İran Asr-ı Moğol**, University of Tahrân Press, Tahrân 1415/2008; Beyânî, **Moğol Dönemi İran’ında Kadın**, çev. Mustafa Uyar, TTK Yay., İstanbul 2015.

¹⁶ İslam Kavas, “Moğol Dönemi İran’ında Kadın”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 6(4), 2019, 1-3.

¹⁷ Abdülkerim Özaydın, “İbnü’l-İbrî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 21, İstanbul 2000, 93-94; Bu eser hakkında detaylı bilgi için bkz; Günaltay, **İslam’da Tarih ve Müverrihler**, İstanbul 1991; Aziz Suryal Atiya, **A History of Eastern Christianity**, London 1968, 204-208; Reşid Yûsuf Atâullah, **Târihu’l-âdâbi’l-‘Arabiyye**, nşr. Ali Necîb Atvî, Beyrut 1985, 44-45; Şâkir Mustafa, **et-Târîhu’l-‘Arabî ve’l-mü’errihûn**, IV, Beyrut 1993, 32-34; Şeşen, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 153-154.

¹⁸ Gıyasüddîn b. Hümâmiddîn el-Hüseynî Hândmîr, **Târîh-i Habîbü’s Siyer fî Ahbar-i Efrâd-i Beşer**, III, İntişârât-ı Kitâbhâne-yi Hayyâm, Tahrân 1333.

ve Tahmasb dönemlerini de ekleyerek bir zeyl yazmıştır¹⁹. Çalışmamızda bu eserden, Moğolların parçalandıktan sonraki dönemlerine dair bilgilerden yararlanılmıştır.

Kaynaklardan bir diğeri, Harizm (Hive) Özbek Hanı Ebûlgazi Bahadır Han'ın kalema almış olduğu “*Şecere-i Türk (Şecere-i Türkî)*” adlı eserdir²⁰. (XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şiban Özbek hanlarının (Şeybânîler) tarihine dairdir.) Ebûlgazi bu eserini yazarken baş kısmı için Reşîdüddin'in Camiü't-tevârîh'inden faydalanmıştır. Diğer kısımları içinse Timurlular döneminde yazılmış, müellifi anonim olan Mu'izzü'l-ensâb adlı kitaptan faydalanmıştır. Bu eserin bir cildi Türkçeye Baron Desmaysons tarafından o güne kadar bulunan tüm nüshaları karşılaştırarak yayımlamıştır. Diğer cildini de Fransızca tercüme ve hâşiyeler olarak yayımlamıştır. Bu neşrine dayanarak Kırgız Türkçesine Abdüllallâm Feyzhanoglu çevirirken, Rıza Nur ise Türkiye Türkçesi ile yapılmış başka basımları yayımlamıştır. Bu eserde Ebûlgazi kendisinin ilk tarihçi hükümdar olduğunu yazmıştır. Ancak 1550'de Hârizm'de kendi atası olan ve bir tarih yazan, eseri günümüze ulaşmayan Dost Sultan'ı unutarak bunu söylemiştir. Üstelik Yâdîgar Han'dan başlayarak dönemin Hârizm Özbek hanlarının yanında vezirlik yapmış ve eserini 1551 senesinde tamamlamış olan Ötemiş Hacı'nın tarihini de görmediği anlaşılmıştır. Ebûlgazi Bahadır Han'ın eserleri, Orta Asya Türk tarihi ve Türkler'in nesepleriyle ilgili çok değerli kaynaklardır.²¹ Bu eserden ise Moğolların Türkler ile ilişkilerine dair ve Moğolların fiziki özelliklerine dair bilgilerden yararlanılmıştır. Bu eserin yanı sıra, Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî tarafından, İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın veziri Gıyaseddin Muhammed b. Reşîdüddin Fazlullah'a ithafen 733/1332-1332 yılında yazılan “*Mecma'u'l-ensâb fi't-tevârîh*” adlı eser de önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır²². Bazı kaynaklarda adı Câmi'u'l-ensâb ve Bahrü'l-ensâb olarak geçen bu eser genel bir tarihtir. Bu eser vezirin evinin yıkılması sonucu kaybolmuştur. Bu sebepten ötürü müellif eserini yeniden yazmak suretiyle 738/1337 yılında tamamlamıştır. Günümüze ulaşan nüshası

¹⁹ Aka, “Hândmîr”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 15, İstanbul 1997, 552; Detaylı bilgi için bkz; Hândmîr, **Düstûrü'l-vüzerâ**, 9-61; Firişte, **Gülşen-i İbrâhîmî: Târîh-i Firişte**, I, Kalküta 1247/1832, 402; Çelebizâde Âsım, **Târîh**, İstanbul 1282, 360-361; Mehmet İpşirli, “Lale Devrinde Teşkil Eden Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler”, Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri**, İstanbul 1987, 34, 36-37.

²⁰ Ebûlgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terâkime**, nşr. Muharrem Ergin, TTK Basımevi, İstanbul 1937.

²¹ Mustafa Kafalı, “Ebûlgazi Bahadır Han”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, X, İstanbul 1994, 360; Detaylı bilgi için bkz; Ebûlgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terâkime**, nşr. Muharrem Ergin, İstanbul 1937; V. V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, TTK Yay., İstanbul 2013; Erdoğan Merçil, **Fars Atabegleri Salgurlular**, TTK Yay., İstanbul 1991.

²² Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, **Mecma'ul-Ensâb**, nşr. Mir Hâşim Muhaddis, Tahran 1363.

Moğollara mensup Süldüzler ailesinden olan Pîr Hüseyin'e sunduğu kısımdır. Bu eser, Erdoğan Merçil tarafından Süleymaniye Kütüphanesi nüshasına dayanarak Türkçe tercümesiyle birlikte neşredilmiştir. 2021 yılında ise Fahri Unan bu eseri Türkçe olarak TTK yayınevinden yayımlamıştır.²³ Çalışmamıza bulunduğu katkı ise, Moğolların sosyal yapısını inceleme konusunda yardımcı olmanın yanı sıra aynı zamanda gündelik hayatlarına dair de bilgiler içermesidir. Önemli bir diğer kaynak ise Abdürrezzâk es-Semerkindî'nin Farsça tarih kitabı olan "*Matla-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*"dir²⁴. Bu eser, iki ciltten meydana gelmektedir. Her iki cildin de mukaddimesi ayrı olarak yazılmıştır. 830-874/1427-1470 yılları için önemli ilk elden kaynak niteliğindedir. Birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Bazı bölümleri Batı dillerine çevrilmiş olup, Abdülhüseyin Nevâî eseri yeniden Tahran'da neşretmiştir.²⁵ İran Moğolları hakkında detaylı bilgi içeren bu eser, çalışmamız için Ebu Said Bahadır Küregen'in hayatı ve Timurlu hükümdarları hakkında bilgi edindiğimiz bir kaynaktır.

Çalışmamız açısından önemli bir diğer kaynak da Mîrhând tarafından yazılmış olan "*Ravzatü's-şafa' fî sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*" adlı eserdir.²⁶ Mîrhând, eserini Ali Şîr Nevâî'ye ithaf etmiştir. Yedi ciltlik genel mahiyette bir tarih kitabıdır. Eserin VII. cildini, kendisi öldüğü için kızının oğlu Hândmîr tamamlamıştır. En iyi neşri Abbas Pervîz tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu eser ilk defa Balatîzâde Kemâlî tarafından Türkçe 'ye tercüme edilmeye çalışılmışsa da sadece I. Ve II. ciltlerini bitirmeyi başarmıştır. Bu çeviri 1338'de İstanbul'da basılmıştır. III. ve IV. ciltler Sadrazam Rüstem Paşa'nın emriyle Mustafa b. Hasan Şah adında biri tarafından Türkçe 'ye çevrilmiştir.²⁷ Çalışmamız için

²³ Rıza Kurtuluş, "Şebânkâreî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 38, İstanbul 2010, 390-391; P. Charles Rieu, **Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum**, I, London 1888, 83-84; Edward Granville Browne, **A Literary History of Persia**, I, Cambridge 1906, 1924, 1928, 1951, 84-85; Zebîhullah Safâ, **Târih-i Edebiyyât der Irân**, III, Tahran 1332, 1269-1270; Ca'fer Hamîdî, **Târih-i Nigârân**, Tahran 1372, 243-285; Ahmed-i Münzevî, **Fihristvâre-i Kitâbhâ-yi Fârsî**, I, Tahran 1374, 645-646; C. E. Bosworth, "Early Sources for the First Four Ghaznavid Sultans (977-1041)", **IQ**, VII(1-2), 1963, 18-20; M. Nazım, "The Pand-Namah of Subuktigin", **JRAS**, 1933, 605-628; Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi: Tanıtım, Farsça Metin ve Türkçeye Tercümesi", **İTED**, VI(1-2), 1975, 203-233; Şehdad Haydarî, "Mülâhazâtî Pîrâmûn-i Mecma'u'l-ensâb", **Keyhân-ı Endîşe**, Kum 1369, 190-192.

²⁴ Abdurrezzak-i Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn**, nşr. Abdul-Hüseyin Nevâî, Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsânî ve Muta'alat-ı Ferhengî, C.I, Tahran 1383 hş.

²⁵ Orhan Bilgin, "Matla-ı Sa'deyn", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 28, Ankara 2003, 141; Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, Tahran 1353; Rieu, **Catalogue of the Persian Manuscripts**, I, 181-183; Browne, **Literary History**, III, 429-430; C. A. Storey, **Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey**, I, London 1927, 1970, 293-298; Safâ, **Edebiyyât**, IV, 513-514; Togan, **Tarihî Usûl**, 200-201; F. Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik" çev. A. Ateş, **TTK Belleten**, XXIX(113), 1965, 61-62.

²⁶ Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, **Târih-i Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ**, V, Tas ve Tahşiye, Cemşid Kiyânfer, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1380.

²⁷ Aka, "Mîrhând", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara 2020, 156-157; Mîrhând, **Ravzatü's-şafa' fî sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ**, V, 152; VI, 599; VII, 271; Ali Şîr Nevâî, **Mecâlisü'n-nefâ'is**, çev. Hakîm

önemi, Cengiz Han ve Timur'un kendisi dâhil olmak üzere haleflerine dair bilgileri edinmemiz dolayısıyladır. İbn Arabşah'ın Timur devrini ve Timur'un halefleri arasındaki hâkimiyet mücadelelerini anlatan “*Acâ'bü'l-makdûr fî nevâ'ibi (ahbâri) Tîmûr*”²⁸ adlı eseri önemli bir diğer kaynaktır. Bu eserin, 835/1435 tarihinde tamamlandığı düşünülmektedir. Birçok dile çevrilmiş olup Türkçe'ye çevrilmesi Bağdatlı Nazmîzâde Murtaza tarafından 1698'de *Târîh-i Timurlenk* adıyla gerçekleşmiştir. Fakat ağır bir dille çevrilmiş olmasından dolayı kısmen sadeleştirilerek kısaltılmış ve aynı ismiyle 1277/1860 yılında yeniden basılmıştır. 2012 yılında Ahsen Batur tarafından Selenge yayınevinden Türkçe olarak basılmıştır.²⁹ Çalışmamıza olan katkısı, Timurlu Devleti'ni ve devrini anlamamıza yardımcı olması ile birlikte, Cengiz dönemine dair de bilgiler içermesinden kaynaklanmaktadır. Timurlu devri için önemli diğer bir kaynak ise Nizâmeddin Şâmî'nin yazdığı “*Zafernâme*”dir.³⁰ Emir Timur'un Nizâmeddin Şâmî ile Bağdat'taki ilk karşılaşmasında olumlu izlenim vermesi üzerine 804/1401-1402 senesinde ona, hanedanın tarihine dair eserlerin yetersiz olduğunu ve kendisini tatmin etmediğini söyleyerek herkesin anlayabileceği bir üslûp ile fetihlerinin tarihini yazmasını istemiş, bundan dolayı da Şâmî sade bir üslûp ile eserini yazmıştır. Timur ve hanedanının tarihiyle başlayarak 795/1393 senesindeki Bağdat kuşatmasından Şevval 806/Nisan 1404 tarihine kadar meydana gelen olayların kısmını müellifin kendi müşahedelerine dayanmasından ve birinci elden kaynaklarla yazılmasından ötürü orijinal bir ana kaynak sayıldığı bilinmektedir. Aynı

Şah Kazvînî-M. Fahrî-yi Herâtî, nşr. Ali Asgar-i Hikmet, Tahran 1323, 94, 270; Hândmîr, **Habîbü's-siyer**, IV, 105, 341-342; Hândmîr, **Faşlî ez Hulâsatü'l-ahbâr**, nşr. Gûyâ İ'timâdî, Kabil 1345, 34-36; Rieu, **Catalogue of the Persian Manuscripts**, I, 87-96; Browne, **Literary History**, III, 431; Storey, **Persian Literature**, I, 92-101; Barthold, **Turkestan down to the Mongol Invasion**, I, London 1928, 57-58; **İstanbul Kütüphaneleri Tarih Coğrafya Yazmaları Katalogları I: Türkçe Tarih Yazmaları**, 1. Fasıl, sayı: 1-10, İstanbul 1943-51, 77-79; Abbas el-Azzâvî, **et-Ta'rîf bi'l-mü'errihîn fî 'ahdi'l-Mogul ve't-Türkmân**, I, Bağdad 1376/1957, 223-225; A. Nevâî, **Ricâl-i Kitâb-ı Habîbü's-siyer**, Tahran 1324, 183; Gulâmhüseyn Sadri Afşar, **Târîh der İrân**, Tahran 1345, 151-153; Safâ, **Edebiyyât**, IV, 519-523; Şâkir Mustafa, **et-Târîhu'l-Arabî ve'l-mü'errihîn**, IV, Beyrut 1993, 340-341; Hamîdî, **Târîh-i Nigârân**, 422-432; Sholen A. Quinn, “The Historiography of Safavid Prefaces”, **Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society**, ed. Charles Melville, London 1996, 1-25.

²⁸ İbn-i Arabşah, **Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2012.

²⁹ Aka, “Acâibü'l-Makdûr”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, I, İstanbul 1988, 318; İbn Arabşah, **Zindegânî-i Şigiftâver-i Tîmûr** çev. Muhammed Ali Necâtî, Tahran 1339/1960, 15-23; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, **ed-Dav'ü'l-lâmî' li-ehli'l-karni't-tâsi'**, II, Kahire 1353-55, 126-131; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, nşr. Kilisli Muallim Rifât-Şerefeddin Yaltkaya, II, İstanbul 1360-62/1941-43; 1128; Rieu, **Catalogue**, 43; Browne, **Literary History**, III, 181; Günaltay, **İslâm'da Tarih ve Müverrihler**, 373-378; Carl Brockelmann, **Geschichte der arabischen Litteratur**, II, Leiden 1943-49, 28-29; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok, Osmanlı Yayınevi, Ankara 1982, 22-25; H. R. Romer, “Neuere Veröffentlichungen zur Geschichte Timurs und seiner Nachfolger”, **CAJ**, II(3), 1956, 221-222.

³⁰ Nizamüddin Şâmî, **Zafername**, çev. Necati Lugal, TTK Yay., İstanbul 1987.

zamanda Şahruh'un şehzadelik dönemi için de önemli bir kaynaktır. Müellif bu eseri 806/1404 yılında tamamlayıp Emir Timur'a takdim ettiğinde üzerine *Zafername* yazmadığı, bu ismin onun torunu Ömer Bahadır'a sunulan ikinci nüshasında yer aldığı belirtilmiştir. Bu nüshada fazla bir değişiklik yapmayan Şâmî, girişe bazı ilaveler ekleyerek Ömer Bahadır'ın övgüsüne dair bir hatime ile bitirmiştir. Bu esere, Hâfız-ı Ebrû tarafından bir zeyl yazılmıştır. Necati Lugal ise isminde değişiklik yapmadan Türkçe'ye çevirmiştir.³¹ Timurlu dönemine dair bilgiler sunması hasebiyle Timurlu Küregenleri hakkında bilgi edinebildiğimiz bu kitap, çalışmamız için önemli kaynak niteliği taşımaktadır. Şerefeddin Ali Yezdî tarafından kaleme alınan aynı isimli eser "*Zafernâme*"dir.³² Daört yıllık bir süreçte bitirilmek suretiyle 828/1425 tarihinde tamamlanmıştır. Bir mukaddime, iki bölüm ve bir hatimeden oluşmakla birlikte sade bir üslup ile yazılmıştır. Genel bir tekrar niteliğinde olmasına rağmen önemli olmasını sağlayan özelliği ise daha önce hiçbir kaynakta bulunmayan bazı Timurlu olaylarını anlatmasıdır. Bundan dolayı da müellifin zamanında ve sonraki dönemlerde Timur dönemi ile ilgili en önemli kaynak haline gelen bir eser olmuştur. *Zafernâme*'yi ilk defa Mevlevî Muhammed İlâhdâd yayımlamış daha sonra Muhammed Abbâsi tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir. İsmâüddin Urumbayev giriş, açıklamalar ve bir indeksle metnin tıpkıbasımını yapmıştır. Daha sonra yeni bir neşri Abdülhüseyn Nevâî ve Saîd Mîr Muhammed Sâdık tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçe'ye tercümesi Şeybaniler döneminde Muhammed Ali b. /Dervîş Ali el-Buhârî tarafından Tercüme-i *Zafernâme* adıyla gerçekleştirilmiştir. Tac'üs Selmanî esere 807/1404 yılı ve sonrası gelişmeler hakkında bir zeyl yazmıştır. Birçok özeti yapılan bu eserin, bazı bölümleri özet halinde Fransızca 'ya ve İngilizce 'ye de çevrilmiştir.³³

³¹ Gülay Ögün Bezer, "Şâmî, Nizâmeddin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 38, İstanbul 2010, 330; Şâmî, **Zafernâme**, 10-11, 170, 271-272; Yezdî, **Zafernâme**, 919; Hândmîr, **Habîbü's-siyer**, III, 547-548; Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 998; Browne, **Literary History**, 361-362; Storey, **Persian Literature**, I, 278-279; Safâ, **Edebiyyât**, IV, 476-480; Safâ, **Gencîne-i Sühan**, Tahran 1362, V, 152-160; el-Azzâvî, **et-Ta'rîf**, I, 218; Şeşen, **Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, 244; Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", 50-52; A.K.S. Lambton, "Early Timurid Theories of State: Hâfız Abrû and Nizam al-Din Sami", **BEO**, XXX, 1978, 1-9; Ali Ekber Dihhudâ, **Lugatname**, nşr. Muhammed Muîn-Ca'fer Şehîdî, III, Tahran 1993-94, 19953.

³² Şerefeddin Ali Yezdî, **Zafernâme**, nşr. A. Urumbayev, Taşkent 1972.

³³ Kaan Dilek, "Şerefeddin Ali Yezdî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 38, İstanbul 2010, 550-552; Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, II, 303, 675-676, 774; Devletşah, **Tezkire**, nşr. Muhammed Abbâsî, Tahran 1337, 425-428; Nevâî, **Mecâlisü'n-nefâis**, haz. Hüseyin Ağan vd., Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınevi, Erzurum 1995, 25; Hândmîr, **Habîbü's-siyer**, IV, 15-16; Mirza Haydar Dughlat, **The Tarikh-i Rashidi: A History of the Moghuls of Central Asia**, çev. E. D. Ross, Curzon Press, London 1895, 74, 84, 155; Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, I, 665, 688; II, 1120, 1521, 1848; Rieu, **Catalogue**, I, 173-176; Browne, **Literary History**, III, 183, 362-365; Storey, **Persian Literature**, I, 283-288; E. Blochet, **Catalogue des manuscrits persans de la Bibliotheque Nationale**, III, Imprimerie Nationale, Paris 1905, 266; Safâ, **Edebiyyât**, IV, 107, 118, 299-309, 483-487; Saîd-i Nefîsî, **Târîh-i Nazm u Nesr der Îrân ve der Zebân-ı Fârsî**, I, Tahran 1343, 248-249; Ma'sûm Ali Şah, **Tarâ'îku'l-haka'ik**, nşr. M. Ca'fer Mahcûb, III, Tahran 1339-45, 70; Ebü'l-Kâsım Kurbânî, **Zindegînâme-i Riyâzîdânân-ı Devre-i İslâmî**, Tahran 1365, 282-283;

Çalışmamız için, Timur'un hayatı ve seferlerine dair bilgilere ulaşma konusunda yardımcı olmaktadır. Bir diğer kaynak "*Tarih-i Reşidi*"dir.³⁴ Haydar Mirza Duğlat tarafından kaleme alınmış Orta Asya tarihi ve coğrafyası için önemli bir kaynak niteliğinde olan bu kaynak, iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu eser Farsça yazılmış olup, müellifi Haydar Mirza tarafından Çağatay Türkçesi'ne çevrilmiştir. E. Denison Ross tarafından İngilizce'ye çevrilerek bazı bölümleri İngilizce, Türkçe ve Rusça çevirileriyle neşredilmiştir.³⁵ Bu kaynağın önemi, Moğol hanlıkları hakkında vermiş olduğu bilgilerden ibarettir. "*Kitab-ı Diyarbekriyye*"³⁶ adlı eser Ebu Bekr-i Tihri'nin Akkoyunlular'a dair Farsça eseridir. Eser'in günümüze ulaşan nüshasının önemli bir kısmı 875/1470 tarihinden sonra yazılmış ve Uzun Hasan'ın ölümünden sonra tamamlanmıştır. Bu eser, Karakoyunlu devleti için önemli bir kaynak olmasının yanı sıra Timurlular ve İran tarihi açısından da değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Günümüze ulaşan kısmı eksik bir nüshadan ibarettir. Bu nüsha Necati Lugal ve Faruk Sümer tarafından önsöz, giriş, çeşitli açıklama ve notlarla iki cüz halinde yayımlanmıştır. Daha sonra ise Tahran'da tek cilt olarak neşredilmiş, 1999 yılında Mehmet Demirdağ tarafından Türkçe tercümesi yapılmıştır.³⁷ Emir Timur'un Küregen unvanını alması hakkında bilgi içermesi çalışmamız açısından önemini göstermektedir. Bir diğer kaynak, Kaşgarlı Mahmud tarafından Araplar'a Türkçe'yi öğretmek ve Türkçe'nin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu kanıtlamak amacıyla yazılan ilk Türk dili sözlüğü "*Divan-ı Lügati't Türk*"dir.³⁸ Müellif eserini yazmaya 1 Cemâziyelevvel 464/25 Ocak 1072'de başlamış ve birkaç kez gözden geçirdikten sonra yeni ilaveler yaparak 12 Cemâziyelevvel 466/12 Şubat 1074'te tamamlamıştır. Kitabı takdim ettiği kişi ise 470/1077'de Bağdat'a Halife Muktedî-Biemrillâh'ın oğlu Ebû'l-Kasım Abdullah olduğu düşünülmektedir. Yalnızca bir sözlük olmayıp aynı zamanda dönemin tıbbi ve tedavi yöntemlerini anlatan bir

Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)**, TTK Yay., Ankara 1994, XVII; Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", 59-61.

³⁴ Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidi: Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi**, çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul 2016.

³⁵ Enver Konukçu, "Haydar Mirza", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 17, İstanbul 1998, 29-30; Dughlat, **The Tarikh-i Rashidi**, V-XVI; Gazî Zâhirüddin Muhammed Bâbü'r, **Vekayi: Babur'un Hâtıratı**, çev. ve nşr. Reşit Rahmeti Arat, I, TTK Yay., Ankara 1943, 10-11; Nizâmeddin Ahmed Herevî, **Tabakat-ı Ekberî**, çev. B. De, Kalküta 1939, 717-718; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, **The Akbar-nâma**, I, çev. H. Beveridge, New Delhi 1987, 402-406; Gülbeyden Begüm, **Hümayunnâme**, çev. Abdürrab Telgar, Eymen Manyas, TTK Yay., Ankara 1944, 168; V. Zernov, **İzsledovanya o Kasimovskix Tsariakh**, II, St. Petersburg 1864, 140-145; Elliot, Dowson, **Own Historians**, V, 127-135; Storey, **Persian Literature**, I, 273-276; Togan, **Tarihte Usûl**, 84, 223; Togan, "Ein Türkisches Werk von Haydar Mirza Dughlat", **BSOAS**, VIII(4), 1937, 983-989.

³⁶ Ebû Bekr-i Tihri'nin, **Kitâb-ı Diyarbekriyye**, çev. Necati Lugal, Faruk Sümer, TTK Yay., Ankara 1962.

³⁷ Faruk Sümer, "Kitâb-ı Diyarbekriyye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 26, Ankara 2002, 75; Ebû Bekr-i Tihri'nin, **Kitâb-ı Diyarbekriyye**, 8; Safî Ali b. Hüseyin Vâiz Kâşifi, **Reşehât-ı Aynü'l-hayât**, çev. M. Şerif el-Abbâsî, İstanbul 1291, 255.

³⁸ Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ı Lügati't Türk**, C. IV, çev. Besim Atalay, TDK Yay., Ankara 2006.

ansiklopedik kaynak niteliği taşımaktadır. Bu eseri önce Kilisli Rifat Bilge, Abdullah Âtîf Tüzüner ve Abdullah Sabri Karter'in çevirmişlerdir. Ancak onların çevirileri yayımlanmamıştır. Ancak Kilisli Rifat ve Tüzüner'in tercümelerinin müsveddeleri TDK Kitaplığı'nda, Abdullah Sabri Karter'in tercümesi ise yirmi iki defter halinde Bursa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.³⁹ Kaynağın önemi ise Küregen başta olmak üzere bazı sosyolojik açıdan önemli kelimelerin etimolojisini incelemek olmuştur.

³⁹ Mustafa S. Kaçalin, "Dîvânü Lugatî't-Türk", **TDV İslam Ansiklopedisi**, IX, İstanbul 1994, 446-449; Kâşgarlı Mahmud, **Dîvânü Lûgati't-Türk**, çev. Besim Atalay, TDK Yay., I, Ankara 1939-41, XIX-XXI, 346; III, 156, 238; Çelebi, **Keşfü'z-zumûn**, I, 808; Mehmet Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, haz. Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, 156-158; Fuat Köprülü, **Tarih Araştırmaları**, Akçağ Yay., İstanbul 2006, 33-44; Köprülü, "Türk Edebiyatının Menşeleri", **MTM**, II(4), 1331/1912-13, 71-73; Brockelmann, "Mahmud al-Kasgharis Darstellung der türkischen Verbalbaus", **Keleti Szemle**, XVIII, Budapest 1919, 29-49; Brockelmann, "Eski Türkistan Halk Edebiyatı", çev. Köprülüâde Ahmed Cemal, **Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, III(23), İstanbul 1916-33, 109-148; Brockelmann, "Volkskundliches aus Alttürkestan", **Asia Major**, II, Leipzig 1925, 110-124; Brockelmann, "Mahmud al-Kashgari über die Sprachen und Stamme der Türken im xı. Jahrhundert", **Koröst Csoma-Archivum**, 1-3, Budapest 1921, 26-40; Brockelmann, "Naturlaute im mitteltürkischen", **Ungarische Jahrbücher**, VIII(1-23), Berlin 1928, 257-265; Ahmet Caferoğlu, **İlk Türk Dileci Kâşgarlı Mahmut**, Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, İstanbul 1938; Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi Notları**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1943, 42-58; Caferoğlu, "Kâşgarlı Mahmut'a Göre Akrabalık Adları", **Türk Dili**, XXVII(253), Ankara 1972, 23-26; M. Şakir Ülkütaşır, **Büyük Türk Dileci Kâşgarlı Mahmut**, TDK Yay., İstanbul 1946, 56-82; E. Rossi, "A Note to the manuscript of the Diwan Lugat at-türk", **Charisteria Orientalia J. Rypka**, 1956, 280-284; Nihad Sâmî Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Târîhi**, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, 250-257; Ergaş İ. Fâzılov, "Mahmud Kaşgariy Divan'ı Neşirlerini Kıyâsî Tetkik Ediş Tecribesi", **Bilimsel Bildiriler 1972**, Ankara 1975, 457-462; Talât Tekin, **Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler**, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara 1976, 270-280; Tekin, **XI. Yüzyıl Türk Şiiri**, TDK Yay., Ankara 1989; A. Bican Ercilasun, "Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânü Lûgati't-Türk", I, **Büyük Türk Klasikleri**, İstanbul 1985, 118-131; Tahsin Banguoğlu, "Kaşgarî'den Notlar-I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine", **TDAY Belleten**, 1958, 87-113; Turgut Günay, "Yazılışının 900. Yıldönümüne Doğru Dîvân-ü lugât-it-Türk", **Türk Kültürü**, IX(100), Ankara 1971, 298-302.

GİRİŞ

Moğollar (1206-1368), Ortaçağ dünya tarihinde önemli bir rol oynayan ve özellikle İslam dünyasındaki yıkımlarıyla tanınmış bir devlettir. Dilleri Altay dil ailesinden Mançu-Tunguzcadır. Moğollar İslam kaynaklarında Tatarlar olarak ifade edilmektedir. Moğol adının kaynaklarda görülmesi ilk kez VII. yüzyılda T'ang sülalesi resmi tarihleri *Chiu T'ang-shu* ve *Hsin T'ang-shu*'da “*Mêng-wu*” ve “*Mêng-wa*” şeklinde Proto-Moğol *Shih-wei* kabile grupları arasında önemsiz küçük bir kabile ismi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Moğol adı Cengiz Han zamanında ilk kez hanedanı temsil ederken, sonraki süreçte devleti işaret etmiştir.⁴⁰

Devletin çok geniş sınırlara ulaşması ise XIII. yüzyıla tekabül etmektedir. Asya'nın derinliklerinden başlayarak, dünya tarihinin en büyük askeri harekâtını gerçekleştirmiş olan Cengiz Han ve onun halefleri, büyük bir imparatorluk tesis etmeyi başarmışlardır. Doğu Avrupa'dan Çin'e ve Rusya'dan Doğu Asya, Hind, İran ve Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada egemenlik kurmuşlardır. Moğol İmparatorluğu göçebe bir kültür çerçevesinde kurulduğundan teşkilatlanma hususunda zayıf olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Onları sonraki süreçte bu bağlamda güçlü kılan Uygur Türklerinden almış oldukları destektir. Buna örnek olarak Kubilay Han döneminde Moğol İmparatorluğunun en yüksek idari, adli ve mali gelişmişliği gösterilebilir. Zira Kubilay Han dönemi, Moğolların çok yönlü olarak gelişmişlik dönemidir. Posta teşkilatı, mali sisteme dâhil edilen kâğıt para kullanımı, devletin idari usulüne ve vergi sistemine ilişkin yeni yasaların çıkarılması, eğitim alanındaki reformlar ve yeni kentlerin inşası bu gelişmişlik seviyesinin alt yapısını oluşturan örneklerden bazılarıdır.⁴¹

⁴⁰ Osman G. Özgüdenli, “Moğollar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 30, Ankara 2020, 225. Moğolların siyasi tarihine dair detaylı bilgi için bkz; İbnü'l Esîr, el-Kâmil XII, çev. Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça, İstanbul 1991; **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, Ankara 1986; Cüveynî, **Târîh-i Cihângüşâ**; Ebü'l-Ferec, **Târîhu Muhtasari'd-düvel**, çev. Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1941; Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, çev. H. D. Andreasyan, İstanbul 1954; W. Von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat: 1253-1255**, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001; Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyehatnâme: 1245-1247**, çev. Ergin Ayan, Trabzon.

⁴¹ A. Konstantin d'Ohsson, **Moğol Tarihi (Denizler İmparatoru Cengiz)**, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yay., İstanbul 2008, 17; Moğol devletinin imparatorluğa dönüşmesi ve gelişimi hakkında bkz; Nikolay N. Kradin, “The Mongol Empire and The Unification of Eurasia”, **The Oxford World History of Empire**, Ed. Peter Fibiger Bang vd., Oxford University Press, England 2021; Bira Shagdar, “The Mongol Empire In The Thirteenth and Fourteenth Centuries”, **Silk Roads Highway of Culture and Commerce**, 7, 127-144; Bedelova Gulzhan, Mukhazhanova Tolky, Sadykova Raikhan, “Kublai Khan's role in the cultural development of the Yuan Empire”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 122, 2014, 24-28; Rafael Torres Gaviria, “Horsemen of the Apocalypse: The Mongol Empire and the Great Divergence, 2022, 1-72; Nikolaj N.

Cengiz Han'ın ölümü sonrası Moğollarda bir ayrışma söz konusu olmuştur. Cengiz Han'ın kurucusu ve ilk hükümdarı olduğu Moğol Devleti, yaşadığı iç çatışmalar sebebiyle parçalanarak muhtelif hanlıklara bölünmüştür.⁴² Bunun sebebi Cengiz Han'ın oğullarının farklı coğrafyalarda birer devlet kurma istekleridir. Bu bağlamda Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın kurmuş olduğu Deştikıpçak'ta 1241-1502 yılları arasında hüküm süren Moğol devleti Altın Orda Hanlığı'dır. Batu Han, şehrini kısa sürede geliştirerek Doğu Avrupa ile Batı Sibirya arasında en büyük merkez haline getirmeyi başarmıştır. Kardeşleri tarafından kontrol edilmek istediği için İlhanlılarla savaşmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Galiçya kralını itaat altına almayı başarmıştır. Altın Ordalılar, Litvanyaların ardından Ruslar ile de karşı karşıya gelmiş ve mağlup olmuşlardır. Dirayetsiz bir hükümdar olan Şeyh Ahmed Han'ın (1481-1502) Altın Orda'nın başına geçmesiyle birlikte taht mücadelelerin hat safhada olduğu ve ağır darbelerin yemiş olduğu devlet parçalanmış ve toprakları üzerinde küçük birçok hanlıklara dönüşmüştür.⁴³ Cengiz Han'ın bir diğer oğlu olan Çağatay Han'ın kurmuş olduğu, 1227-1370 yılları arasında Mâverâünnehir, Yedisu ve Doğu Türkistan'da hüküm sürdüğü bilinen hanedanı Çağatay Hanlığı'dır. Arık Buka ve Kaydu'ya karşı mücadele vermiş olan bu hanlık, birisi yerleşik ve Müslüman halkın çoğunlukta olduğu Mâverâünnehir, diğeri ise atlı-göçebe kültürün hâkim olduğu ve Moğol geleneklerine bağlı Moğolistan kolu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Timurluların 851/1448'de Mâverâünnehir'i istila etmelerinin ardından bu kolu ortadan kalkmış, diğer kolu da XVII. yüzyılın sonlarında bölgedeki dini liderlerin eline geçerek ortadan kalkmıştır.⁴⁴

Moğol Devleti'nin bir diğer kolu olan Kubilay Hanlığının kurucusu Kubilay Kağan'dır. Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy ile Sorkoktani Begi'nin ikinci oğlu olarak 27 Cemazeyilevvel 612/23 Eylül 1215'de dünyaya gelmiştir. Kardeşi Arık Buka ile taht mücadelelerine girişerek taraftarları sayesinde 658/1260 yılında hükümdar ilan edilmiştir.

Kradin, "Mongols Empire and Debates of the Nomadic State Origins", **My Life is like the Summer ROSE Maurizio Tosi e l' Archeologia come modo di vivere**, Ed. B. Cerasetti, BAR International Series 2690, England 2014.

⁴² Moğolların parçalanma sürecine dair detaylı bilgi için bkz; Hüseyin Ali, "Moğolları Durduran Savaş: Aynicâlût Savaşı", **Apjir**, 6(2), 2022, 292-308; Fafis Abazov, "Disintegration of the Mongol Empire", The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia, **PCHA**, 2008.

⁴³ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2, İstanbul 1989, 538-540; devletin yıkılış süreci için ayrıca bkz; A. Y. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1976; Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1976; Jean Paul Roux, **Histoire des Turcs**, Fayard, Paris 1984; Özalp Gökbiçgin, "1313-1357 Yılları Arasında Altınordu Devleti", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, 4, 1972, 1-52.

⁴⁴ Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Hanlığı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 8, İstanbul 1993, 177-178; Cüveyni, **Cihângüşâ**, 230-240, 299.

1260-1294 yılları arasında Moğol devleti olan Kubilay Hanlığına hükümdarlık etmiştir. Tarihe, Çin'in tamamına hükmeden ilk yabancı hükümdar olarak adını yazdırmayı başaran Kubilay Han, devleti güçlendirmek ve sınırları genişletmek için pek çok sefer düzenlemiştir. Pagan Krallığı'nı yıkmıştır. Aynı zamanda Hint Okyanusu'ndaki bazı adalar hâkimiyet altına alınmıştır. Kubilay Han'ın ölümü ile birlikte İlhanlı ve Altın Orda hükümdarları artık Moğol devletine tabiyetlerini koparmışlardır. Ayrıca Çin'i Çin'den yönetme teşebbüsü Yüan Hanedanının son hükümdarı olan Togan Timur'un Çin'i terketmek zorunda kalması hasebiyle 770/1368 yılında son bulmuştur.⁴⁵

Moğol Devleti'nin İran'da kurulan kolu ise İlhanlılardır. Bu devlet, 1256-1353 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Kurucusu Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han'dır. Moğol Hanı Möngke, 650-651/1253 senesinde kurultay kararı ile kardeşi Hülagü Han'ı İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirip buraları kendisine tâbi olan bir "*ilhan*" yani bölge hükümdarı olarak idare etmek üzere görevlendirmiştir. Bu devletin İlhanlılar adını alması ise Hülagü Han'a verilen "*İlhan*" ünvanından kaynaklanmaktadır. 653-654/1256 yılında başkenti Tebriz olmak üzere İran'da kurulan bu devlet, 694-695/1295 yılında tam bağımsız hale gelmiştir.⁴⁶

Timur, 736/1336 tarihinde doğduğu tahmin edilmekte olup⁴⁷, 1370-1507 yılları arasında tarih sahnesinde varlığını göstermiştir. Timurlu Devleti, Orta Asya ve İran'da hüküm süren bir İslam hanedanıdır.⁴⁸ Adını, kurucusu Timur'dan almış olup Semerkant merkezli geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Devletin sınırları Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın kurmuş olduğu hanlık topraklarını da zamanla içine almıştır. Çağatay Hanlığı'nın ağır tahribata uğraması, Timur'un doğduğu döneme denk gelmektedir. Hanlığın zayıflamasıyla hakimiyet kabile reislerinin eline geçmiş, Timur tarih sahnesine çıkana kadar da onların elinde kalmıştır. Timur'un 771/1370'te Mâverâünnehir hâkimiyetiyle beraber

⁴⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Kubilay Kağan", TDV İslam Ansiklopedisi, EK-2, Ankara 2019, 88-89; detaylı bilgi için bkz; Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, TTK Yay., Ankara 1947; Morris Rossabi, Khubila Khan-His Life and Times, çev. Özgür Özöl, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2021.

⁴⁶ Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar", TDV İslam Ansiklopedisi, 22, İstanbul 2000, 102. İlhanlıların kuruluş dönemi hakkında detaylı bilgi için bkz; Ayşe D. Kuşçu, "İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması", Türkler, C. 8, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 364-375; Abdulkadir Yuvalı, İlhanlılar Tarihi: Kuruluş Devri I, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994; Yuvalı, İlhanlı Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2017; Yuvalı, "Kuruluş Döneminde İlhanlı Devleti'nin Dış Politikasında Batı Dünyası'nın Yeri", Acta Viennensia Ottomanica Akten des 13. CIEPO Symposiums, Viyana 1999, 371-376; Ankhbayar Danuu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti'nin Kuruluşundaki Etkisi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, VI(2), Ankara 2015, 1-12; Bertold Spuler, İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350, çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 1957.

⁴⁷ İsmail Aka, "Timurlular", TDV İslam Ansiklopedisi, 41, İstanbul 2012, 173.

⁴⁸ Aka, "Timurlular", 177.

Semerkant'ta tahta oturması sonucu siyasi dengeler değişmiştir. Timur, 782/1380'de Horasan'a yaptığı "üç yıllık sefer" (1386-1388) ile Azerbaycan'ı ele geçirerek Irak'a kadar topraklarını genişletmiştir. Daha sonra Altın Orda Hanlığı'nı parçalayarak Anadolu ve Suriye'ye gelip Bağdat'a kadar ilerlemiştir. Bu sayede çok geniş bir alanda hâkimiyete sahip olmuştur. 1399-1400 yıllarında Memlûkler ve Osmanlı Devleti'ni yenerek bu coğrafyalarda siyasi egemenliğini de kabul ettirmiştir. 807/1405'te vefat eden Timur, arkasında geniş sınırları olan bir devlet bırakmıştır. Fakat kurduğu siyasi birlik hanedan mensupları arasındaki kavgalar yüzünden kısa sürede parçalanarak yaklaşık bir asır sonra ortadan kalkmıştır. Timurlu Devletinin teşkilatı eski Türk ve Moğol geleneklerine göre oluşturulmuştur. Arabşah'a göre Timur, şariat yerine yasayı tercih etmektedir.⁴⁹ Oğlu Şâhruh ise babasının aksine şeriata bağlı bir hükümdar olarak anılmıştır. Torunu Uluğ Bey babasından ziyade dedesinin izinden giderek onun siyaseti çerçevesinde devleti idare etmiştir. Din adamlarının siyasette etkin güç haline gelmesi Uluğ Bey'den sonraki süreci kapsamaktadır. Timur, devletini bir dünya hâkimiyeti çerçevesinde tasarlamıştır. Ona göre dünyanın iki hükümdara yetecek kadar büyük olmadığı bir gerçektir. Ayrıca Timur, Cengiz Han'ın ailesiyle ve soyuyla akraba olmaya çok önem vermiştir. Bu sebeple 1370'te Gazan Han'ın kızı Saray Mülk Hanım ile evlenmiştir. Bu siyasetini ölünceye kadar sürdürmüş ve yanında her daim Cengiz neslinden birinin olmasına önem vermiştir. Timurlu Devleti'nin parçalanmasının sebebi devletin hanedanın ortak mülkü sayılmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁰

⁴⁹ Bkz; İbn-i Arabşah, **Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2012.

⁵⁰ Aka, "Timurlular", 177-180. Ayrıca bkz; Nizâmeddîn Şâmî, **Zafernâme**, nşr. F. Tauer, Prague 1937; Tâcû's-Selmânî, **Tarihnâme**, çev. İsmail Aka, TTK Yay., Ankara 1988; R. G. De Clavijo, **Embassy to Tamerlane: 1403-1406**, çev. G. Le Strange, London 1928; Hâfiz-ı Ebrû, **Zübdetü't-tevârih**, çev. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî, Tahran 1372, I-II; Bâbü, **Vekayi**, I-II; Yezdî, **Zafernâme**, Tahran 1972; Ahmed b. Hüseyin b. Ali Kâtib, **Târîh-i Cedîd-i Yezd**, nşr. İrec Efşâr, Tahran 1345; Abdurrahman-ı Câmî, **Nefehâtü'l-üns min Hazarâti'l-kuds**, nşr. Mehdi Tevhîdî Pûr, Tahran 1337; Devletşah, **Tezkire-i Devletşah**, çev. Necati Lugal, TTK Yay., Ankara 1963-67, I-II; Abdullah Mürvârîd, **Şerefnâme**, İÜ Ktp., çev. ve nşr. H. R. Roemer, Wiesbaden 1952; Hândmîr, **Habîbü's-siyer**, nşr. Celâleddin Hümâî, Tahran 1333; Barthold, **İslâm Medeniyeti**, 126-128, 31, 142, 239; Barthold, **Herat unter Husein Baiqara dem Timuriden**, Leipzig 1938; Aydın Sayılı, **Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliyetleri Hakkında Gıyasüddin-i Kâşî'nin Mektubu**, TTK Yay., Ankara 1960; Abdülhay Habîbî, **Hüner-i 'Ahd-i Tîmûriyân**, Tahran 1356; B. S. Amoretti, "Religion in the Timurid and Safavid Periods", **The Cambridge History of Iran**, VI, Cambridge 1968-91, 610-655; B. F. Manz, **The Rise and Rule of Tamerlane**, Cambridge 1989; Manz, "Family and Ruler in Timurid Historiography", **Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel**, ed. D. DeWeese, Bloomington 2001, 57-78; Musa Şamil Yüksel, **Timurlularda Din-Devlet İlişkisi**, TTK Yay., Ankara 2009; M. Haidar, "The Sovereign in the Timurid State", **Turcica**, VIII(2), Paris 1976, 61-82; M. Rogers, "Centralization and Timurid Creativity", **Oriente Moderno**, XV(2), Roma 1996, 533-550.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARDA KÜREGEN ÜNVANI VE EVLİLİK

1. KÜREGEN KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Türkçede güvey ve güveyi yani “*damat*” anlamına gelen Küregen kelimesi⁵¹, eski Köktürk ve Uygur metinlerinde *küdegü* olarak karşımıza çıkmaktadır. Abdülkadir İnan bu kelimeye ilk kez Uygur Turan kitabesinde rastlandığını ifade etmektedir. Eski Türkçedeki bu kelimenin anlamı günümüzde aynı manaya gelmekte olup, günümüzdeki Türk lehçelerinde küzä (Şor, Sağay, Koybal, Kaç), küyä (Tobol, Tara, Küyerik), küyö (Kırgız), küyöü (Kazak), kiyey (Kazan, Başkurt, Tümen), küyaw (Karaim), güyü (Kırım), güwä (Gagavuz), küyä, küyü (Altay), kütüö (Yakut), küre (Çuvaş) diye birçok şekilde telaffuz edilmektedir. Ayrıca küregen-kürgen kelimesinin Moğolcada güvey manasına geldiği belirtilerek Tonguzca da ise kürekenin adı geçen dillerde küdegü kelimesiyle eş anlamlı olduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır.⁵²

Küdagü ‘damat’⁵³, kür degüü ise küçük erkek kardeş anlamına gelmektedir. “*Kud*”, korumak, “*küdagü*” kelimesi de “*agü*”, eki alarak bu kelimedenden türetilmiş bir kelimedir.⁵⁴ “*Küdegü*” kelimesi Moğolca küçük kayınbirader anlamına gelen “*kür degüü*” kelimesinden r sesinin kaybolmasıyla türetilmiş bir kelime olarak izah edilmektedir.⁵⁵

Kelimenin eski Uygur Türkçesindeki şekillerinden biri “*Küden*”dir. “misafir, konuk” yani küdenlik “konuk” anlamına sahiptir. Küd, “*durmak, beklemek, gözlemek, gütmek*” anlamlarında iken “*durmak*” ve “*beklemek*” anlamları da misafir anlamına uygundur. Divan’daki “*küdegü*” kelimesinin “güvey” şeklinin de bu kökten gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Kıpçak Türkçesinde “*küyegü*” ve “*küyev*” olarak karşımıza çıkarken Kırgızca da “*Köyüö*” yani “güveyi, damad, genç koca” şeklinde yaşamakta ve “*küyöü bala*”, “kendi karısının büyük hemşerisi, ya da onun yaşça büyük olan akrabası

⁵¹ Ferdinand D. Lessing, **Moğolca-Türkçe Sözlük I**, çev. Günay Karaağaç, TDK Yayınları, Ankara 2003, 799.

⁵² Abdülkadir İnan, “Güvey”, **Türkiyat Mecmuası**, 9, İstanbul 1951, 139.

⁵³ Hatice Şirin, **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, TDK Yay., Ankara 2016, 357; Burak Telli, “Tarama Sözlüğü’ndeki Akralık Adları Üzerine Bir İnceleme”, **Kesit Akademi Dergisi**, 6(22), 2020, 149.

⁵⁴ Gerhard Doerfer, **Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen**, Franz Steiner Verlag GMBH, C. 4, Weisbaden 1975, 396.

⁵⁵ İnan, “Güvey”, 139.

karşısında erkek”, “küyöö coldos”, “sağdıç”, “küyööölö”, “nişanlı kızı nişanlı delikanlı sıfatıyla ziyaret etmek ve onun yanında geceleme” gibi isim ve fiil hali de bulunmaktadır.⁵⁶

Güvey kelimesinin etimolojisi için bir başka ifade daha mevcuttur. Kaçmak manasına gelen “küre” fiili ile “- gen” ekinin birleşimi olduğu da düşünülmektedir.⁵⁷ Damat anlamında kullanıldığı iddia edilen güvey kelimesinin Osmanlı Devletindeki kullanım şekli Farsça “damad” olmakla beraber bu kelimenin manası da ana babaya göre kızların kocasıdır. Ancak bu terim Osmanlılar açısından “hanedandan kız alan” manasına gelmektedir. Genel olarak İslam öncesi kültürde yaşamaya devam eden Orta Asya Türk-Moğol devletlerinde ise bu manaya küregen/küreken kelimesi eşlik etmektedir.⁵⁸

“An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish” sözlüğünde küregen kelimesinin morfolojik olarak etimolojisini inceleyip manasını açıklarken bu kelimeyle eş anlam niteliği taşıyan “küdegü”, “küzegü”, “küyegü”, “güregen” ve “güveyi” kelimelerini de anlam bakımından incelemiştir. Küdegü kelimesi çok eski bir kelime olmakla birlikte “kızın kocası, küçük kız kardeşin kocası, damat” anlamı taşımaktadır. Bazen de gelin ve damat için kullanılmaktadır. Eser de verilen “iki kadın erdi küdegü iki” örneğinde (Peygamberin sahabelerinden) ikisi kayınpederi, ikisi damadıydı anlamından dolayı küdegü kelimesinin “damat” manasına geldiği görülmektedir. Zamanla fonetik olarak değişime uğrayan bu kelimenin Moğollarda kullanım şeklinin Küregen olduğu ve damat anlamına geldiğini söylemek mümkündür.⁵⁹

Tuncer Gülensoy TDK yayınlarından çıkardığı etimolojik sözlük denemesinde küreken kelimesini güveyi, küdegü ve diğer Türk lehçelerinde telaffuz şekilleriyle ele almış, etimolojik olarak kökenlerine ayırmıştır. Küdä- (bağırmaq, çağırmaq, gürültü etmek), kü+de+gü (bağırmaq, çağırmaq demektir.⁶⁰ Gülensoy, güvey kelimesinin Moğolcada karşılık bulduğu kelimelerin “sine kürgen” ve “kürgen” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca “degü kürgen”

⁵⁶ Tuncer, Gülensoy, “Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar”, **Türk Dili Araştırma Yıllığı-Bulleten**, Ankara: TDK Yayınları, 1973-1974, 298.

⁵⁷ Adem, Aydemir, “ Türkçede Bazı Sihri Akrabalık Terimleri Üzerine ”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 5 (8), Balıkesir 2012, 130.

⁵⁸ Nutku Özdemir, “Damad”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 8, İstanbul 1993, 434.

⁵⁹ Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford At The Clarendon Press, London 1972, 703.

⁶⁰ Tuncer Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, 400.

kız kardeşin kocası olarak gösterilirken, “*nağaçu kürgen aka*” ve “*kürgen aka*” da kız kardeşin kocası olarak görülmektedir.⁶¹

Etimolojik olarak “*küregen*” kelimesinin incelenmesinin ardından ünvan olarak kullanımı hakkında bilgi vermek mümkündür. *Küreken, Güregen, Güreken* veya *Gurkan*, han güveyisi demektir. Bu ünvan Moğol Devleti’nde Cengiz Han soyundan gelen prenseslerle evlenen kişilere verilmektedir. Tarihte bu ünvanın getirdiği gücü ve meşruiyeti kazanmak çok önemliydi.⁶²

2. MOĞOLLARDA EVLİLİK KURUMU

Toplumsal en küçük birimi olarak kabul edilen aile, kişinin temelde sosyal çevresini oluşturan olgudur. Aile kurumunun varlığı ve sürekliliği evlilik yoluyla sağlanmaktadır. Evlilik, kadın ve erkeğin ilişkisini meşrulaştırmasına dayalıdır. Bir başka deyişle evlilik, karşı cinsten iki kişinin beraber yaşayarak, çocuk yapması, yetiştirmesi ve tecrübelerini birbirlerine aktarmak amaçlı yapılan bir sözleşmedir. Evlilik kurumunun toplumda muhtelif işlevleri söz konusudur. Her kesime göre de farklı kültürel yollarla evlilik gerçekleştirilmektedir.⁶³ Evlenme yolu ile insan nesli çoğalır. Böylelikle gerçek halefleri, bu yol sayesinde nesilden nesile, asırdan asıra yokluk âleminden varlık sahasına çıkar. Gizli olan alandan açık olan alana gelir. Atalarına, dedelerine benzeyen çocuklar tarafından isimleri anılarak gelecek zamana hatıra olarak iletilir. Akıllı bir insanın hayattan anladığı şey, bu dünyada iyi bir isim ve şöhret bırakmaktır. O ismin, onun ölümünden sonra da onu yaşatacağı söylenmiş ve ardından “*soylu ve cömert bir evlâdın hayatı anlamına gelir*” diye eklenmiştir.⁶⁴

Moğol Devleti bozkır kültüründen beslenen bir topluluk olmasından dolayı onlar için evlilik hayatı bir öneme sahiptir. Evlilik yoluyla yeni bir aile kurmak, üremek ve dolayısıyla nesillerini devam ettirmek ve aynı zamanda hep bir arada yaşam gayesi gütmekteydiler. Bu kültürü benimsemiş devletlerde evlilik, en çok da devletlerarası ilişkilerde siyasi özellik taşıma açısından değerlidir.⁶⁵

⁶¹ Tuncer, Gülensoy, “Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar”, 299.

⁶² Kaan, Akar, **Türkistan Sözlüğü: XI.XIX Yüzyıllar Arasında Türkistan Türk Devletlerinde Kullanılan Ünvan ve İstılahlar**, Porsuk Kültür Sanat, Eskişehir 2021, 469.

⁶³ Sare Terzi İlhan, Şerife Işık, “Evliliğin İlk Yıllarında Evlilik Yaşamı Deneyimi ve Evliliğe İlişkin Algılar: Sorunlar, Zorluklar ve İhtiyaçlar”, Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 7(4), 2019, 1431.

⁶⁴ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 485-486.

⁶⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1984, 59, 61, 94, 100, 124; Ahmet Küçük, “Türk/Moğol Devlet ve Toplum Töresinde Levirat Evlilikler ve Uygulama Esasları”, **GTTAD**, 4(7), Mardin 2022, 44.

Türk-İslam Devletlerinde de sıkça rastlanan siyasi evlilik ya da asalet evliliği denilebilecek eski hükümdarın dul eşiyle evlenip güçleri birleştirmek ve bu vasıta ile da iktidarını güçlendirmek Moğollarda da vücut bulunmuştur. Evlilik, kutsal bir müessese olmakla birlikte belirli kural ve kaideler çerçevesinde gerçekleştirilmesine izin verilmiştir. Bu bilgiye verilecek en önemli örnek evlenecek kıza ödenen başlık denilebilir. Bu başlığa Moğolca da “*Suy*” denmektedir. Bunun dışında Moğollar da tıpkı Türkler gibi dış evlilik kuralına tabidirler. Bu kurala uymalı ve er kişi mutlaka kendi kabilesi dışından biriyle evlenmelidir. Moğol toplumunda çok eşlilik de yaygın bir durumdur.⁶⁶ Evlenecek kişilerin yabancı ya da anne tarafından eş seçmeleri gerektiğine dair Moğol atasözleri de vardır. Bunlarında birinde “ Kız alacaksan anne tarafına bak, at alacaksan dişlerine bak ” denilerek örnek verilmiştir. Baba tarafından gelin almaların kötü neticeler getireceğine inanmışlardır. Moğolların Gizli Tarihinde bu konuya değinilmektedir. Ögeday Han, amcasının halkından bir kız ile evlenmesini yanlış bir iş olarak görmektedir. Kendi nesillerinden evlenmek isteyenlere “ Uruğunu bitirir, akrabalarını bozar ” denmektedir.⁶⁷

Marco Polo geziler kitabında Moğolların evliliği konusundan şu şekilde bahsetmiştir;

“ Erkekler birden çok kadın alabiliyorlar, dileyen yüze yakın kadınla bile evleniyor, yeter ki, onlara bakabilsin, onları geçindirebilsin. Zenginler ve Han’lar arasında yüzden çok kadın alanlar bile var.

Erkek evlenirken eşinin annesine bir hediye veriyor. Ama kadınlar kocalarına evlenince herhangi bir şey vermiyorlar. Evin içinde en itibarlı yeri ilk karı alıyor. En çok o sayılıyor, onun sözü dinleniyor. Diğer kadınların itibarı ve sözü ise ondan sonra geliyor.

Bir adet de şu: Yeğenleriyle evlenmek serbest burada. Birinin babası ölürse onun karısıyla de en büyük erkek çocuk evleniyor. Tabii kadının üvey olması şartıyla. Bir de erkek kardeşi ölürse, yengesiyile de evlenmek caiz burada. Çok da debdebeli bir düğün yapıyorlar.”⁶⁸

⁶⁶ Kütük, “ Türk/Moğol Devlet ve Toplum Töresinde Levirat Evlilikler ve Uygulama Esasları ”, 45. Moğollarda çok eşlilik durumu hakkında detaylı bilgi için bkz; Korykorslu Hayton, **Doğu Ülkelerinin Altın Çağı**, çev. A. Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015; George Qingzhi Zhao, **Marriage as Political Strategy and Cultural Expression: Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty**, UMI, Canada 2001; J. Holmgren, “Observations on Marriage and Inheritances Practise in Early Mongol and Yuan Society, With Particular Reference to the Levirate”, **Journal of Asian History**, 20(2), 1986, 127-192.

⁶⁷ Bülent Gül, “ Aile ve Akrabalık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri ”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 27, Ankara 2017, 176.

⁶⁸ Marco Polo, **Marko Polo Seyahatnamesi**, çev. 1001 Temel Eserler, Kervan Kitapçılık, Cilt I, 1979, s. 70.

Moğollarda bir erkek kırk eş ya da daha az veya fazla eş alabilirdi. Aynı zamanda anneler, kız kardeşleri ve kızları dışında en yakın akrabalarını da eş alabiliyorlardı. Baba tarafından ise başka bir kadının kız kardeşlerini, öldükten sonra erkek kardeşlerinin eşlerini ve üvey annelerini eş olarak alabiliyorlardı.⁶⁹ Carpini de eserinde Moğol toplumunun evliliklerinden ve aile yapısından bahsederken Moğol erkeklerinin on, elli ve hatta yüz karısı olduğunu belirtmiştir. Genel bazı istisnalar dışında bütün akrabalarıyla evlenebilmek serbestken, öz anne, kızları ve ana bir kız kardeşleri buna dahil değildir. Bir kardeş vefat etmişse diğer bir erkek kardeş yahut diğer akrabalarından bir erkek, onun karısıyla evlenme mecburiyetine sahiptir. Diğer tüm kadınlarla her şartta tereddütsüz evlenebilirler. Bu kadınları anne babalarından çok pahalı olmak kaydıyla satın alabilirlerdi. Ayrıca dul kalan kadın kocası öldükten sonra kolay şekilde evlenemezdi. Çünkü üvey oğlu onunla evlenmek isteyebilirdi.⁷⁰ Moğollarda bu tür evliliğin uygulama aşaması şu şekildedir; eğer bir kişinin babası ölürse oğlu onun eşleriyle evlenirdi. Ölen kişinin erkek çocukları fazlaysa içlerinde yaşça büyük olanı babalarının eşlerini dul olduklarından ötürü kendine eş alabilirdi. Ebeveynin çadırı her zaman oğullardan en gencine kalırdı. Bu sebeptendir ki, en genç oğlan babasının hanesiyle kendisine geçen bütün eşlerine bakmakla mükellefti. Daha sonra isterse onlara kendi eşleri gibi davranabilirdi.⁷¹ Bu metot Cengiz Han'ın hayatta olduğu dönemde uygulamaya konulmuş ve Han, ülkesini oğulları arasında paylaştırırken en küçük oğlu Toluy'a mallarını, hazinelerini, hatunlarını ve kumalarını emanet etmiştir.⁷² Bu durum Cengiz yasaları tarafından düzenlenerek topluma evlilik kurallarına dair bilgileri kazandırmıştır.⁷³

Beyâni'nin eserinde de poligamik evlilikten bahsedilirken ilk eşin statüsünün daha çok olduğu ve bu durumun onları mevki olarak en üstlere çıkardığından söz edilmektedir. Moğollarda da Türklerde olduğu gibi beşik kertmesi vardı. Moğollarda buna “*öndgün süi*” denilmektedir. XX. Yüzyıla kadar kullanımı yaygın olan bu adetin manası henüz doğmamış çocukların evlenmesi için aileler arasında yapılan nişan demektir. Bu adete göre çocuklar beşikteyken taraflar birbirine söz vererek kanıt olarak da karşılıklı olarak kemer değiştirip

⁶⁹ Sir John Mandeville, **The Book of Marvels and Travels**, translated with an introduction and not. Anthony Bale, Oxford University Press, 2012, s. 161.

⁷⁰ Johann de Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatnâme**, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon, s. 30-31.

⁷¹ Ömer, Subaşı, **Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset**, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 112.

⁷² Kazvinî, **Tarih-i Güzide**, 476.

⁷³ Curt Alinge, **Moğol Kanunları**, çev. Coşkun Üçok, Ankara Üni. Hukuk Fakültesi Yay., Sevinç Matbaası, Ankara 1967, 146.

beşik, battaniye gibi eşyalar vermektedirler. Evlenecekleri yaşları kesildiğinde ise damat tarafı altın ve gümüşte olmak üzere muhtelif değerli eşyaları rehin olarak vermektedir.⁷⁴

Moğollarda bir başka evlilik uygulaması daha vardır. Bu uygulama da eşinin kız kardeşi ve ölen oğlunun ardından gelinleriyle evlenmektir. Bir Moğol er kişisi eşi ölünce eşinin kız kardeşleriyle⁷⁵ ve ya onların kız çocuklarıyla ya da ölmüş oğlu varsa onların eşleriyle⁷⁶ ister tek tek isterse de hepsiyle evlenebilmekteydi. Eğer Moğol toplumundan birinin oğlu ölürse baba zırhını giyer, bir kılıç alır ve kapıya doğru üç kez vurur ve oğlunun dul kalmış karısını kendisine eş alırdı.⁷⁷ Bu durum ve Carpini, Polo gibi seyyahların günümüze ulaşan kayıtları Moğol toplumundaki evliliklerde leviratus⁷⁸ geleneğinin varlığını kanıtlar niteliktedir. Moğolların Deştikıpçak bölgesinde hüküm süren şubesi Altın Orda Devleti'nin hükümdarı Berke Han (1256-1266), kardeşi Batu'nun ölümünden sonra onun dul kalan eşlerinden biriyle evlenmiştir. Kubilay Hanlığı'nda Kubilay'dan sonra başa geçen Temür Olcayto (1294-1307), kardeşi Oharmapala'nın vefatından sonra o da yasaların gereğince onun dul eşiyle evlenmiştir. Bu evlilikler Moğollarda leviratus geleneğinin varlığına dair birkaç örnektir.⁷⁹

Moğollarda görülen bir diğer evlilik çeşidi ise iki kız kardeş ile evlenmektir.⁸⁰ Bunun en birinci örneği olarak Cengiz Han'ı vermek mümkündür. Moğolların Gizli tarihinde bu evlilik şöyle anlatılır; Cengiz Han Tatarlardan Yeke-çeren'in kızı Yesugan Hatun ile evlendi. Onun iltifatına nail olunca Yesugan Hatun: *“Hanım emrederlerse beni kendilerine kadın olarak alabilirler ancak benim ablam Yesui benden daha üstün becerilere sahip ve bir han için daha uygundur. O bundan biraz önce evlenmişti. Bu karışıklık esnasında kim bilir nerede kaldı?”* dedi. Bunun üzerine Cengiz Han *“kız kardeşin senden daha güzel ise onu aratacağım. Fakat gelirse yerini ona bırakır mısın?”* diye sordu. Yesugan Hatun: *“Hanımın*

⁷⁴ Gül, “ Aile ve Akrabalık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri ”, 179.

⁷⁵ Subaşı, Moğollarda Evlilik, 115.

⁷⁶ **Moğolların Gizli Tarihçesi**, terc. ve not. Mehmet Levent Kaya, Kronik Yay., İstanbul 2018, s. 45.

⁷⁷ Henri Serruys, **Pei-Lou Fqng-Sou: Les Coutumes Des Esclaves Septentrionaux de Siao Ta-Heng Monumenta Serica** X., Peking 1945, 137.

⁷⁸ Bu bir evlilik şeklidir. Kişi, öz annesi olmamak koşuluyla ölen babanın dul kalan eşleri ya da daha yaygın haliyle ölen erkek kardeşin dul kalan eşiyle evlenme usulüne denmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz: Ahmet, Kütük, “ Türk/Moğol Devlet ve Toplum Töresinde Levirat Evlilikler ve Uygulama Esasları ”, 45. İran Moğolları'nda Levirat Geleneğine Dair Evlilikler hakkında bkz: Ercan Gördegir, “ İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Evlilikleri ”, **Tarih Okulu Dergisi**, XLIII, 2019, 1324-1340; Türkler ve Timurlulardaki uygulaması için bkz: Musa Şamil Yüksel, “ Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı ”, **Turkish Studies**, 5(3), 2010, 2027-2058.

⁷⁹ Kütük, “ Türk/Moğol Devlet ve Toplum Töresinde Levirat Evlilikler ve Uygulama Esasları ”, 50.

⁸⁰ Willem Van Ruysbroeck, , **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255**, ed. Peter Jackson, David Morgan, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, 104.

emriyle kız kardeşimi gördüğüm gibi yerimi ona terkederim” diye cevap verdiği için Cengiz Han ablasının aranması için emir verdi. Askerleri Yesui Hatunu kocasıyla saklandığı bir ormanda buldular. Kocası kaçtı, Yesui Hatunu ise alıp getirdiler. Yesugan Hatun, önceden verdiği sözü tutarak kardeşini yerine oturarak kendisi daha aşağı mevkiye geçti. Cengiz Han da Yesugan Hatun’un söylediği gibi güzel bulduğundan dolayı sevindi ve Yesui Hatun’u eş olarak alıp şerefli mevkiye oturttu.⁸¹

Bir Moğol beyi, birden fazla eşe sahip olduğu için geceleri yanında uyuduğu eşi gün içerisinde de onun yanında oturur ve Moğol beyinin diğer eşleri de içki içmek için o kadının otağına gelmek zorundadırlar. Düzenlenen meclis o gün için orada yapılarak, beye sunulan armağanlar o eşinin hazinesine nakledilir.⁸² Örnek olarak Altın Orda padişahlarından Özbek Han’ın eşlerinin her birinin kendine has gelirleri vardır. Han her gün eşlerinden birine giderek o gün oradan kalır ve onun evinde yiyip içerdi. Eşi elbisesini değiştirir, tam takım yeni ruba giydirir, üstündeki eski elbisesini etrafta rastgelen birine verir, Han’ın elbisesi ise âlâ kumaştan bir elbise olmak yerine daha uygun fiyatlı olurdu.⁸³

2.1. Evlilik Akdinin Gerçekleşmesi

Moğollarda evlilik töreni iki kabile arasında ve erkekle kızın yaşları birbirine yakın olduğu takdirde iyi karşılanır ve evlilik gerçekleşirdi. Moğollarda kabileler arası evliliklere, Dai Seçen’in söylediği şu sözler örnek teşkil etmektedir:

“Eskiden beri yiğitlerimiz yakışıklı, kızlarımız güzeldir: Uluslarla rekabete girişmedik.

Güzel yanaklı kızlarımızı sizden Han olan kimselere verdik,

Onları büyük arabaya bindirdik, Kara dişi deve koşarak gönderdik,

Han tahtına birlikte oturttuk,

Biz başka uluslarla rekabete girişmedik.

Biz güzel ve iyi kızlar büyüttük,

Onları faytona bindirerek,

⁸¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, TTK Basımevi, Ankara 1986, 83-84.

⁸² Ruysbroeck, Willem, , **Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk 1253-1255**, 91.

⁸³ **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. De. Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, 364.

*Boz erkek deve koşarak gelin ettik,
Yüksek tahtın bir tarafına oturttuk.
Eskiden beri Unggirat halkının kadınları kalkanlı, kızları mütevazı,
Yiğitleri yakışıklı ve kızları güzel olmuştur!
Bizim erkek çocuklarımız yaylalara bakar,
Kızlarımız güzellikleriyle nazarları çeker.”⁸⁴*

Moğollarda düğün ziyafeti verilirken kızın babası da kendi çadırının yanına ikinci bir ev misali bir çadır daha kurardı. Ziyafetten sonra aileler ve dostlar dağılır, kara gece başlardı. Nişanlı kız ata biner ve komşu birine ya da akrabalarından birine saklanmak için kaçar. O zaman babası da “*İşte kızım senindir. Nerede bulursan onu al*” demiştir. Damat da bunun üstüne tüm arkadaşlarıyla beraber atlarına binerek gelinin peşine giderlerdi. Eğer komşulardan birinde yakalarsa teşekkür etme amacıyla onlara koyun eti ve şarap hediye ederdi. Moğol geleneklerine sadık kalmak için komşu aileler gelinin bozkırda eşine yakalanması gerektiğini bildikleri için saklanan nişanlı kıza bir at vererek istediği gibi hareket etmesini sağlardı. Damat da kızı bulunca şiddet ile zor kullanarak eşini evine götürürdü. Gelin de eşinin ailesi tarafınca müzikler ve şarkılar eşliğinde karşılanırdı. Gelin düğün yerine geldiğinde ise erkeğin ailesi ve dostları gelini alır ve eğlenceli müzikler eşliğinde yürürlerdi. Kız ailesinde durum tam zıttı olarak yas tutmak olurdu. Kızın anne ve babası başta olmak üzere akrabaları evden cenaze çıkmışçasına ağlayarak dövünürlerdi.⁸⁵

Düğün töreni ve eğlencesi bittiğinde gelin ve damat kalacakları yere doğru gidecekken bütün kadınlar etraflarını sararlar ve onları çadırlarına götürürlerdi. Evlilik akdi henüz tam gerçekleşmediğinden dolayı hala nişanlı olarak görülürlerdi. Gelin ve damat ellerine koyun kemiği alır ve beraber cenneti ve dünyayı selamlardı. Gelinin iç kıyafetleri at kılından yapılmış ve iple sağlam bir şekilde bağlı olurdu. Damat bu ipi keserek evlilik akdini gerçekleştirmiş olurdu. Kıyafetini değiştiren gelin, eşinin ailesinin çadırına kadınlar onu götürmeden önce uzun kırmızı bir elbise giyer ve başına da yüksek bir şapka takar. Gelin eline üç parça koyun kuyruğu yağı alarak ocağın önünde diz çökerek yağı ateşe verir ve yanmasına müsaade eder. Daha sonra da kayınvalidesinin ve kayınpederinin, kardeşlerinin

⁸⁴ Moğolların Gizli Tarihi, s. 20-21.

⁸⁵ Serruys, **Pei-Lou Fqng Sou**, 128,129; Ricoldus de Monte Crucis, **Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu (1289-1291)**, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.48; Willem, **Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk**, 105.

önünde eğilir. Törenden sonra da her birine tanışma hediyesi olarak giysi hediye ederdi. Tören boyunca nişanlılar tüm şüpheleri ortadan kaldırmak amacıyla her daim birbirinden kaçınır hatta birbirlerine elden ele bir şey vermezlerdi.⁸⁶

Moğollarda başka bir uygulama da iki töreni bir arada yapma geleneğiydi. Eğer bir ailede evlilik çağında iki çocuk varsa istek doğrultusunda iki tören bir arada yapılabilirdi. Bu da demek oluyor ki oğlan evlendirilip kız gelin olarak alınırken, kız da başka birine gelin verilebilir ve düğün törenleri aynı anda yapılabilirdi. Bu şekilde olunca hem sevinç ve mutluluk hem de hüznün aynı anda yaşanabilirdi. Örneğin Carmagun Noyan'ın eşi Eltina Hatun, oğlu Bora (Bera ya da Bara) Noyan'ı makamların en yükseğinde oturan Gutun Noyan'ın kızıyla evlendirirken, kızını da bir diğer yüksek mevkili Osur Noyan isimli kişinin kızıyla evlendirmiştir.⁸⁷

2.2. MOĞOLLARDA EVLİLİKTE MADDİYAT: KIZ İSTEME, ÇEYİZ VE MEHİR

Moğollarda evlilik öncesi geleneklerden biri de kız istemedir. Kızını isterken dünürün önce kızı istemesi daha sonra hediye getirmesi gerekmektedir. Kız da bunların üstüne gelin olarak gönderilmektedir. Baba evinden ayrılan kıza da mutlaka çeyiz, hediye ve maddi olarak destek verilmektedir.⁸⁸

MGT'ye göre bazı durumlarda başkasının eşini yahut da cariyesini istemediği halde alıkoymak gibi özel durumlar, topluma göre olumsuz davranış olarak görüldüğünden ötürü o dönemin Moğollarında kız kaçırma âdetinin varlığına dair ortaya koyulan yaklaşımların gerçekçi olmadığı görünmektedir. Kız isterken kızın dış güzelliği, zekâsı ve nesebine önem verilmekteydi. Bu durum MGT'de “*kızın yüzünün rengi*”, “*yüzü nurlu*” , “*gözü ateşli*” diyerek tasvir edilmektedir. Örneğin, Yesühei Bahadır'ın Temüçin için kız isterken “ Öelün Hatun'un akrabası olan Olhunuudlardan, (yani) anne tarafından kız isteyelim ” demesi ve

⁸⁶ Serruys, **Pei-Lou Fqng-Sou**, 129.

⁸⁷ Subaşı, **Moğollarda Evlilik**, 127; Müverrih Kiragos, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, çev. Gürsoy Solmaz, Elips Yayınları, Ankara 2009, 56; Aknerli Grigor, **Okçu Milleti Tarihi**, çev. Hrant de Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul 2007, 40.

⁸⁸ Ekrem, Kalan, “ Moğolların Gizli Tarihçesi'ne Göre Moğollar'da Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler ”, Osman Fikri Sertkaya Armağanı, ed. Hatice Şirin User, Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013, 374.

bunun üzerine Hongirad/Kongurad⁸⁹ ülkesine doğru yola çıktığına dair MGT’de net kayıtlar bulunmaktadır.⁹⁰

Moğollarda Bagalzuur ideh denilen koyun gırtlak yeme geleneği de tarafların dünür olduklarını tasdik niteliğinde önemli bir âdettir. Moğol dünürlük geleneğinde evlenecek kızın babası kız vermeyi kabul ederse, damat tarafından babası, ağabeyi, dayısı veya saygın kişiler kız evine giderek “*Gırtlak yeme*” töreni veya dünürlük ant içme şöleni düzenleme geleneği yerine getirilirdi. Bu uygulamaya eskiden “*Gırtlak yemek*” denilirken, günümüzde “*Hadag bırakma*” (Barga), “*Büyük içki ziyafeti*” (Horçin), “*Kızın içki içirmesi*” (Hüre), “*Hadag bırakma*” (Tsahar), “*Büyük içki ziyafeti*” (Baarin), “*Dünürlük hadag bırakma*” (Süned), “*Hadag bırakma*” (Alşaa), “*Hadag bağlama*” (Monolijin), “*Hadag verme geleneği*” (Torguud), “*Tasdik hadag bırakma*” (Halh), “*Yudumluk içki içme*” (Üzemçin) denilmektedir.⁹¹

Gırtlak yemeği düzenlenen şölenle yenilir ve nişan tamamlanırdı. Genç çiftin koyun gırtlakını evlendikleri gün itibariyle 3 gün boyunca yemesi, gırtlak kemiklerinin sıkıca kenetlenmesinden ötürü genç çifti de sıkıca kenetleyeceği inancı gelenek haline gelmiştir. Gırtlak yeme âdeti ile bazen iki kabile arasında gelin değiş tokuşu için noksansız sözleşmeler akdedilirdi. Nişandan sonra damadın ailesi hediyeler sunardı. Aynı zamanda kız isteme esnasında kız tarafı kabul eder de nişan akdi gerçekleşirse damat, adaylık süreci için kızın evinde kalırdı. Bu gelenek MGT’de “*Hürgeded talbih*” olarak bahsedilmektedir. Burada hürgen damat kelimesinin çoğulu manasına gelmektedir. Damat tarafının huyları ve kişisel olarak yetenekleri detaylıca araştırıldıktan sonra damat olarak kabul edilmesi söz konusu olacaktır. Bu gelenek Moğollarda Yuan dönemine kadar sürdürülmüştür. Bu gelenek Moğol kağanları ve beylerin soyuna dayanan ailelerde varlık göstermiştir. Bazen gelenek gereği damat adayı kayınpederinin evinde belli bir süre yaşayarak, hatta bazen de çocuk sahibi olduktan sonra kendi evine gittiğine dair kayıt bulunmaktadır. Örneğin Yesühei Bahadır, Temuçin’i kayınpederinin evine gönderdiğinde Dei Setsen’e oğlunu “*benim oğlum*

⁸⁹ Asya Hun Devleti’nden, Uygurlara kadar görülen bir gelenek mevcuttur. Devleti yöneten boyların kız aldıkları dünür boyları vardır. Bu bu boylar diğer boylara göre üstünlük kazanmış ve asalet sahibi olarak görülmüşlerdir. Kongirat kabilesi de bu boylardan biridir. Altın Orda ve Cengiz oğulları için dünür boyudur. Çuçi ulusunun en güçlü ve meşruiyet sahibi kabilelerinden biri olan Kongiratlar, Doğu Deşt-i Kıpçak’ta ve özellikle Harezm ve Aral Gölü çevresinde oturmuşlardır. Bu evlilikler sayesinde Kongirat kabilesi beyleri ülkenin bir kısmının idaresini ele alabiliyorlardı. Detaylı bilgi için bkz. D. Derin Paşaoğlu, “Altın Orda Hanlığı’nda Kadın (Ailede, Toplumda ve Yönetimde)”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 34, 2023, 388.

⁹⁰ **Moğolların Gizli Tarihçesi**, 24-25; Kalan, “ MGT’ye Göre Kız İsteme ”, 374.

⁹¹ Kalan, “ MGT’ye Göre Kız İsteme ”, 374-375.

köpekten korkar” diyerek emanet etmiştir. “*Damat adayı güçsüz, boyun kemiği etsiz*” atasözüne dayanarak bazı damatların kayınpederlerinin evinde geçirdiği süreçte çalıştırılmadığını söylemek mümkündür. Damadın o evde kalmasının amacı da eşiyile ileride anlaşılabilir uyum sağlayacak mı diye önceden belirlemek ve birbirlerine alışmasını sağlamaktır. Damat adaylığı geleneğinin temel nedeninin Moğolların anaerkil toplum düzenine sahip olması ile ilişkilendirilebilir.

Moğollarda eski bir gelenek daha vardı ki bunu adı örülmüş saç bırakma geleneğidir. Gelin baba evinden ayrılırken bir parça saçını kendi evinde bırakırdı. Bu âdet gereği saçını ikiye ayırarak örerd. ⁹²

Günümüzde nişan hediyesi verme olarak geçen bir diğer gelenekleri de kız tarafı dünür olmayı kabul ettiği için teşekkür etmek amacıyla kız tarafına hediye sunardı. Örneğin Yesühei Bahadır’ın isteği doğrultusunda Dei Setsen kızını vermeyi kabul ettiğinde minnettarlığını bildirmek amacıyla atını hediye etmiştir. Bu sayede dünürlükleri kesinleşmiştir. Devlet bayramları, Tsagaan Sar Bayramı⁹³ ve düğün gibi önemli mübadelelerde hediye olarak at ve koyun verilirdi. Düğün hediyesinde öncelik at olmuştur. Hediye gönderme olayına dair pek çok örnek mevcuttur. Bunlardan biri, Uygur İdikutu’dur. E Kendisi elçisini Cengiz Han’a göndererek bağlılığını bildirmiş ve bunun üzerine Han ona kızı Al-Altan’ı vermiştir. İdikut da bunun üzerine Han’a altın, gümüş, inci, sedef ve ipek gibi kıymetli eşyaları armağan etmiştir. Bu örnekler dünür hediyesi verme olayının kültürlerinin önemli bir parçası olduğunu kanıtlar niteliktedir.⁹⁴

Moğol toplumunda kız evlendirmenin önemli parçalarından biri çeyiz iken bir diğer önemli gelenekte mehir vermektir. Gerçekte farklı mamulden ve muhtelif miktarlardan oluşan ürünlerin Moğol kızlarına mehir olarak istendiğine dair pek çok örnek kaynaklarda bulunmaktadır.⁹⁵ Kızlara istenilen mehirler, dinar ve tümen şekilde nakit olurken, bazen de belirli miktara sahip ipek veya elbise de olabilmekteydi.

⁹² **Moğolların Gizli Tarihi**, 91; MGT, 124,125,189; B.Y. Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi**, çev. Abdülkadir İnan, TTK Yay., Ankara 1995, 77; Kalan, “Moğolların Gizli Tarihçesine Göre Kız İsteme”, 372-377.

⁹³ Kazaklar arasında Şağan veya Sağan olarak bilinir. Moğolların geleneksel yeni yıl bayramıdır. Moğollar geçmişten bu yana kıştan sağ salım çıkmanın ve ilkbahara ulaşmanın bir işareti olarak, eski halk takvimine göre ilkbaharın ilk gününü yeni yıl olarak kutlamaktaydılar. Bu bayramın ilk günü Zolgox olarak anılmakta ve 14 Mart’a gelmektedir. (Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Celâl Görgeç, “ Kazak Halkının Yeni Ömür, Yeni Yıl ve Yeni Günle Görüşmesi: Amal (Körisüw) Merkesi ”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 53, Ankara 2022, 213.

⁹⁴ Kalan, “ Moğolların Gizli Tarihçesine Göre Kız İsteme ”, 377.

⁹⁵ Vladimirtsov, **Moğolların İktimai Teşkilatı**, 89; Subaşı, **Moğollarda Evlilik**, 131.

Moğollarda mehir verme geleneğini, ilk dönemlerde ve imparatorluğun büyüme süreçlerinde sık sık göremiyorken, İslamiyet’i kabul etmelerinden sonra evlilik hayatlarında sıkça karşılaştığımız bir gelenek haline gelmiştir. Bu gelişme de mehir verme âdetinin Moğollara, İslamiyetle geldiği fikrini benimsetmiş ve bu sebepten dolayı bu konuda iki devlet üzerinde durmak elzemdir. Birincisi İran Moğolları iken, diğer devlet de Altın Orda Hanlığı’dır. İlhanlılarda Abaka Han’dan sonra başa kardeşi Teküderin geçmiştir. Teküderin Müslüman olarak Ahmet ismini almıştır. Ancak Müslümanlığı sadece kendisi yaşayarak devlet katında yaşatamamıştır. İslamiyet’in devlet adamları ve halk tarafından benimsenmesi ise Gazan Han’ın tahta çıktığı döneme denk gelmektedir. Sonucunda mehir⁹⁶ Moğolların evlilik yaşamlarında var olmaya başladı. İslamiyet’i kabul eden İlhanlılarda verilen ilk mehre Gazan Han döneminde rastlanmaktadır. Buna örnek olarak Gazan Han’ın 17 Temmuz 1299 tarihinde Kutluğ Timur’un kızı Kiramun hatun ile evlenip 60 tümen mehir vermesi gösterilmektedir.⁹⁷ Başka bir örnek, Olcaytu Sultan 900.000 dinar mehir vererek karşılığında Horasanlı Bulugan Hatun ile evlendi. Şehzadeler Bistan ile Ulçaki’nin 400 tümen altın karşılığında nikahları yapıldı. Yine Kutluğ Şah Noyan’ın kızı Sevinç Kutluğ ile Emir Sevinç’in 40.000 batman ipek mehir karşılığında nikahları kıyıldı. Yasavul’un kızı Şah Meliki ile Pulad Çing-Sang’ın oğlu Pir Hamid’in nikahları da altı bin men ipek mehir karşılığında kıyılmış ve otuz tümen mehir karşılığında da Abaka Han’ın kızı Olcatay ile Emir Şemsüddin’i evlendirmişlerdir. Bu örnekler de Moğol toplumunda evliliklerde yüksek meblağlarda nakit ya da değerli kumaşlarla mehir verme âdetinin varlığını kanıtlamaktadır.⁹⁸

3. MOĞOLLARDA EVLİLİK KURUMU ÇERÇEVESİNDE SEÇKİN MOĞOL KADINLARI

Hunlar zamanından itibaren pek çok alanda Türk kültüründen etkilenen ve Cengiz Han döneminde de Türklerden istifade eden Moğollarda, geç döneme kadar soy babadan değil de anneden gelmekteydi. Bu sebepten ötürü de aile düzeni anaerkildi. Soyun anneden geçme ve devam etme meselesi mitoloji, efsane ve destanlar da kendini göstermiştir. Bunun birinci örneği de Cengiz Han’ın atalarının bir kadından gelmiş olmasıdır. Türk mitolojilerine

⁹⁶ H. Tekin Gökmenoğlu, “İslam Hukukunda Mehir”, *Mehir*, 2, 1998, 23; Detaylı bilgi için bkz: Mehir: Erkeğin evlendiği zaman eşine verdiği ya da vermeyi taahhüt ettiği para veya mal cinsinden toplam tutardır.

⁹⁷ Reşidüddin Fazlullah/Aka, 276; Subaşı, **Moğollarda Evlilik**, 131.

⁹⁸ Derya Örs, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, 85;

bakıldığında babanın insan annenin ise kurt olduğunu görmek mümkünken Moğollarda ise anne insan, baba da Tanrı'nın gönderdiği köpek misali sarı bir hayvandır.⁹⁹

Soyu anadan gelen bu toplum için kadınlara verilen önemi anlamak oldukça kolaydır. Bunun yolu Cengiz Han'ın kadınlar hakkındaki düşüncelerini bilmekten geçmektedir. O, onlar için; *“Eşlerim, gelinlerim ve kızlarım kıvılcık bir ateş gibi renkli ve parlaktır. Ağızlarını şeker misali tatlı bir hale getirmek, kıyafetlerinin altından olmasını sağlamak, onları hızlı ata bindirip tatlı ve temiz su içmelerini sağlamak, hayvanlarına otlatmak bulmak ve bulunduğu otlatılarda yabancı otların bitmesini engelleyerek gidecekleri yoldaki zarar verebilecek dikenleri ortadan kaldırmak veya büyümelerine engel olmak tek amacımdır”* demiştir. Böylelikle kendisinden sonra da şekillenecek olan kadın-erkek ilişkisi üzerine düşüncelerini nakletmiş ve bu sözlerle kadınlara karşı gösterdiği değeri ve onlara nasıl davranılması gerektiğini Moğol toplumuna göstermiştir.¹⁰⁰

Jack Weatherford eserinde Moğol kadınlarının önemini vurgularken Cengiz Han'ın kızları olmasaydı, Moğol İmparatorluğu da olmayabilirdi demiştir. Ayrıca bu devrin önemli kadınlara, kraliçelerine dair merak edilenlerin, varlıklarına dair kanıt arayanların bakması gereken bazı örnekler de vardır. Çin mahkemelerinde, Vatikan'a yazılan mektuplarda, bazı hoş Müslüman hikâyelerinde, Ermeni saray tarihçilerinde, Marco Polo gibi tüccarların anılarında ve Taocu ya da Konfüçyüsçü tapınaklarda üstüne işlenmiş taşlara bakmaları önerilmiştir. Bununla birlikte Moğol kraliçelerini, Chaucer'in şiirlerinde ve Puccini'nin aryalarında, resimli Farsça el yazmalarında ve Tibet manastırlarında asılı ipekten thangkaalarda bulabileceğimizi aktarmıştır.¹⁰¹

Elbette Moğollarda da soylu kadınların varlığının yanı sıra sınıf ve statü bakımından farklı konumlarda olan kadınlar da mevcuttu. Moğol İmparatorluğunun tarihine büyük ölçüde katkı sağlamış olan çeşitli kadınları ele alan *Yuanshi*, 114. ve 116. bölümlerinde soylu

⁹⁹ H. Ceren Dağdeviren, “Moğol Toplumunda Kadın”, **Genç Kalemler**, 2017, 64-65. Cengiz Han'ın soyunun anneden gelmesi ve Moğollarda anne babanın mitolojik bakımdan incelenmesine dair detaylı bilgi için ayrıca bkz; Mehmet Ali Yolcu, “Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikotomisi ve Ana Tanrıça Kültürünün İzleri”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(1), 2014, 70-92; J. Jakob Bachofen, **Söylence, Din ve Anaerki**, çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınevi, İstanbul 1997; Anne Baring, Jules Cashford, **The Myth of the Goddess: Evolution of An Image**, Arkana Penguin Books, London 1993; Selahaddin Bekki, “Bazı Halk Anlatıları ve Dini Metinlere Göre Kahramanın Mucizevi (Babasız) Doğumu”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 58, 111-130; Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, AKMB Yay., Ankara 2012; Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi I**, TTK Yay., Ankara 1993.

¹⁰⁰ Hemedanî, **Camiü't Tevarih I**, 439; Reşidüddin Fazlullah/Thackston, II, 298-299; Jack Weatherford, **Cengiz Han'ın Kızları**, çev. Mehmet Bilgen, Tarih & Kuram Yay, İstanbul 2016, 53.

¹⁰¹ Weatherford, **Cengiz Han'ın Kızları**, 18-19.

kadınlara yer vermiştir. *Yuanshi* tarihinin ele aldığı kadınların üst düzey mertebede evli kadınlar olduğu ve onların taktığı başlığa da “*boghtagh*” dendiği görülmektedir.¹⁰² Bu başlıklar aktarılanlara göre soylu Moğol kadınları tarafından takılarak diğer Moğol kadınlarından ayırt edilmelerini sağlamaktadır. Bu soylu kadınlar içinse Orta Moğolcada “*chohtay*” terimi kullanılmaktadır.¹⁰³ Ayrıca soylu kadınlar dışında cariye statüsünde olan kadınlar ve gündelik işleri yapmakla görevli olan kızlar da vardı.¹⁰⁴

3.1.Alan Koa/Alan Ho’a/Alman Koa Hatun

Alan Koa, Dobun Mergen’in karısı olup Horitumad’daki Arih-usun civarında doğmuştur. Babası Horilartai-mergan, annesi de Barhucin- ho’a’dır.¹⁰⁵ Dobun Mergen, gök kurttan ve beyaz dişi bir geyikten doğan Bataçıhan’ın oğluydu. Annesi de Moğolların eski bir kabilesinin reisi Karçu’dur. Mergen’in kabilesinin yurdu Burkan Kaldun Dağından¹⁰⁶ başlayan Onan, Kirulan ve Tuğla adlı üç şehirden ibarettir.¹⁰⁷

Alan Ho’a Moğol mitolojisine göre Cengiz Han’ın atası kabul edilmektedir. Bugunotai ve Belgunotai adlarında iki erkek evlat dünyaya getirmiştir. Alan Ho’a , eşi Dobun vefat ettikten sonra da Buhu-hadagi, Buhatu-salci ve Bodonçar-munghah isimli üç oğlunun olduğu daha bilinmektedir.¹⁰⁸ Evli olmadığı halde bu üç erkek çocuğun dünyaya gelmesi onun iffetsiz olduğuna dair bazı dedikodulara sebep olmuştur. Öyle ki Dobun Mergen’dan olma oğulları kendisi hakkında “*Bizim annemiz kocası, kocasının erkek kardeşleri ya da akrabaları olmadığı halde üç erkek evlat doğurmuştur. Evde tek erkek, Ma’alih baiyaut’lardan (Mo’alik Bayo’udai) olan kimsedir. Bu üç çocuk ondan olması*

¹⁰² Eric Haenisch, **Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca’an (Yüan-cha’o Pi-shi) Geheime Geschichte Der Mongolen**, Otto Harrassowitz, 122; Wang Guowei, **Menggu Shiliao Si Zhong**, Taipei: Zhengzhong Shuju, 1975, , 269; Arthur Waley, **The Travels of an Alchemist**, George Routledge and Sons Ltd., London 1931, 67.

¹⁰³ Haenisch, **Yüan-cha’o Pi-shi**, 29.

¹⁰⁴ Anıl Yasin Oğuz, “Yuan Hanedanı’nın Resmî Tarihi Yuanshi’ye Göre Moğol Kraliçeleri ve Prensesleri”, **Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyum Bildiri Kitabı**, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 24-25.03.2022, 143.

¹⁰⁵ **Moğolların Gizli Tarihi**, 5.

¹⁰⁶ Kaldun Dağı; Moğollar tarafından kutsal sayılmaktaydı. Onlara göre dağlar Kutsal’ın emanet yeri idi. Cengiz Han’ın gençken düşmanlarından kaçarken bu dağa sığındığına ve dağın onu düşmanlardan koruduğuna aynı zamanda kendisine hayat veren varlık olarak bu dağa dua ettiği kaynaklarda geçmektedir. Bkz; Mustafa Baş, “Dinlerde ve Geleneksel Türk Dini Tarihinde Dağlarla İlgili İnanışlar Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9(46), 2016, 926.

¹⁰⁷ Hemedanî, **Camîü-t-Tevârih**, 219; Sümeyye Melek Öncel, **Moğollarda Kadın**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019, 23.

¹⁰⁸ **Moğolların Gizli Tarihi**, 7; Dağdeviren, “Moğol Toplumunda Kadın”, 65.

lazım”¹⁰⁹ gibi sözler söylemeye başlamışlardır. Moğolların Gizli Tarihinde Alan Ho’a’nın bu dedikoduyu duyduğu için kocasız doğurduğu çocuklarının meselesi şöyle aktarılmaktadır;

*“Oğlum Belgunotai ve Bugunotai! Siz, bu üç çocuk hakkında ananızdan şüphe ederek aleyhimde dedikodu yaptınız. Şüphenezde haklısınız. Fakat her gece sarışın bir adam evin bacasından sızan ışık vasıtasıyla girerek karnımı okşuyor ve onun nuru vücuduma geçiyordu. Çıkarken de güneş veya ayın nurları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıyordu. Siz nasıl böyle düşünmeden konuşuyorsunuz? Bu hadise üzerinde fikir yürütülürse, onların tanrı oğlu oldukları meydana çıkar. Kardeşlerinizi kara başlı adi insanlarla mukayese ederek nasıl öyle konuşabiliyorsunuz? Onlar bütün insanların hanı oldukları zaman, adi halk hakikati anlayacaktır.”*¹¹⁰

Cengiz Han’ın atası kabul edilen Alan Ho’a’ Hatunun kendisine bir ışık indiği ve Gök Kurt olarak çıktığını söylediği mevzu Ögel’in Türk Mitolojisinde anlatılmaktadır. Ancak halk Hatunun anlattığı bu olaya inanmamıştır. Bunun üzerine bazıları hatunun çadırının yanında pusu kurup beklemişlerdir. Daha sonra havadan parlak bir ışık indiğini (yarkın kün yani güneş) görmüşlerdir. Birbirlerine *“bayağı güneş gibi inen bu şey nedir?”* diye sormuşlardır. Gelin beraber bağıralım kurt ise çıkar, (börü olsa çıkar) demişlerdir. Bağırıldıklarında baktılar ki at yeleli bir gök kurt çıka gelmişti. Arkasına bakıp *“Çingiz”,* demiş ve ortadan kaybolmuştu.¹¹¹

Bunun ardından Alan Ho’a beş oğluna nasihat ederek şöyle demiştir; *“Sizler, benim bir tek vücudumdan dünyaya geldiniz. Eğer ayrı ayrı hareket ederseniz, deminki beş ok misali gibi herkes tarafından kolayca kırılırsınız. Fakat bir araya bağlanmış beş ok gibi toplu bulunursanız size kim zarar verebilir?”* Hatun, bir müddet sonra da vefat etmiştir.¹¹²

3.2.Höelün Hatun

Bu hatun Holun, Hölün ismiyle de anılmakta olup Cengiz Han ünvanını alacak Temuçin’in annesidir. Cesaretli ve keskin bir zekaya sahip olan bu hatun, Moğol idari sisteminde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki yaşadığı süre boyunca oğlu Cengiz Han’a her

¹⁰⁹ Moğolların Gizli Tarihi, 7, Jean-Paul Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini (1. Baskı), çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994, 159.

¹¹⁰ Moğolların Gizli Tarihi, 8.

¹¹¹ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, 114.

¹¹² Moğolların Gizli Tarihi, 8; Ahmet Temir, Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han) (1.Baskı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, 16.

daim rehberlik etmiştir. Cengiz Han da, annesine devleti kurmadan önce ve sonrasında hürmeti eksik etmemiş ve tüm işlerinde ondan destek almıştır. Cengiz Han babası öldüğünde henüz on üç yaşında olması hasebiyle çocukların bakımları ve eğitimleriyle Höelün Hatun ilgilenmiştir. Bundan dolayı Cengiz Han'ın kişiliğinin oluşmasında annesinin payı göz ardı edilmez biçimdedir.¹¹³

Höelün Hatun'un eşi, Moğolların reisi Yesügey Bahadır'dır. Birçok farklı şekilde ismi telaffuz edilmiştir. Bunlardan biri Houlen Ece'dir.¹¹⁴ Yesügey Bahadır'ın Höelün Hatun ile evliliği şu şekilde anlatılmaktadır; Yesügey bir gün sağ bileğinde doğanı, Onon¹¹⁵ Nehri civarında ava çıkmış ve orada Merkitlerden¹¹⁶ Yeke-çiledü isminde biriyle karşılaşmıştır. Bu kişi, Onggiratların Olhunout kolundan olan Höelün Hatun'u yeni eş olarak almış evine götürmektedir. Yesügey de başını uzatıp bakmış ve kızın güzelliğinden ziyadesiyle etkilenmiştir. Hızlıca evine giderek kardeşleri Nekun-taize ve Daritai-otçığin'i alıp geri dönmüştür.¹¹⁷ Onların gelmesiyle Çiledü korkuya kapılmıştır. Ancak açık kestane renginde olan hızlı atını yanlarından kamçılarmış ve bir tepenin üstünden kaçmak isteyince Yesügey ve kardeşleri onu takip etmişlerdir. Daha sonra Çiledü, tepeyi dolaşmış ve arabanın yanına gelmiştir. Bunun üzerine Höelün ona; *"bu adamların fikri nedir, anladın mı?"* diye sormuştur. *"Birinin çehresi diğerlerinininkinden daha yamandır. Yüzlerinden seni öldürmek istedikleri anlaşılıyor. Eğer hayatta kalırsan arabalarda kadınlar çoktur. Benden başka kız ya da kadın bulabilirsin. Adını farklı olsa da sen onu Höelün diye çağır. Hayatını kurtar. Kokumu koklayarak git"* demiş ve gömleğini çıkarmıştır. Çiledü, atının üstünden elini uzatmış ve gömleği alırken peşindeki adamlar da dağın bir ucundan dönmüş ve yaklaşmışlardı. Çiledü da atını kamçılıyarak tüm hızıyla Onan nehrinin yukarısına doğru uzaklaşmıştır. Yesügey ve kardeşleri onun yedi tepe aştığını gördükten sonra geri dönmüşlerdir. Yesügey Bahadır Höelün'ü alıp götürürken büyük kardeşi önden gitmiş, küçük kardeşi de araba oku yanında iken kendisine refakat etmiştir. Böylelikle giderken Höelün birden; *"Kocam Çiledü! Karşı rüzgâr saç demetlerini karıştırmamıştı, çorak*

¹¹³ Beyâni, *Zen der İran Asr-ı Moğol*, 127-128.

¹¹⁴ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, İstanbul 1993, 367.

¹¹⁵ Moğolistan'ın kuzey doğusunda, Rusya sınırından sonra Şilka Irmağı üzerinden Amur (Kara) nehrine katılan ırmağıdır. Bkz; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 38.

¹¹⁶ Selenge Nehri'nin aşağısında oturan bir halktır. Cengiz Han zamanında Merkitlerin başında Tohto'a-beki vardır. Detaylı bilgi için bkz.; Ahmet Özdemir, *Şecere-i Türk'den 39-62'inci Sayfalar Arasındaki Moğol Vesair Türklerin Asıl İsim ve Lakapları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Umumi Türk Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1967-1968, 14.

¹¹⁷ Moğolların Gizli Tarihi, 16; Renê Grousset, *Cihan Fatihi Cengiz Han*, çev. İzzet Tanju, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001, 36; Beyani, *Zen der İran Asr-ı Moğol*, 128; Beyani, *Moğol Kadını*, 117-118; George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilgen, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, 35.

memlekette hiçbir zaman aç da kalmamıştın, fakat şimdi ne oldun?” diyerek saçlarının iki örgüsünü bir arkasına bir göğsüne bir öne ve arkaya atarak *“şimdi nasıl gidiyorsun?”* diye söylenmiş ve sesiyle ağlamaya başlamıştır.

Onan nehri dalgalandı,

Sahil ormanları titredi

Daritai-otçığın onun yanında giderek:

“Kucaklamak istediğin, çok geçitler aşmıştır,

Kendisi için ağladığın, çok nehirler geçmiştir,

Ağlasan da dönüp bakmaz ve seni görmez,

Arasan da iz bulunmaz, sakın ol!” demiş ve onu uyarmıştır. Böylelikle Höelün Hatun Yesügey tarafından kaçırılmış ve evine götürülmüştür.¹¹⁸ Bu olaydan anlaşıldığı üzere artık Höelün İçün Hatun Yesügey Bahadır’ın zevcesidir.

Yesügey, Çiledü’nün karısını kaçırmış, bu sebeple de Merkitler onu zehirleyerek öldürmüşlerdir. Yesügey ile Höelün Hatun’un Temücin, Hasar, Haçiun ve Temüge adında 4 oğlu ve Temülün isminde de bir kızları olmuştur. Babası öldürüldüğünde henüz 9 yaşında olan Temuçin rakipleri tarafından yok edilmek istendiği için kendisi ve kardeşlerini büyütme Höelün Hatun için çok zor şartlar doğurmuştur.¹¹⁹

Höelün Hatun’un Hasar adlı oğlu eli bükülmez olduğundan bir gün dayak yiyerek ağabeyinin karşısına çıkan Hasar, Temuçin’in kızgınlığıyla karşı karşıya gelmiştir. Bunun üzerine sadece ağlamakla yetinen Hasar üç gün ortalıkta görünmemiştir. Fakat sinsî bir bilici Temuçin’in aklına öz kardeşi ile ilgili şüpheler sokmuş ve Temuçin’e söyledikleriyle gökten kendisine uyarı geldiğini düşündürmüştür. Bundan dolayı gece yarısı kardeşini tutuklatmıştır. Hasar’ın iki adamı da gizlice Höelün anaya olan biteni anlatmıştır. O da dayanamamış ve o gece yola koyulmuştur. Temuçin kardeşinin karşısında durmuş kendisine karşı bir takım hazırlıklar peşinde olduğu konusunda onu sorguya çekmekle meşguldür. Annesi de asık suratıyla bir anda çadıra girmiştir. Bunun üzerine Temuçin anında soğukkanlılığından kurtulmuş ve bu duygu yerini korkuya bırakmıştır. Daha sonra annesi

¹¹⁸ **Moğolların Gizli Tarihi**, 17-18; Beyâni, **Zen der İran Asr-ı Moğol**, 128; Grousset, **Moğol Fatihî Cengiz Han**, 37-38.

¹¹⁹ Ahmet Temir, “Moğol (Türk-Moğol) Hanlığı”, **Türkler**, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 420; **MGT**, 19; Roux, **Moğol**, 60.

elleri bağı olan Hasar'ın yanına giderek onun ellerini çözmüş ve ağabeyinin çıkarttığı başlığı ve kemeri geri vermiştir. Yine de öfkesi yatışmamıştır. Daha sonra yere çöküp bağdaş kurmuş ve göğüslerini ortaya çıkararak bağırmıştır; *“İşte sizi bu memelerle besledim. Kasar ne suç işledi ki kendi tenini yok etmek istersin! Sizler küçüktünüz. Temuçin sen birini, Kaçigun ile Temuge ötekini emerdi. Kasar ikisini birden emecek güçteydi. Süt bırakmazdı. Temuçin kendi payını zeka ve yetenek olarak aldı. Kasar'ın becerisi de güç ile ok atmak oldu. Onun okları yağların üzerine korku saldı, sen de bu korkuyla onları buyruğuna soktun. Şimdi yağlar yok diye, Kasar'ı görmek istemiyor musun?”* Bu sözlerle Temuçin'in aklı karışmıştı. Korkusunu da gizlemeyerek *“Anamın önünde utanıyorum. Çıkalım.”* Diyerek çıkmış fakat gerçekteki duyguları ise göz göze gelemediği ve utanç duyduğu için çıkmasını gerektirmiştir. Bunun üzerine Temuçin Kasar'ı bıraksa da içten içe aklını bilicinin sözleri karıştırdığı için anasına söylemeden Kasar'ın adamlarını eksilterek bin dört yüz kişiye indirdi. Höelün ana da bunu duyunca neredeyse yüreğine iniyordu. Ve o artık eskisi gibi sağlıklı değil o günden itibaren elden ayaktan düşmüştür. Anne olarak bahsedilen Höelün Hatun'un adı burada son defa zikredildiğinden dolayı bu olaydan sonra kısa süre içerisinde öldüğü düşünülmektedir.¹²⁰

3.3.Börte Üçin Hatun

Börte Üçin¹²¹, Cengiz Han'ın hayatındaki ilk ve en önemli kadındır.¹²² Ebu'l Ferec eserinde bu kadından Uysuncin- Uysulucun Bigi olarak bahsetmiştir.¹²³ Yesügey Bahadır oğlu Temuçin dokuz yaşındayken ona bir eş bulmaya karar verdiğinde oğlunu da yanına alarak Olkunut kabilesinden olan dayılarının yanına, Kerülen Nehri'nin kuzeyine Gobi'ye götürmüştür. Yesügey, Çakçar ve Çıkurku dağları arasındaki yolda Onggirad kabilesinden¹²⁴

¹²⁰ **Moğolların Gizli Tarihi**, 230; Grousset, **Cengiz Han**, 168-170.

¹²¹ Üçin ya da Fuçin sözcüğü Çincece hanımefendi, prenses, sultan ve kadın anlamlarına gelmektedir. Bkz; Rashiduddin Fazlullah, **Câmiü't-Tevârîh**, Vol. 1, W.M. Thackston, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard 1998, 134.

¹²² Beyani, **Zen Der İran Asr-ı Moğol**, 133; Beyani, **Moğol Dönemi İran'ında Kadın**, 122.

¹²³ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, 6.

¹²⁴ Onggirat Nor ismi Çin kaynaklarına göre Çin Seddinin kuzeyindeki Ha-la-wın yani Haraun Dağı yakınlarında olan bölgeye denmiştir. Onggiratlar da bu bölgede oturan kimselere denmektedir. Bu kabile beş klana ayrılmıştır; Aykas, Olgunut, Qoranut, Qunkeli'ut ve İkircadır. MGT'de “güneyde, Çin Seddi tarafında oturuyorlardı ve eskiden beri Moğollara kız vermişlerdir” olarak geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz; Ch'i Tang, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarih Kürsüsü 1970,

Dai Seçen ile karşılaşmıştır. Dai Seçen onu dostane bir tavırla evine davet etmiş ve ardından şu sözleri eklemiştir; *“Pençesinde hem güneşi, hem de ayı tutan beyaz bir şahin uçarak geldi ve elimin üzerine kondu. Bu rüyanın tabiri, senin ve oğlunun bize gelmesidir. Ben iyi bir rüya gördüm. Acaba bu neyi ifade eder? Bu herhalde sizin Kiyat halkından geldiğinizi tebşir eden bir işaret olsa gerek.”*¹²⁵

Dai Seçen, Yesügey Bahadır’ın niyetini anladığında, Temuçin’e eş olarak kendi kızını önermiş ve şöyle demiştir; *“Eski zamanlardan beri kavmimiz Onggiradlarda, güzel oğlanlar ve kızlar vardır. Pek çok güzelliklere sahip kızlarımızı, sizlerden kaan olacaklar için siyah develer koşulan arabalara bindiriyor ve tarafınıza gönderiyoruz. Herkes, onları hükümdarlık tahtına oturttuğumuzu biliyor.”*¹²⁶

Yukarıda bahsi geçen metinden ve Dai Seçen’in görmüş olduğu rüyadan ötürü Yesügey’in idare dönemindeki Kıyat Börçigin¹²⁷ kabilesinin diğer kabilelerden daha önemli bir yere sahip olduğu ve diğer kabilelerin de bu kabileye karşı bağ kurmak istemeleri pek tabiidir. Bunun üzerine Dai Seçen kızını Temuçin’e ve oğluna göstermiştir. Yesügey onun kızını gördüğünde yüzünün nurunu ve gözlerinin ateşli olduğunu gördü ve oracıkta onu beğendi. Adı Börte olan bu kız kendisinden bir yaş büyük olup, 10 yaşındaydı. Moğol geleneklerine uyan Yesügey oğlunu o gece orada damat olarak bırakarak rehin yani hediye olarak da atını vererek ülkesine doğru yola çıkmıştır.¹²⁸ Bir süre sonra dönüş yolunda babasının ölüm haberini alan Temuçin, müstakbel eşinin yanından ayrılmak zorunda kalarak ailesinin yanına gelmiştir. Bu üzücü olay ardından onu ve ailesinin peşini felaket ve talihsizlik bırakmamıştır. Bir süre bu zorluklarla mücadele etmek zorunda kalan Temuçin

53; D. Derin Paşaoğlu, “Altın Orda Hanlığı’nda Harezm’in Yeri”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 9(18), 2023, 138; **Moğolların Gizli Tarihi**, 210.

¹²⁵ **Moğolların Gizli Tarihi**, 19-20; Beyani, **Zen Der İran Asr-ı Moğol**, 133-134; Beyani, **Moğol Kadını**, 122-123.

¹²⁶ Beyânî, **Moğol Kadını**, 123.

¹²⁷ Kıyat ya da Kiyan, Cengiz Han’ın aile adı olup, onun mensup olduğu soy Börçigin’dir. Lakin diğer soy ve kabileleri itaat altına almak için bir kabile ve sonra ulus mertebesine yükselerek eski zamanın ünlü ve güçlü kabilelerinden biri olan Moğol adını almıştır. Ayrıca Kıyat, Sanang-setsen’de Kiyot adıyla geçmektedir. Kiyan kelimesinin toplanmış halidir. Kıyatlar, Börçiginlerin ailesi olarak da geçmektedir. Bkz; **Moğolların Gizli Tarihi**, 210,271,275; Ebulgazi Bahadır Han, eserinde Kıyat Börçigin için paragrafında şu şekilde bahsetmiştir. Yesügey’in beş oğlu ve soyunun çoğunun sarışın, beyaz tenli ve çakır gözlü olduğu söylenmektedir. Moğol buna “börçigin” demiştir. Bu sebepten ötürü de Yesügey Bahadır’ın soyu Börçigin Kıyat olmuştur. Alan Ho’a kendisine “benimle yatan kişinin rengi beyaz sarışın, gözleri börçigin idi” demesi de bunu kanıtlar nitelikte olmakla birlikte kişinin gözünün bebeğinin siyah olması ve beyazının beyaz olması, bebeği ile beyazı arasındaki bölümün de kızıl olmasına Moğollar “börçigin” demek suretiyle ve bu yüzden de Börçigin Kıyat demişlerdir. Bkz; Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-i Türk**, çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, 59.

¹²⁸ Beyanî, **Zen der İran Asr-ı Moğol**, 134-135; Beyanî, **Moğol Dönemi İran’ında Kadın**, 123-124; **Moğolların Gizli Tarihi**, 21.

daha sonra kabilesini yeniden toparlayarak bir araya getirmiş ve nişanlısı Börte'ye kavuşmak için yola koyulmuştur. Bunun üzerine Dai Seçen onu görünce sevinmiş ve Börte Üçin'i ona getirip vermiştir. Temuçin de onu Kuralgu Dağı kenarındaki Sanggur Nehri kıyısında *orda* kurdukları zaman onu yanına almıştır. Babasının ölümü sonrası zengin olan Börte ile evlenmesi Temuçin için hayati bir öneme sahiptir.

Dai Seçen varlıklı bir Moğol kabilesine mensup olduğundan Temuçin'in güç ve görkem sahibi olmak istemesi de bu evlilik sayesinde ona destek verici bir güç olmuştur. Bu sayede Temuçin, sahip olduğu güç çerçevesinde icraatlerini rahatlıkla yapabilme şansına sahip olmuştur. Börte ve Temuçin'in evlenmelerinin üstünden bir zaman geçtikten sonra, Borçigin kabilesine düşman olan Merkitler, anneleri Höleün'ün intikamını almak istediler. Bunun sebebinin eskiye dayanan bir hikâye olduğu, Yesügey'in Höleün'ü onlardan kaçırarak kendi nikâhına aldığı gerçeği bilinmektedir.¹²⁹

“Bir zamanlar Moğollar Hö'elun anayı Çiledü'nün elingen alıp kaçırmışlardı”, diye kendi aralarında konuşan ve şimdi bunun intikamını almaya gelen Merkitler, Börte Üçin dâhil olmak üzere Moğol kadınlarını yakalayıp kaçırmışlardır. İntikam aldıklarını söyleyerek evlerine doğru hareket etmişlerdir.¹³⁰ Bu ani baskın ile ağır darbeler alan Temuçin Burkan Kaldun Dağlarına sığınmış ve buralarda bir süreliğine çok kötü bir vaziyette hayatını sürdürmüştür. Merkitler açtıkları savaşı sonlandırdıklarında Temuçin çok sevgili Börte'si için intikam almayı hedefledi. En sonunda Kerait¹³¹ ve Cederat kavimlerinin yardım etmesiyle Merkitlere saldırarak onları yenmiş ve birçok kişiyi öldürerek fazlaca mal elde etmiştir. Merkitler kaçarken kaçış yolunda Börte'yi de onlarla birlikte bulmuştur.¹³² Temuçin'in Börte'yi bulması Moğolların Gizli Tarihi'nde şöyle aktarılmaktadır;

“Merkit ulusu tüm gece nehir boyunca kaçarken, birliklerimiz ise bunları yakalamak ve yağmalamak suretiyle takip ediyorlardı. Temuçin bir birliğin kaçmakta olduğunu görmüş ve “Börte! Börte!” diye bağırmıştır. Kaçmakta olan bu birliğin içinde olan Börte Temuçin'i sesinden tanıyarak arabadan inmiş ve koşarak ona doğru gelmişti. Börte Üçin onun dizgün ve yularını tanıyarak ona sarıldı. O gece ay ışığı altında Temuçin'de Börte'sini tanımış ve sarılmışlardı. Daha sonra Temuçin dostuna “aradığımı buldum, gece gece takip etmeyelim,

¹²⁹ Beyanî, *Zen der İran Asr-ı Moğol*, 135; Beyanî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, 124.

¹³⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, 40.

¹³¹ Moğolistan'da Orhun Nehri'nin doğusunda yaşayan kimselerdir. İleri dönemlerde Hristiyanlığı kabul etmiş bir kavim olacaktır. Bkz; V.V. Barthold, “Moğol Öncesi Dönemde Türkistan'da Hristiyanlık (Semireçenskiy yazıtlar bağlamında)”, çev. Tahir Aşırov, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 2, 2018, 127.

¹³² Beyanî, *Zen der Moğol*, 136; Beyanî, *Moğol Kadını*, 125.

burada kalalım ” diye haber göndermiştir.”¹³³ Temuçin’in Börte’yi bularak onu Merkit’lerin elinden kurtarma hikâyesi bu şekilde gerçekleşmiştir.

Cengiz Han’ın nikahlı ya da nikahsız olduğu tam olarak bilinmeyen beş hanımın diğer hanımlardan daha ön planda tuttuğu bilinmektedir. Bu kadınlar ile ilgili genç, güzel ve soylu bir aileden geldikleri öngörülmektedir. Ancak Cengiz Han’ın gözünde bu beş hanımdan biri olan Börte Üçin daha üstün bir mevkiye sahiptir.¹³⁴ Hândmîr ve Beyani “ *Taç ve taht sahibi bu beş hatundan Börte Fuçin, en üstünüydü.* ” ifadelerini kullanmak suretiyle bu bilgiyi doğrulamaktadır.¹³⁵

Börte Hatun’un Cengiz Han’dan olma Cuci, Çağatay, Ögeday ve Toluy isimli çocukları tahtın varisi olarak görüldüğünde oldukça kıymetliydiler. Börte, kocası ölünce büyük kurultay¹³⁶ düzenlenip, yönetici belirlenene kadar Börte Hatun Moğol adetlerine ve geleneklerine göre işleri almıştır. Bu hatunun nerede ve ne zaman öldüğüne dair elde edilen bir bilgi kaynaklarda mevcut değildir.¹³⁷

3.4.Töregene Hatun

Töregene Hatun, Ögeday Han’ın (1229-1241) asil hanımlarından birisidir. Nayman menşeli olduğu düşünülen bu hatun, ilk evliliğini Hudu adında biriyle gerçekleştirmiş daha sonra Moğol-Merkit mücadelesiyle Ögeday Han’ın elde ettiği ganimetlerden birisi olmuştur.¹³⁸ Töregene Hatun’un hangi kabileye mensup olduğu konusu uzun yıllar tarihçiler tarafından tartışılan konulardan biri olmuştur. Ebu’l Gazi Bahadır Han, A. Costantin d’Ohsson, Reşidüddin Fazlullah ve Tuncer Gülensoy gibi önemli kişiler yazmış oldukları eserlerde bu hatunun Merkit kabilesine mensup olduğunu savunmuşlardır.¹³⁹

Beyâni, eserinde Töregene Hatun için ilk eşi olarak Oyratların reisi olan Da’ir Üsün’ü bizlere aktarmıştır. Ardından kocasının ölümüyle o, Cengiz Han’ın eline esir düşmüş ve

¹³³ **Moğolların Gizli Tarihi**, 48-49.

¹³⁴ Beyani, **Zen der Moğol**, 138; Beyani, **Moğol Kadını**, 127.

¹³⁵ Handmir, **Hâbibu’s-siyer**, c.3, cüz 1, 18; Beyani, **Zen der Moğol**, 138; Beyani, **Moğol Kadını**, 127.

¹³⁶ Moğolca bir kelimedir. Ulusal toplantı, genel toplantı, kongre anlamına gelen bir terimdir. Cengiz Han 1206 yılında büyük kurultayı topladıktan sonra Moğol ve Türk tarihinde artık bir terim olarak yaygınlaşmıştır. Kelimenin kökü kurul (huril) olup birçok farklı şekilde telaffuzu mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz; Ahmet Taşağıl, “ Kurultay ”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ek-2, Ankara 2019, 94.

¹³⁷ Beyani, **Zen der Moğol**, 138; Beyani, **Moğol Kadını**, 127.

¹³⁸ Neslihan Durak, “Çingizli Hatunlar II: Töregene Hatun”, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları**, I (2), 2007, 117-118.

¹³⁹ Bahadır Han, **Şecere-i Türk**, 107; d’Ohsson, **Moğol Tarihi**, 206; Yaşar Söyüt, “Moğol İmparatorluğu’nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun”, **Journal of Universal History Studies**, 4 (2), 2021, 214.

Cengiz Han da onu oğlu Ögeday’a bağışlamıştır.¹⁴⁰ Töregene Hatun güzel olmamakla birlikte akıllı ve zekâsıyla kısa sürede Ögeday Han’ın gözdesi olmayı başarmıştır.¹⁴¹

Ögeday’ın ölmesi üzerine Moğol geleneğine uygun şekilde kurultay düzenlenmiş ve burada oy çokluğu ile şehzadeler ve ümeranın birlik karar vermesiyle *naibü’s-saltana*¹⁴² seçilmiştir. 1242-1246 yılları arasında bu makamda oturmuştur. Şehzadelerin kararı sayesinde tam yetkiyi alarak ülkenin işlerini devralan Töregene, başlangıçta işleri iyi idare ederken, iyi bir siyaset ile yönetirken zeki ve yetkinliğini göstermiştir. Ancak daha sonraları ona karşı olanlar onun hakkında oldukça kötü sözler etmişlerdir. Örneğin; “Bu süre zarfında onda, akıldan yoksunluk ve şehvet galeyanına düşmüş bir kadın davranışları peyda oldu. Moğol memleketinin ileri gelen saygın insanları da bu davranışları görmüş ve yönetmeyi başaracak güçte yeni bir hükümdar arayışına girmişlerdir.¹⁴³

Töregene Hatun’un hükümdarlığı sırasında yapılan yeniliklerden askeri bakımdan elbette ki en önemlisi batıya doğru gerçekleştirilen seferlerdir. Türkiye Selçuklu Devletine yönelik sefer gerçekleştiren önemli Cengiz Noyanlarından biri olan Baycu Noyan da hükümet ve/veya hükümdar değişmesine rağmen Töregene Hatun hükümdarlığı esnasında görevini ifa edebilme imkanı bulmuştur. Amacı oğluna taht yolu açmak olan Töregene Hatun sonunda 1246 yılına gelindiğinde kurultayı toplamayı başarmıştır. Bu kurultayın karşı kolunda Sorgaktani Hatun ve oğulları, Cengiz soyluları ve ileri gelenleri, Noyanlar, devlet adamlarının tümü yer almıştır. Bu kişilerin dışında komşu krallıklardan hükümdar ve elçiler, Rusya Grandükü, Kilikya Kralı’nın kardeşi, henüz sultan olmamış olan IV. Kılıçarslan ve papanın elçisi mahiyetinde Cengiz imparatorluğuna teşrif etmiş olan Plano Carpini de kurultayda yerlerini alan önemli kişilerdendir. Tarihinde görülmüş en büyük kurultay olan bu kurultaya gelenleri ağırlamak için iki bin çadır kurulmuştur. Sonucunda büyük törenler eşliğinde 24 Ağustos 1246’da oğlu Giyuk, kağan olarak tahta seçilmiştir. Ancak Töregene onun han seçilmesinin daha soruşturmaları bitmeden vefat etmiştir.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Beyani, *Zen der Moğol*, 138; Beyani, *Moğol Kadını*, 127.

¹⁴¹ Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, 107; Beyani, *Zen der Moğol*, 139; Beyani, *Moğol Kadını*, 128.

¹⁴² Tdv İslam Ansiklopedisinin tanımlamasına göre bu ünvan, merkezde sultana vekâlet eden veya tayin edildiği yerde onu temsil eden devlet adamı anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz; Said S. Kucur, *Nâib-i Saltanat*, TDV İslam Ansiklopedisi, 32, İstanbul 2006, 313.

¹⁴³ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, 228; Beyani, *Moğol Kadını*, 128.

¹⁴⁴ Durak, “Çingizli Hatunlar II: Töregene Hatun”, 125-126.

3.5.Sorkoktani Beki

Tarih-i Muhtasarüddüvel’de *Serkontibeygi* olarak da anılan bu hatun¹⁴⁵ Moğolların önemli şahsiyetlerinden biri olan, Kerait Ong Han’ın kardeşi Caka Gambu’nun kızı ve Cengiz’in İbaka isimli eşinin kız kardeşi, Toluy’un eşi, Mengü Kaan, Kubilay Kaan, Hülegü Han ve Arık Buka’nın annesidir. Bu hatuna Sorkotini Begi de denilmektedir. Bu kadının kaynakların tamamında övüldüğü, ehemmiyet, akıl ve liyakat sahibi olduğu anlatılmıştır. Onun için “*gayet zeki ve akıllı idi; ulusun idaresinde dünya kadınlarının başını çekerti; örtünmede namus ve iffette dosdoğru idi.*”¹⁴⁶

Cengiz Han’ın babası Yesügey’in hatırası olan Kereyit hanı Tuğrul’un yeğeni olan Sorkoktani Beki, 1203 yılında Cengiz Han’ın oğlu Toluy ile evlenerek Cengiz Han’ın hanedan soyuna bağlanmıştır. Hayatının ilk yıllarına dair mevcut bilgiler sınırlı olmakla birlikte Tuluy ile evliliğinin ilk yıllarına dair de çok bilgi bulunmamaktadır. Onun kaynaklarda bu kadar sık adının geçmesinin sebebi de zaman içerisinde kocasını tesiri altına alacak olması ve seferlere kendisinin katılmasıyla yönetimde söz hakkı olacak olmasıdır. Sorkoktani’yi Cengiz tarihinde işlevli bir şekilde görmemiz eşi Tuluy’un 1232’de vefatıyla olacaktır.¹⁴⁷ Öyle ki Cengiz Han’ın en küçük oğlu olan Tuluy, Moğol töresine göre ailenin koruyucusu yani babadan kalan ilk toprakların mirasçısı anlamına gelen “*oçigin, otçigin*” olarak yukarı Onon ve yukarı Kerülen arasındaki nehirlerle sahip çıkmıştır. Kendisinin gözü kara bir asker olması dışında pek bir faaliyetle bulunmadığı aşikardır. Büyük fikirleri ya da hareketleri olan birisi olmamıştır. Lakin Sorkoktani ile evlenmesiyle bu kadın ilerleyen zamanlarda kendi oğullarının Moğol İmparatorluğuna sahip olmalarını sağlayacaktır.¹⁴⁸

Bu hatun ileride büyük Han olacak Möngke, Kubilay ve Hülagü gibi devlet adamlarının anası olarak elli yıldan fazla süre devlete yön verecektir.¹⁴⁹

Sorkoktani Beki oğullarını diğer şehzadelerden farklı olarak, bilgi ve beceri bakımından güzel yetiştirmişti. Bu yetiştirme tarzı da onları üstün kılacaktı. Han öldüğü

¹⁴⁵ Ebu’l Ferec, **Muhtasari’d-Düvel**, 17.

¹⁴⁶ Beyani, **Zen der Moğol**, 141; Beyani; **Moğollarda Kadın**, 130.

¹⁴⁷ Neslihan Durak, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, **Turkish Studies**, 3(1), 252-253.

¹⁴⁸ Renê Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, çev. M. Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul 2022, 290.

¹⁴⁹ Grousset, **Cengiz Han**, 137.

sırada bazı şehzadeler onun yerine geçmek için *payza*¹⁵⁰ ve *yarlık*¹⁵¹ dağıtmıştı. Bu uygulama yasaların ve geleneklerin dışına çıkmak demektir. Güyük Han, bu yasa dışı dağıtılmış olan payza ve yarlıkların geri alınmasını emretmiştir. Ayrıca vergi hükümlerine aykırı davranan vergi memurlarını işten çıkararak, bu işi gerçekleştiren şehzadelerin de adlarını açıklamıştır. Göyük Han, Sorkoktani Beki'nin ve oğullarının yasalarından hiçbir şekilde kaçmadıklarını, ülkenin işlerini akıllı ve tecrübe sahibi insanlardan bile daha iyi yönettiklerini, bilgili ve disiplinli olduklarına dair övgülerde bulunmuştur.¹⁵²

Tahta Ögeday geçtiğinde dahi idari ve askeri alanda birçok sorunla karşılaştığında Sorkoktani Beki'nin görüşlerine müracaat ederek önerilerini bizzati uygulamıştır.¹⁵³

Ayrıca bu hatunun Hristiyan bir dindar olduğu da bilinmektedir. Kendisi daimi dinini kuvvetlendirme çabası içerisindeydi. Oğulları da annelerine engel olmuyor aksine bu faaliyetleri karşısında ona saygı duyuyorlardı. Akıllı ve siyaseti bilen biri olan Sorkoktani, İslam dinini de teveccühle yaklaşıyordu. Şeyhlerin ve din adamlarının korunması konusunda çabası ve gayreti mutabıktı.¹⁵⁴ Bu konuya dair delil olarak da Sorkoktani'nin Buhara'da bir medrese işi için bin bâliş¹⁵⁵ gümüş vererek Şeyhülislam Seyfeddin el-Baherzî'yi görevlendirmiştir. Bunun dışında o civarlardaki köyleri satın alıp oranın gelirini inşa ettirdiği medresenin hocaları ile öğrencilerini destekleyen vakfa bırakmıştır. Sorkoktani Hatunun bu yardımları her zaman Müslüman ya da gayrimüslim fakir ve düşkün olanlara olmuştur.

¹⁵⁰ Payza; Moğol İmparatorluğunun arazisi boyunca seyahat etmekte olan kişilerin o süre boyunca geçerliliği olan ve şahsına ait bilgilerin yer aldığı bir nevi kimlik hüviyeti taşıyan nitelikte bir eşyadır. Bu kimlikler habercilere ve yüksek devlet memurlarına verilirken, kimin emriyle yolculuğa çıktığı ve devlet işlerinde bu kişilere kolaylık tanınması için kullanılmaktaydı. Payzanın Peng Da Ya ve Xiu Ting'in kayıtlarında üç çeşit payza olduğunu görebiliriz. Bunlar kaplan kafalı altın payza, düz altın payza ve düz gümüş payza olarak ayrılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz; Oktay Berber, "13. Yüzyılda Moğolların Diploması Anlayışı Üzerine Bazı Notlar", **ESOGÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 19(2), Eskişehir 2018, 90-91.

¹⁵¹ Hükümdar emri, fermanı, emir, emirname ya da buyrultu anlamlarına gelmektedir. Bu kelimenin köken bilgisi hakkında tartışmalı bilgiler öne sürülmüştür. Etimolojik olarak yar "tükürük, salya; yardım; boşluk; ilam, çağrı, duyuru" ismi ya da yar "yarmak, kesmek; hüküm vermek" fiiliyle temellendirilmiştir. Ancak bu terimin resmi yazışmaları üzerindeki yeri bizim için daha önemlidir. Altın Orda Hanlığından başlamak üzere bir yazışma protokolü olarak izi sürülmüştür. Bu yarlıklar yazılış amaçlarına göre soyurgal ve tarhanlık olarak ikiye ayrılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz; Fatih Bakırcı, **Yarlık ve İnayetnameler (Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi'ne Ait Belgeler)**, Ötüken Yay., İstanbul 2023, 27.

¹⁵² Cüveyni, **Cihan Güşa**, 454-455.

¹⁵³ Durak, "Sorgaktani Beki", 254.

¹⁵⁴ Beyani, **Zen der Moğol**, 144; Beyani, **Moğol Kadını**, 133.

¹⁵⁵ Moğollarda kullanılan bir para birimidir. Cengiz Han devrinde kullanılmıştır. Altın ve gümüş olarak basılan bu bâlişler, Moğolların küçük devletler halinde ayrılmasından sonra XIV. Yüzyılda Çin'de ve İlhanlılar tarafından da İran'da kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz; (Bâliş), **TDV İslam Ansiklopedisi**, V, İstanbul 1992, 22.

Vefatı onu Zilhicce 649/1252 Şubat tarihinde yakaladı. Kerülen Nehri'nin oralarda bulunan kocası Tuluy'un mezarının yanına defnedildi.¹⁵⁶

3.6.Bağdâd ve Dilşâd Hatunlar

Bağdad Hatun, Emir Çoban'ın¹⁵⁷ kızı ve Celayirli Şeyh Hasan'ın eşidir. Şeyh Hasan, Sultan Ebu Said Bahadır'ın halasının oğludur.¹⁵⁸

Ebu Said Bahadır Han'ın Bağdad Hatun'un güzelliğine karşı bir zaafı bulunduğundan dolayı düşmanları onun Bağdad Hatun'a âşık olmasını sağlamışlardır. Bunun üzerine eşinden boşanıp kendisiyle evlenmesi hususunda baskıcı davranmıştır.¹⁵⁹ 1325'te Ebu Said'in Bağdad Hatun'u Ucan yaylasında kendisini görerek beğenmiş ve bu yüzden de evlenmek istemiştir.¹⁶⁰ Sonunda başarılı olmuş ve bu hatunla evlenmiştir. Bağdad Hatun'un da bu aşkın kuvvetli etkisinden dolayı, kocasının üzerinde muhteşem bir güce ulaştığını, eşi tarafından kendisine *handigar*¹⁶¹ ve “*tüm büyük işlerin ve küçüklerin yetki sahibi*” lakaplarının verildiği aşikârdır.¹⁶²

Ebu Said Bahadır Han, Emir Çoban'ı idam ettirdikten sonra Bağdad Hatun'u eski eşiyle mektuplaşma suçundan yanında annesi olduğu halde ki kendisinin de halası olmasına rağmen onu Kemah Kalesi'ne sürgüne gönderir. Bir vakit sonra masum oldukları ortaya

¹⁵⁶ Cüveynî, **Cihan Güşa**, 455; Beyani, **Zen der Moğol**, 144-145; Beyani, **Moğollarda Kadın**, 133-134.

¹⁵⁷ Asıl adı Çoban b. Melik b. Tudun Noyan'dır. Suldus-Soldoz aşiretine mensuptur. Soldozlar, Reşidüddin'in eserinde belirtmesine göre Moğol kabilelerindenidir. Detaylı bilgi için bkz; Enver Konukçu, “Bağdat Hatun”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1991, 444; İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş”, **TTK Belleten**, XXXI(124), 1967, 601.

¹⁵⁸ Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, 281; Beyani, **Moğollarda Kadın**, 134.

¹⁵⁹ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 285.

¹⁶⁰ Konukçu, “Bağdat Hatun”, 444. Detaylı bilgi için bkz; Hâfiz-ı Ebrû, **Zeyl-i Câmi'u't-tevârih**, nşr. Hânâbâ Beyânî, Tahran 1317; Mîrhând, **Ravzatü's-şafa**, V, 153; Spuler, **İran Moğolları**, 138, 142, 145, 278, 389, 412, 430-431, 434; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Anadolu Türk Tarihinde Üç Mühim Sima”, I(5), **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası**, İstanbul 1930-31, 64-82.

¹⁶¹ Enver Konukçu bu lakabı Hüdavendigar olarak değerlendirmiştir. Bağdad Hatun, Ebu Said Bahadır Han ile evlendikten sonra İlhanlı sarayında baş kadınlığa yükselmiş ve bu lakabı almıştır. Bkz; Konukçu, “Bağdat Hatun”, 444; Hudavendigâr, Farsça Huda yani Tanrı kelimesine benzerlik ifade etmiş olan –vend kelimesi ile yine ona benzerlik, nisbet ve abartı ifade eden –gâr eklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir kelimedir. Tanrı, hakim, hükümdar, âmir, efendi, sahip ve bey anlamlarına gelmektedir. Celayirlielerde bu terimi “hudâvend-i a'zam, hudâvegân-ı âlem” olarak görmek mümkündür. Detaylı bilgi için bkz; Atilla Çetin, “Hudavendigâr”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul 1998, 285.

¹⁶² Beyani, **Zen der Moğol**, 145; Beyani, **Moğollarda Kadın**, 134.

çıkınca Hatun'un itibarı geri kazanılmış, Celayirli Şeyh Hasan da Anadolu valisi olarak Anadolu'ya gönderilmiştir.¹⁶³

Ebu Said Bahadır Han'ın, Bağdad Hatun'a duyduğu aşkıdan dolayı kendisine tanınan yücelik, üstün vasıflar ve güç uzun sürmedi. Artık eskisi gibi aralarında sevgi bağı kalmamıştı. Bu yüzden ikisi arasında soğukluk baş göstermişti. Bu kez de Sultan, Bağdad Hatun'un abisinin kızı yani yeğeni Dilşâd Hatun'a âşık olmuştu. Bu durum Bağdad Hatun'un öfkelenmesine ve kin beslemesine sebep olmuştu. Hatta Ebu Said hakkında tahriklere bile girişti. Onun bu kindarlığı Ebu Said Bahadır Han'ın utanç verici bir şekilde öldürülmesine sebebiyet vermiştir. Kendi hayatını da bu sebepten dolayı kaybedecekti. Sultan'ın ölümü üzerine Bağdad Hatun'un düşmanları, onu 1335 yılında bir hamamda katlettiler.¹⁶⁴

Ebu Said Bahadır'dan sonra İlhanlı tahtına Arpa Han geçmiştir. Bağdad Hatun'u onun ölümünden sorumlu tutarak Hoca Lü'lü adında biri aracılığıyla başına topuz vurularak öldürülmüştür. Cesedi de günlerce örtüyle örtülü şekilde ortada kalmıştır. Zaten hanımlarının içinde en beğenileni olan Dilşâd Hatun'da kocası öldürüldüğünde hamileydi. Bağdad Hatun'un ve onu destekleyen kişilerin kendisine bir şey yapmasından korktuğu için Bağdat'a giderek oranın valisi Ebu Said'in dayısı Emir Ali Padişah'ın yanına sığındı. Dilşâd Hatun ve onun beraberindekiler bir erkek evlat dünyaya getirmeyi ve bu sayede Ebu Said'in veliahdı olmasını hedeflemişlerdir.

Ebu Said'in ölümünden sonra şehzade ve emirlerin her biri ülkenin her bir tarafında kendi saltanatlarını ilan etmişlerdi. Bunlardan biri de Celayirli Şeyh Hasan'dı. O, Ebu Said'in eşini zorla sahiplenmesinden ötürü intikam amacıyla Irak-ı Arab'ı ele geçirdiğinde Dilşâd Hatun ile 1336 yılında evlenerek kendisine yapılan haksızlığın intikamını almıştır.¹⁶⁵ Bu hatundan doğma çocuk sayesinde İlhanlı Hanedanının son varisinin sancağı altında iktidara kavuşabilecekti.¹⁶⁶ İlhanlılar idaresinde Celâyirliilerin nüfuz kazanmasına büyük

¹⁶³ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 286.

¹⁶⁴ Beyani, **Zen der Moğol**, 145-146; Beyani, **Moğollarda Kadın**, 134-135.

¹⁶⁵ Konukçu, "Bağdat Hatun", 444; Beyani, **Moğollarda Kadın**, 135.

¹⁶⁶ Beyânî, **Zen der Moğol**, 146; Beyânî, **Moğollarda Kadın**, 135.

ölçüde katkı sağlayan kişi Bağdad Hatun olmuşken, Dilşâd Hatun da Celâyirli Devleti'nin¹⁶⁷ yıkılışına dek geniş yetkilere sahip olan kişilerden biri olmuştur.¹⁶⁸

Hâcû-yi Kirmanî¹⁶⁹ şiirlerinin birinde, Dilşâd Hatun'u şu şekilde övmektedir;

“ Hakiki şah Dilşâd, öyle bir kimsedir ki onun makamı, efendisi olduğu herkesin, her padişahın, sığınağı ve her hükümdarın başvurduğu yerdir. ”

Kaynaklarda Şeyh Hasan ile Dilşad Hatun sürekli olarak yan yana geçmiştir. Dilşad Hatun, 1354 yılında vefat ederken, eşi Şeyh Hasan Büzürg de 771/1356 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁰

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLAR DEVRİ KÜREGENLERİ

1. CENGİZ HAN

Küregen olabilmenin ilk şartı Cengiz Han soyundan gelen seçkin bir kadınla evlenmektir. Bu sebeple Küregen olarak karşımıza çıkan ilk isim Cengiz Han'dır. Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır, Bartan-ba'atur'un dört oğlundan biridir. Yesügey'in bir gün Onon Nehri civarında ava çıkmasıyla Merkitlerden Yeke-çiledü'nün Olhonut (Olkonut) kabilesinden bir kızı götürdüğünü görmüş, kızın güzelliğine kapılıp eve gidip kardeşlerini alıp geri gelmiştir. Yedi tepe dolaştıktan sonra sonunda Höelün Hatun'u kaçırmayı başarmıştır. Bu sırada Hutula han olmuş ve Tatarlar'dan Koton-baraha ve Cali-buha ile on üç kez çarpışmış ancak intikamlarını alamamışlardır. Bu sırada Yesügey de Tatarlar'dan Temuçin-uge adında birini ve başkalarını daha esir alarak getirmişti. Höelün Hatun da hamileydi. Onon Nehri kıyılarında Deli'un-boldah¹⁷¹ istikametinde yaşarlarken Cengiz Han

¹⁶⁷ 1340-1431 yılları arasında İran'ın batısı ile Kuzey Irak'ta hüküm süren Moğol hanedanıdır. Bu kabile Moğolistan'ın doğusunda Onon ırmağı kıyılarında ve Moğolistan'ın merkezi Karakorum civarında göçebe olarak yaşarken X. Yüzyılda Hıtaılar'ın saldırılarına uğrayarak zayıflamışlardır. Cengiz Han'ın seferlerine yardımcı kuvvet olarak katılmışlardır. Detaylı bilgi için bkz; Muzaffer Ürekli, “Celâyirliiler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, VII, İstanbul 1993, 264.

¹⁶⁸ Ensar Macit, “Celâyirliiler'de Kadın ve Siyaset”, **USAD**, 11, 2019, 11.

¹⁶⁹ 20 Zilhicce 689'da (24 Aralık 1290) Kirman şehrinde doğan İranlı şairin asıl adı Mahmûd olup, şiirlerinde “*hâce*” kelimesinin kısaltmalı ismi olan “*Hâcû*” mahlasını kullanmıştır. Onun eserlerinden anlaşılan iyi bir eğitim aldığı ve özellikle de kendisini astronomi alanında geliştirmiş olduğudur. Bağdat'ta yazmış olduğu *Hümâ vü Hümâyûn* adlı eserini İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır'a sunmak üzere Tebriz'e yolculuğa çıkmıştır. Ancak sultanın ölüm haberini duyunca bu eserini Arpa Han'a takdim etmiştir. Detaylı bilgi için bkz; A. Naci Tokmak, “Hâcû-yi Kirmânî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XIV, İstanbul 1996, 520.

¹⁷⁰ Beyânî, **Zen der Moğol**, 148; Beyânî, **Moğollarda Kadın**, 137.

¹⁷¹ Günümüzde Doğu Sibirya topraklarından geçen Onon nehrinin sağ kıyısında yer alan bir bölgedir. Bkz; Kafalı, “Cengiz Han”, 367.

dünyaya gelmiştir. Cengiz Han doğarken babasının elinde hayvan bacağı kadar büyüklükte bir kan pıhtısı tutmaktaydı. Tatarlardan Temuçin-uge'nin geldiği esnada doğmasından ötürü ona Temuçin ismi verilmiştir. Temuçin'in annesi ve babası Yesügey Bahadır ve Höelün Hatun'un kendisi dışında da Hasar, Haçi'un, Temuge diye üç erkek kardeşi ve Temülen adında da bir kız kardeşi vardı. O dokuz yaşına basınca da Temuçin'i alarak Olhonutlardan kız istemeye yola koyulmuştu. Yolda kayını Dai Seçenle geçen konuşmadan sonra Temuçin'i kaynının oğlundan bir yaş büyük kızıyla evlendirmek üzere kızı istemeye gittiler. Yesügey Temuçin'i damat olarak, atını da rehin olarak bıraktı. Yola çıktıktan sonra karısının eski kocası Yeke-çiledü'nün akrabaları tarafından zehirlendi. Eve gittiğinde Honghotat'lardan¹⁷² Çaraha-ebugen'in oğlu Menliğ'e karısına ve geride kalan çocuklarına ve gelinime bakmayı üzerine vazife al, oğlum Menlik, derhal oğlum Temuçin'i al ve getir demiş ve kısa süre sonra ölmüştür.¹⁷³

Temuçin, daha sonra Melikül Memalik¹⁷⁴ ünvanlı Cengiz Han olacaktı. Babasının ölümünde on üç yaşında olan Temuçin, kabilesi tarafından çocuk olduğu için itaat edilmek istenmedi. Bu yüzden de Kaydu Han'ın torunlarından cesur Tayçiut kabilesinin¹⁷⁵ reisi Bergutai'nin bayrağı altına girdiler. Höelün Hatun da eline bayrağı alıp kendilerini yüz üstü bırakan kabileyi takip ederek onlarla savaştı ve bir kısmını geriye döndürmeyi başardı. Temuçin büyüyüp serpildiği zamanlarında kendine taraftar olanlar çok değildi. Bergutai bir

¹⁷² Haidu'nun üç oğlundan biri olan Çaocin-ortegai'nin oğullarının kurduğu soylardan biridir. Onun oğulları, Oronar, Honghotan, Arula, Sünit, Habturhas ve Geniges soyunu kurmuşlardır. Detaylı bilgi için bkz; **MGT**, 11-14.

¹⁷³ **MGT**, 15-22; **Moğolların Gizli Tarihçesi**, 47-51; Cengiz Han'ın dünyaya gelişi ve ölümüne kadar geçen olaylar hakkında bkz; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, XII, 358-397; Cüveynî, **Târih-i Cihângüşâ**, I, 92-219; Ebü'l-Ferec, **Târih**, II, 478-482; Ebü'l-Ferec, **Düvel**, 228-236; Howorth, **History of the Mongols**, Longmans, Green and Co., London 1880, I-IV; Togan, **Moğollar, Çingiz ve Türkler**, Bozkurt, İstanbul 1941; Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, Ankara 1981; Togan, "Çingiz Hân", **Urdû Dâ'ire-i Ma'ârif-i İslâmiyye**, VII, Lahor 1964-89, 698-717; B. Spuler, **Die Goldene Horde die Mongolen in Russland: 1223-1502**, Otto Harrassowitz, Leipzig 1943; B.Y. Vladimircov, **Cengiz Han**, çev. Hasan Ali Ediz, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1950; H. D. Martin, **The Rise of Chingis Khan and His Conquest of North China**, Octagon Books, Baltimore 1950; G. Vernadsky, **The Mongols and Russia**, Yale University Press, New Haven 1953; Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, V(8), İstanbul 1953, 105-136; Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 186-250; P.Ratchnevsky, **Cinggis-Khan Sein Leben und Wirken**, Wiesbaden 1983; İnan, "Destân-ı Nesl-i Cengiz Han Kitabı Hakkında", **Makaleler ve İncelemeler**, 1987, 198-206.

¹⁷⁴ Memleketin çoğulu olan memalik kelimesiyle, "*şahip ve mâlik olmak*" anlamındaki milk, mülk ve melk kökünden türeyen melik kelimesinin birleşmesiyle oluşmuştur. Hükümdar unvanı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Memleketlerin meliki anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz; Ahmet Güner, "Melik", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 29, Ankara 2004, 51.

¹⁷⁵ Cengiz Han'ın ortaya çıkmadan önceki en önemli Moğol klanıdır. Onon ve İngoda ırmaklarının birleştiği, bozkırların ormanlarla bulunduğu bir bölgede yaşıyorlardı. Tayciutlar, kısmen kırsal göçebe kısmen de orman avcıları olarak bilinmekteydiler. Bu boy da Cengiz Han'ın hayatını ve Moğolları anlamak için önem taşıyan boylardandır. Detaylı bilgi için bkz; Leo de Hartog, **Cengiz Han (Dünyanın Fatihi)**, çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi, Ankara 2003, 16.

gün Temuçin'i kaçıarak kaçmasın diye boynuna dişli halkalar vurdurdu. Esareti zamanında ona yaşlı bir kadın bakarak saçlarını tarardı. Bir şekilde oradan kaçmayı başaran Temuçin göle saklandı. Onun ardından Tayçıut kabilesi onu aramaya koyuldu. O ise gölün dışında yalnızca burnunu çıkarıyordu. Bu kabileden Selduz onu görse de görmemezlikten gelerek oradan ayrılmasını sağladı. Daha sonra geri gelerek onu kendi evinde sakladı ve ona et ve ok vererek memleketine geri yolladı. İleride Selduz bu kabileden ayrılmak zorunda kalacak ve Temuçin'e sığınacaktı. Temuçin de ona yaptıklarının karşılığını misliyle verecekti.¹⁷⁶

Cengiz Han'ın tahta geçene kadar ki hadiselerini Altan Topçinin 1-21. paragraflarında bulabiliriz. Son cümlesi ise tahta nasıl oturduğunu aktarmaktadır;

*"... Mübarek Çinggis Kagan, Kara Yılan Yılı'ndandı. Kırkbeş yaşına geldiği zaman, Bing Bars Yılı'nda (=1206), Onon nehrinin menbaında dokuz tuğlu beyaz bayrağı kaldırdı ve Büyük Kağan'ların tahtına oturdu. Kasar bey isyan edip kaçtığı zaman, halkın beyi emir verdi ve Sübegetei Bagatur'un takibe çıkmasını istedi."*¹⁷⁷

Timuçin, 591-592/1195'te birçok kabilenin kendisine katılmasından sonra diğer kabilelerin üzerine yürüyerek, onları mağlup ederek kendilerine katılmalarını sağlamıştır. Bu sırada birçok ülke yağmalamış ve Tangut ili üzerine yaptığı seferi kazanarak bu ülkenin şehirlerini de yağmalamıştır. 602-603/1206 yılına gelindiğinde Nayman Tayang Han, Ong Han ve Kutuku-Beki başta olmak üzere bütün bozkır hükümdarlarını hâkimiyeti altında toplamıştı. Aynı yıl Onon ırmağı kıyısında bir kurultay yapıldı ve O, dokuz parçalı ak tuğ diktirerek kurultay sonunda "Cengiz" yani cihan hükümdarı, göklerin oğlu, güçlü, mükemmel savaşçı ünvanıyla kağan ilan edilerek tüm bozkır kavimlerinin en büyük hükümdarı durumuna gelmiştir.¹⁷⁸

Cengiz Han, bir tarafı Bağdad, bir tarafı Hindistan ve bir tarafı Deşt-i Kıpçak¹⁷⁹ İdil Nehri olan illeri fethetmiştir. Bu vilayetleri dört oğluna pay etmiştir. Irak vilayetini Hülagü Han'a vererek Ögeday Han'a kendi vilayetini bırakmıştır. Oğlu Tuluy'u yanında saklarken, Çağatay Han'a Buhara, Semerkand, Horasan ve Hisar vilayetlerini vermiştir. Cengiz Han'ın tüm oğullardan büyük olan Cuci, kendisinin devlet adamlığını zaten kanıtlamış olduğundan

¹⁷⁶ d'Ohsson, **Moğol Tarihi**, 41-42.

¹⁷⁷ Gülensoy, "Altan Topçi II", 9.

¹⁷⁸ Kafalı, "Cengiz Han", 367-368.

¹⁷⁹ Moğol Devleti'nin 1230'da kurulduğu bölgenin adıdır. Cengiz Han bu toprakları dört oğlu arasında paylaşmıştır. Detaylı bilgi için bkz; Nasiha Mirzayeva, "Kıpçak-Moğol Etnik Bağlantısı Hakkında", **Journal of History of Science**, 2(1), 2021, 14.

Cengiz Han ona büyük bir orduyla beraber Deşt-i Kıpçak ilini vermiştir. Atlarına yem olsun diye de Harezm ilini vermiştir. Ava meraklı olduğu bilinen Cuci Han'ın bir gün ava çıktığında geyik sürüsünü kovalarken attan düşüp boynunu kırarak vefat etmiştir.¹⁸⁰

Cengiz Han, 622-624/1226 yılında Tangutların¹⁸¹ üzerine sefer düzenlemiştir. Sefer sırasında atından düşse de seferi devam ettirmiş ve neticesinde onları mağlup etmeyi başarmıştır. Ancak 1227 yılında hayatını kaybetmiştir.¹⁸² O, ölürken yanında küçük oğlu Tuluy da vardı. Cengiz Han ona eğer ölürse Tangutlardan sonra kimlerin üzerine nasıl bir sefer düzenlemesi gerektiğini anlatmış ve ondan sefer bitene kadar ölümünü ve mezarını gizlemesini talep etmiştir. Onun bu isteği yerine getirilmiş ve cesedi Moğolistan'a götürülmüş ve gömülmüştür. Ancak onun mezarı günümüzde hala konum olarak sırrını korumaktadır. Cengiz Han, tarihin en önemli devlet adamlarından biri olmuştur. Askeri dehası ve babası ve dedesinin Moğol toplumundaki saygıdeğer konumları da birleşmiş olsa da, O resmen devletini imparatorluğa dönüştüren kilit isimdi. Kendisi, Çin ve Harezmşah gibi, devletlerinden medeniyet olarak üstün olan devletleri ve halkları bile hâkimiyet altına almayı başarmıştır. Üstelik bu kadar önemli kültür merkezlerini ele geçirmesine rağmen yine de çadırlarda yaşamaya devam etmesi işin ilginç boyutudur. Cengiz Han'ın oğullarına Mançurya'dan Avrupa'ya kadar büyük topraklar bırakmasıyla onun düşüncesine göre bu topraklar onun ve kabilesinin mülküydü. Öldüğü güne kadar, Cengiz Han'ın merkeze koyduğu devlet kendi devletiydi.¹⁸³

¹⁸⁰ Ötemiş Hacı, **Çengiz-Name**, 30-31.

¹⁸¹ Tangutlar hakkında ilk bilgilere Bilge Kağan yazıtında rastlanmaktadır. Multietnik yapıya sahip bir halktır. Devletlerinin adı Xi-Xia'dır. Bu devletin içerisinde tarım bölgesinden gelen Uygurlar da vardır. Tangutlar, coğrafi olarak bugünkü iç Moğolistan da Gansu bölgesinde, Ningxia Hui Otonom bölgesinde ve Shanxi Eyaleti'nde kurulmuştur. Büyük Çin'in Kuzey-batısını kontrol etmiştir. Detaylı bilgi için bkz; Gülsün Mehmet, "Tangut Dili ve Eski Türkçede Yüklemsel Kişi İşaretleri", **Türkbilg**, 36, 2018, 2. Aslen Tibetli bir halk olan Tangutlar, Doğu Asya ile Orta Asya ve İç Asya bozkırı arasında Ordos, Hexi Koridoru, Kökөнur ve Ningxia bölgelerini kapsayan bölgede iki yüzyıldan daha uzun süre hüküm sürmüş bir devlettir. Cengiz Han'ın ölümüyle sonuçlanan 1227 yılındaki II. Tangut seferinin sonucunda yıkılmıştır. 7. Yüzyılın ortalarında kuzeye doğru genişleyen Tibet İmparatorluğunun baskısından kaçarak Tang hanedanına sığınmış ve Ordos bölgesine bu bölgedeki Türk kabilelerini dengelemek üzere yerleştirilmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz; Kubilay Atik, "Ortaçağ Bozkır Devletlerinde Hayvancılık Üzerine Yasalar: Tangut Devleti Örneği", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13(2), 2020, 184.

¹⁸² **Moğolların Gizli Tarihi**, 190.

¹⁸³ İlyas Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları**, haz; Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017, 37-38.

2. EBÛ SAİD BAHADIR HAN

2 Haziran 1305 tarihinde Ücân'da¹⁸⁴ doğmuştur. Uygur menşeli atabeği Emir Sevinç'in nezaretinde 1313 yılında Horasan valiliğine tayin edilmiştir. Babası Olcaytu Han'dır. O, ölünce Emir Sevinç tarafından Sultaniye'ye götürülmüş ve orada hükümdar ilan edilmiştir. Tahta çıktığında henüz 11 yaşında olmasından ötürü devleti bir süre Sevinç Atabeg¹⁸⁵ yönetmiştir. Ebu Said, 1317-1335 yılları arasında İlhanlı hükümdarlığı yapmıştır.

Emir Çoban'ın kızı Bağdat Hatun'un, kocası Şeyh Hasan b. Emir Hüseyin'den boşanmasını sağlayarak kendisi evlenmiş ve küregen ünvanını almıştır.¹⁸⁶

Ebû Said Bahadır, 1335'de Altın Orda hükümdarı Özbek Han'ın Derbend¹⁸⁷ üzerinden Azerbaycan'a saldırı düzenleyeceğinin haberini almıştır. Bunun üzerine gerekli tüm hazırlıklar yapılarak büyük bir ordu ile Erran şehrine hareket edilmiştir. Ordu, Sirvân sınırına ulaştığında askerlerin büyük çoğunluğu hastalanmıştır. Ebu Said de bu sırada hastaydı. Doktorlar onun zehirlenmiş olabileceği konusunda aynı düşünceye sahiptiler. Her türlü tedavi uygulanmış olsa da Ebu Said Küregen, 13 Rebiulahir 736/30 Kasım 1335 tarihinde Karabağ'da vefat etmiştir. Onun cenazesi kendisi tarafından yaptırdığı Sultaniye'deki kümbete defnedilmiştir.¹⁸⁸

Ebu Said Bahadır Küregen, şair ve hattatdı. İlim adamlarını ve edipleri himaye altına almış, bundan dolayı da adına kasideler yazılarak eserler telif edilmiştir. Bu yönüyle Azerbaycan ve Anadolu halkının gönlünü kazanmıştır. Dahası ismi Azerbaycan'da dört adil

¹⁸⁴ Meraga'nın kuzeydoğusunda Erdebil yolu üzerinde bir İran şehridir. Detaylı bilgi için bkz; Özer Küpeli, "Evliya Çelebi'nin İlk İran Seyahati Güzergâhı ve Kalelere İlişkin Bilgiler", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XI(2), 2011, 75.

¹⁸⁵ Atabeg, Selçuklular da ve daha sonraki Türk Devletlerinde kullanılan bir ünvandır. Türkçe ata ve beg yani bey kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Oğuz geleneklerine bağlı büyük bir Türk boyu olan Selçukluların atabeylik müessesesini İslamiyet'ten önce kurulan Türk devletlerinden aldıkları, eski bir gelenek veya müesseseyi biraz değiştirmek suretiyle devam ettirdikleri düşünülebilirse de bu bağlamda herhangi bir kayıt mevcut değildir. Detaylı bilgi için bkz; Coşkun Alptekin, "Atabeg", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 4, İstanbul 1991, 38; Sevinç Aka, Olcaytu Han döneminin önemli devlet adamlarından biri olarak görülmüştür. Uygur Türklerinden Sarıca oğlu Şişi Bahşi'nin oğludur. Detaylı bilgi için bkz; Derya Coşkun, "Ebû Said Bahadır Han'ın Atabeyi: Uygur Türk'ü Sevinç Aka", **Turcology Research**, 76, 2023, 56.

¹⁸⁶ Abdulkadir Yuvalı, "Ebu Said Bahadır Han", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 10, İstanbul 1994, 218.

¹⁸⁷ Dağıstan'da Hazar denizinin kuzeybatı sahilinde tarihi bir şehir ve limandır. İlk yerleşme yeri Hazar deniziyle Büyük Kafkas sıradağlarının yamaçları arasında bir kale olduğu düşünülmektedir. Burası Sasaniler tarafından kale-şehir haline getirilmiş ve 428'de Sasani Şahı II. Yezdicerd'in kurduğu Arran sınır eyaletinin merkez şehri olmuştur. Detaylı bilgi için bkz; Saleh Muhammedoğlu Aliyev, "Derbend", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 9, İstanbul 1994, 164.

¹⁸⁸ Firdevs Özen, "İlhanlı Devleti'nin Son Hükümdarı Ebû Sa'îd Bahâdır Han'ın Emîr Çoban'ın Ölümünden Sonraki Faaliyetleri ve Ölümü (728-736/1327-1335)", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 74, 2022, 274.

sultandan biri olarak yâd edilmiştir. Üstelik babası Olcaytu Han döneminde devletin mezhebi haline gelmiş olan Şîlîği terkederek Sünnîliğe geçmiştir. İslamiyet'in yayılmasında büyük rol oynamış, içki, kumar ve fuhuşu yasaklamıştır. Ölümü, hanedan üyeleri arasında kavgalara sebebiyet verirken bu durumda İlhanlı Devletinin parçalanmasına ve küçük hanedanlara bölünerek yok edilmesine neden olmuştur.¹⁸⁹

3. TOGA TİMUR HAN (MUSA KÜREGEN)

Kaynaklar, Toga Timur'un soyunu Cengiz Han'ın kardeşi Cuci Kasar'a dayandırmaktadır. Reşidüddin'in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır ki Toga Timur'un babasının soyu Cuci Kasar'ın oğlu Tuku'nun oğlu Ekbân'a dayanmaktadır.¹⁹⁰ Şebankarei'de geçen bilgiye göre Sevdî Kâvûn'un oğludur.¹⁹¹ Hafız-i Ebrû, Toga Timur'un soyunu; Toga Timur Han b. Sevdâî Kâvûn b. Baba Bahadır b. Ebûkân b. Emkân b. Tûr b. Cuci Kar b. Misûka Bahadır ki onun nesli Ütkin'in nesline dayanmaktadır, Utkin de Cengiz Han'ın kardeşidir diye bilgi mevcuttur. Toga Timur'un babasının ismi, kaynaklarda muhtelif kelimelerle anılmıştır. Bunlar; Sevdâî, Sevdî ve Sûrî'dir.¹⁹²

Kongurat kabilesinden emir Musa Küregen, ihtida deneyimini yaşamış, sonradan İslam ile tanışıp kabul etmiş birisidir. Reşidüddin eserinde Musa Küregen'den bahsederken şöyle demiştir; Hülagü Han'ın kızı olan Tarakay, Kongurat Kabilesinden Musa Küregen'e verildi. O Musa ki, Cengiz Han'ın kızı Temülen'in torunuydu. Bu evlilik onun Küregen ünvanı almasını sağlamıştır. Musa'nın adı önceden Toga Timur idi. Onun hocası (ki bu kişi Danışmendî'dir.) Ona Musa adını vermiştir. O Merti Hatun'un kardeşiydi. Kimliğine dair bilgiye rastlanamayan o bilge adam sayesinde Müslüman olduğu düşünülmektedir.¹⁹³

Toga Timur'un hükümdar ilan edilmesi şu şekilde gerçekleşmiştir; İlhanlı Devleti'nin merkezinde hükümdarlık kavgaları mevcutken bu duruma bir son vermek adına Emir Şeyh Ali Kuşçu, Horasan ileri gelenlerini 736/1336 yazının sonlarında Nişabur'a çağırarak

¹⁸⁹ Yuvalı, "Ebu Said Bahadır Han", 218.

¹⁹⁰ Mustafa Şahin, **Son İlhanlı Toga Timur Han ve Varisleri**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, 69,75.

¹⁹¹ Şebânkârî, **Mecma'ul-Ensâb**, 306; Şahin, **Toga Timur**, 76.

¹⁹² Şahin, **Toga Timur**, 75-77.

¹⁹³ Reşidüddin, **Camîu't-Tevârih**, Muhammed Ravşan- Mustafa Mûsavî (Ed.), C.2, Neşr-i Elburz, Tahran 1373, 971; Reşidüddin, **Camîu't-Tevârih: Compendium of Chronicles; A History of the Mongols**, çev. W. M. Thackston, C.2, 476; Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)**, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, TTK Yay., Ankara 2013, 11.

kurultayın toplanmasını istedi. Bu kurultaya birçok bölge liderleri katılmıştır. Düzenlenen bu kurultayın amacı ülkeyi uyum içinde yönetmek olmuştur. Bu kurultaya otuz kadar Moğol emirinin katıldığı kaydedilmiştir. Ancak kurultayda birlik sağlanamamış aksine emirlerin arasındaki rekabet iyice kızışmıştır. Emir Argunşah ve onun amcasının oğlu Nevruz¹⁹⁴ ve yakınlarının ölüm emri verildiği için Gazan Han'ın karısının yanına sığınarak kurtulan kişi Emir Hayatğa'dır. Bu kişi Emir Abdullah Mulay'dan kurtulmak istiyordu. Emir Argunşah, Emir Şeyh Ali'nin damadıydı. Hayatğa ise Emir Şeyh Ali'nin tarafını tutuyordu. Bu kurultayda Şeyh Ali, Mulay tarafından rencide edilmişti ve Emir Argunşah ile Emir Hayatğa arasında sorunlar vardı. Emir Şeyh Ali'nin ise Emir Hayatğa ile arası iyiydi. Ama Hayatğa, Emir Argunşah onun damadı olduğu için kendisine kötülük yapar düşüncesiyle izinsiz olarak Tebriz'e halasının oğlu Emir Şeyh Hasan'ın yanına gitti.¹⁹⁵ Bir süre sonra Sultaniye'deki Sayın Kalesi'ne çekilerek orada vefat etti. Şeyh Hasan Büzürg'ün, Ebu Said'in ölümünden sonra üstünlük kurma mücadeleleri diğer emirleri rahatsız etmiştir. Bu sebeple onun bu kadar güçlenmesinden çekindiklerinden ve onunla anlaşamayacaklarını düşündüklerinden ittifak olarak Toga Timur'un yanına geldiler. Emirler hükümdar yapmak için Cengiz Han'ın Cuci Kasar soyundan gelerek kanını taşıdığına inandıkları Toga Timur'u Mâzenderan'da hükümdar ilan ettiler. Ona bağlılık yemini ederek adına hutbe okutup para bastırdılar. Bu olay kısa zamanda tüm ülkede duyulmuştur.¹⁹⁶

Sultan Muhammed, İlhanlı tahtına oturduktan sonra devlet kademesinde görevlendirmelerde bulunmuştur. O sırada Horasan Valisi Kıpçak Şeyh Ali, Cengiz Han soyundan gelen sonradan Musa adını alacak olan Toga Timur'u han ilan ederek onunla beraber Azerbaycan bölgesine hareket etmiş ve Sultaniye taraflarına gelmiştir. Musa Han ve Toga Timur ittifak olmuşlar ve Celayirli Şeyh Hasan'ın ve Sultan Muhammed'in üzerine yürümüşlerdir. Onların bu yaptığı Şeyh Hasan'a ulaştığında ise Tebriz'de kalmayı sürdürmeyerek Arran'a doğru hareket etmiştir. Kendisi Satı-bek Hatun ile Emir Suyrgan ile daha önce yapmış olduğu anlaşmayı yenilemiştir. Böylelikle de birbirlerinin varlıkları

¹⁹⁴ Cankurbanlı ailesine mensup Emir Argun Aka'nın oğludur. Cankurbanlıların Moğol ya da Türk olduklarına dair iki temel görüş mevcuttur. Ancak kaynaklar Cankurbanlıların Oyratlara mensup oldukları konusunda hem fikirdirler. Bu aileye mensup olan Emir Nevruz'un İlhanlılardan olan Argun ile Ahmet Teküder'in taht mücadelesinde büyük rol oynadığı bilinmektedir. Nevruz'un katli, Gazan Han tarafından yargılanmak istemesine rağmen Kutlukşah'ın emriyle 23 Şevval 696/14 Ağustos 1297 günü vücudunu ikiye ayırmak suretiyle gerçekleşmiştir. Onun kesik başı Gazan Han'a gönderildi. Daha sonra Bağdat şehrinde gezdirilerek birkaç yıl boyunca bab-ı Nevebi'de asılı kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz; Samet Alıç, "Can kurbanlılardan (Canikurbanlılar) Emir Argun Aka ve Emir Nevruz'un Siyasi Faaliyetleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 74, 348, 353, 356.

¹⁹⁵ Şebânkâreî, **Mecma'ul-Ensâb**, 307,323; Şahin, Toga Timur, 83-85.

¹⁹⁶ Şebânkâreî, **Mecma'ul-Ensâb**, 307; Şahin, Toga Timur, 85-87.

onları güçlendirmeye yetmiştir. Sonucunda da 26 Mayıs 1337 tarihine gelindiğinde Merâğâ yakınlarında bir savaş yapılmış ve Şeyh Hasan, Toga Timur'a ve yanındakine karşı galip gelmiştir. Musa Han da sığınmış olduğu kaledeyken o kale kuşatılarak ortadan kaldırılmıştır. Toga Timur ise beraberindekilerle beraber Şeyh Hasan ile bir süre daha karşı karşıya geldikten sonra Horasan'a çekilmişlerdir.¹⁹⁷

Toga Timur'un Irak'a ikinci defa gelmesi, oradan Cürcan şehrine dönmesi, kardeşi Emir Şeyh Ali Gâvun'un Irak Seferi ve Ebher Savaşı, Kertlerle¹⁹⁸ olan ilişkileri¹⁹⁹, Serbedârîlerin²⁰⁰ kuruluş döneminde Toga Timur'un Han-Serbedârî ilişkileri, Etrak Savaşı²⁰¹ Toga Timur'un hayatındaki gelişmelerden, hükümdarlık zamanında yaşadığı gelişmelerden bazılarıdır.²⁰²

Toga Timur'un ölümü hemen hemen tüm kaynaklarda aynı geçmektedir. Serbedârî Hâce Yahya Kirâvî, Serbedârîlerin başına geçtiği zaman daha önceden beri ilişkileri sürmekte olan Toga Timur için kendisine boyun eğmesini ve hoş olmayan sözlerle kendi devletine itaat etmesini istemiştir.²⁰³ Ancak Şebânkâreî ise bu durumun aksini iddia edercesine onlardan övgü dolu sözlerle bahsetmiş ve başka hiçbir kaynakta anlatılmayacak kadar aralarında sıcak ilişkiler olduğundan bahsetmiştir.²⁰⁴

¹⁹⁷ Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn**, C.I, 166; Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 289; Ahmet Özturhan, "İlhanlı Devleti'nin İnhitatından Sonra İlhanlı Tahtında Bir Kadın Hükümdar: Satı-Bek Hatun'un Hayatı ve Faaliyetleri", **GTTAD**, 4(8), 549-550.

¹⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz; Derya Coşkun, **Herât'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021.

¹⁹⁹ Şahin, **Toga Timur**, 95,105,107.

²⁰⁰ Ser; baş, kafa, kelle -be eki farsça -e, -a edatı ve dâr yani darağacı anlamlarına gelen üç ayrı kelimedenden meydana gelmektedir. Farsça özel bir isimdir. Bkz; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2012, 85, 186, 1096; Mirhand, eserinde onlar için zulüm ve adaletsizliğe karşı ayaklanarak bu uğurda başlarını darağacına vermeye hazır olan Horasan halkından bir grup kişi diye bahsetmiştir. Ayrıca bkz.; Derya Coşkun, **Serbedariler (1336-1382)**, Bilge Oğuz, İstanbul 2024; Coşkun, "Serbedârîlerin Kimlik Arayış Sürecinde Şeyh Halife", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 107, 2023, 382.

²⁰¹ Toga Timur ile Serbedariler arasında geçen bir savaştır. Serbedari Mes'ud, 742/1341-1342'de Sebzevâr'da Toga Timur adına sikke bastırmış olsa da savaş yine de gerçekleşmiştir. Toga Timur'un ordusu 70.000 kişiden oluşurken Mes'ud'un ordusu 12.000 kişiden oluşmaktaydı. 742/1341-1342 yılında meydana gelen savaşta ordu nüfusu fazla olmasına karşın Toga Timur'un kardeşi Ali Gavun Cürcan yani Etrak Nehri kenarında okla vurularak öldürülmüştür. Toga Timur'un ordusunun moralinin bozulmasına ve savaşın seyrini tamamen değiştirmesine sebep olan bu olay yüzünden çok sayıda kişi öldürülmüş ve Toga Timur bozguna uğratılmıştır. Cürcan'ın bir süreliğine Serbedarilerin elinde kaldığı bu savaş sonrası Toga Timur Horasan'daki tüm kontrolü elinden kaybetmiştir. Ancak yine de Serbedariler, Toga Timur'a tabiiyetlerini sürdürmüşlerdir. Detaylı bilgi için bkz; Mîrhând, **Târih-i Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ**, V, 4509-4510; Hândmîr, **Târih-i Habîbü's Siyer fi Ahbar-i Efrâd-i Beşer**, III, 360-361.

²⁰² Şahin, **Toga Timur**, 111, 125.

²⁰³ Şahin, **Toga Timur**, 142.

²⁰⁴ Şebânkâreî, **Mecma'ul-Ensâb**, 327.

Hâce Yahya ile Toga Timur'un aralarında geçen sert mektuplaşmalar sonucunda Toga Timur'un bağlılık davetini kabul eden Hâce Yahya üç yüz adamı ile onun başkentine gelmiştir.²⁰⁵ Kaynaklara göre Toga Timur'un ölüm şekli aynıdır. Kimisi eğlence esnasında kimisi ise kimse yokken saraya gizlice sızarak katledildiğini kaydetmiştir. Ancak hemfikir oldukları konu ise Toga Timur'un tedbirsiz oluşundan faydalanarak Hâce Yahya Kirâvî'nin ve Hâfız-i Şâgânî'nin onu gafil avlayarak öldürdükleridir. Çok iyi balta kullandığı bilinen Hâfız'ın Toga Timur'a vurarak onu sersemlettiği, Hâce Yahya'nın ise onun boynunu baltayla vurarak gövdesinden ayırdığı kabul edilen bir gerçektir.²⁰⁶

4. İSA

İsa Küregen hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte, kendisinin 21 Ocak 1303 tarihinde Tokta Han'ın²⁰⁷ emriyle 325 kişilik bir heyetin İlhanlılara vardığında o heyet adına söz alan kişi olduğu bilinmektedir. İsa Küregen, Gazan Han'dan²⁰⁸ bütün Kafkas bölgesini terk ve teslim etmesini istemiştir. Onun bu isteğinin yanı sıra Arran ve Azerbaycan bölgelerini Hülagü Han'ın ortaya çıkışına kadar Cuci'nin milletine ait olduğunu, Cengiz Han'ın yaptığı paylaşımında Azerbaycan hâkimiyetini Batu'ya verdiğini, bu yüzden de kendilerine ait olan bu bölgenin yıllardır haksız bir şekilde İlhanlıların tasarrufu altında bulunduğunu hatırlatmış ve talebinin yerine getirilmediği takdirde, bu meselenin yüz binden fazla silahlandırılması iyi yapılmış asker tarafından zor kullanılarak yapılacağını belirtmiştir. Üstelik Tokta'nın elçileri, askerlerinin çokluğunu belirtmek için yanlarında darı torbası getirmişlerdi.²⁰⁹

²⁰⁵ Şebânkâreî, **Mecma'ul-Ensâb**, 328; Şahin, **Toga Timur**, 142-143.

²⁰⁶ Şebânkâreî, **Mecma'ul-Ensâb**, 327; Tevarîh-i Cengîz-Nâme Şeceretü'l Etrâk, 263; Mustafa Şahin, **Serbedârîler Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet**, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2017, 264-265; Şahin, **Toga Timur**, 145.

²⁰⁷ Soyu, Cengiz Han'ın oğullarından Cuci Han nesline dayanmaktadır. Babası Tuy Hoca Oğlan ve annesi de Kungrat kabilesinden Köten-Könçük Hatun'dur. Adı farklı kaynaklarda muhtelif şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Tuktamış, Toqtamış, Tohtamış gibi farklı şekillerde kullanılmıştır. Kendisi Altın Orda Devleti'ne 1379-1397 yılları arasında hükmetmiştir. Detaylı bilgi için bkz.; İlyas Kemaloğlu, "Toktamış Han", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 41, İstanbul 2012, 231.

²⁰⁸ İslamiyet'in İlhanlılar'ın resmi dini olmasını sağlayan İlhanlı hükümdarıdır. 1295-1304 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. 23 Kasım 1272'de Âbeskûn'da doğmuştur. İlhanlı hükümdarı Argun Han'ın oğludur. Detaylı bilgi için bkz.; Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 13, İstanbul 1996, 429.

²⁰⁹ İlyas Kamalov, **Avrasya Fatihî Tatarlar**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, 76.

5. SALCİDAY

Moğol Hanı olan Toluy'un Lingkun Hatun'dan doğma üçüncü oğlu Kutuktu'dur. Kutuktu'nun ömrü çok uzun sürmemiştir. Buta Ekeçi isminde Kıpçak kökenli bir cariye ile evlenerek ondan Tükel Buka isminde bir oğlu olmuştur. Ancak eşi daha ergen yaşlarda hayata veda etmiştir. Kutuktu'nun bu hatundan sadece bir oğlu değil iki de kızı olmuştur. Büyük kızının adı Kelmiş Aka'dır. Kutuktu, kızı Kelmiş Aka'yı Ongirat kabilesinden Salciday Küregen'e vermiştir. Salciday, aynı zamanda Tokta Han'ın kayınpederidir. Onun Cuci ulusu içindeki en önemli emirlerden biri olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda ölümü için 1301-1302 tarihleri mevcuttur. Salciday vefat ettikten sonra Kelmiş Aka'ya Altın Orda Han'ı Tokta ve Cuci prenslerinin diğerleri büyük bir özen göstermiştir. Kelmiş Aka'nın anneannesi olan Olcay Hatun, hem de Tokta Han'ın da annesidir. Kelmiş Aka o dönemde Gazan Han ile ilişkilerinde yakınlık kurarak Deşt-i Kıpçak bölgesinde yaşananlardan yakinen haberdar olmuştur.²¹⁰

Kelmış Aka, Hatun Toluy ulusu ile Cuci ulusu arasındaki eski düşmanlıkları durdurmakla kalmayıp dostluklarını da güçlendirmiştir. Çin'de olanlar ile de dostluk münasebetleri sürdürmektedir. Kubilay Han'ın oğulları Nomoghan ve Köküçü'nün ele geçirilmesi ve Mengü Temür'a teslim edilmesi bunun bir örneğidir. Bu hadise üzerine Kelmiş Aka Hatun, Kubilay Han'ın oğullarının güvenliği ve kurtarılması için esirlik hayatları boyunca elinden geleni yapmış ve sonucunda onların Çin'e geri gönderilmelerini sağlamıştır.²¹¹ Salciday Küregen vefat etmeden önce, Tokta ve Nogay arasında çıkan çatışmalarda hanedan üyelerinin tarafını tutarak Nogay'a karşı güçlü bir mücadelede bulunmuş ve ordunun ünlü sağ kol komutanı olan Nogay'ın öldürülmesinde ve oğullarının Deşt-i Kıpçak bölgesindeki güçlerinin azaltılmasında oynadığı rol oldukça mühimdir.²¹²

6. TUKÇI

²¹⁰ Reşîdüddin Fazlullah Hemedanî, **The Successors of Cenghis Khan**, çev. J. Boyle, Columbia University Press, New York and London 1971, 160, 312; Burak Çelik, "Cengiz Han Oğlu Toluy I: Ailesi", **SUTAD**, 50, 2020, 383.

²¹¹ Morris Rossabi, **Kubilay Han**, çev. Özgür Özöl, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, 106.

²¹² Reşîdüddin, **The Successors of Cenghis Khan**, 124-126; Çelik, "Toluy I: Ailesi", 383.

Kutuktu'nun ikinci ve küçük kızı olan Şirin Aka, Üşin kabilesinden Tukçi Küregen ile evlendirilmiştir. Tukçi Küregen'in ve eşi Şirin Aka'nın hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında bilgi mevcut değildir.²¹³

7. TÖRELÇİ

Kaynaklarda doğumu ve ölümü hakkında bilgi bulunmayan Törelçi Küregen hakkında Cengiz Han'ın kardeşi olduğu ileri sürülmektedir. Cengiz Han, Törelçi Küregen'e Cuci'nin kızını vermiştir.²¹⁴ Kendisi Oyrat kabilesine mensuptur.²¹⁵

8. PARS BUKA

Oyrat kabilesinden Törelçi Küregen'in üçüncü oğlu olan Pars Buka, Toluy'un Lingkün Hatun'dan doğan El Temür isimli kızı ile evlendirilmiştir.²¹⁶ Pars Buka Küregen'in Emegan isimindeki kızı Arık Böke'nin ikinci oğlu olan Melik Timur ile evlenmiştir. Torunu Tok Temür, Melik Timur'un kızı Emegan ile evlenmiştir. Bu evliliklerin karşılıklı olarak eş zamanlı yapıldığı tahmin edilmektedir. Pars Buka'nın Beklemiş ve Şirap adında iki oğlu daha olmuştur. Ve bu çocukları, Kubilay Han'ın önemli emirleri olarak sarayda görev yapmaktadırlar. İkisi de Yüan hanedanından ismi bilinmeyen prensesler ile evlenmişlerdir. Pars Buka'nın Arık Böke ile dünür olması Kubilay Han ile yakın ilişkiler anlamında düşünüldüğünde, Mengü'nün hükümdarlığı süresince ya da daha evvel gerçekleşen bir durum olmuştur. Pars Buka'nın iki oğlu'nun evlilikleri neticesinde Kubilay Han taraftarının böleğinde yer almış ve onlara karşı mücadele ettiği düşünülmektedir. Onun, isminin biri bilinmeyen üç oğlunun anneleri El Temür olduğu söylenmektedir. Bu ihtimal, Şirap ve Beklemiş'in öylesine bir hatundan doğarak Yüan sarayından kızlarla evlenmelerinden daha olasıdır. Pars Buka Küregen ve eşi El Temür'ün hayatlarına dair kaynaklarda pek fazla bilgi mevcut olmamakla beraber onların hayatlarının büyük çoğunluğunu Kubilay Han'ın emrinde geçirmiş oldukları ihtimali oldukça kuvvetlidir.²¹⁷

²¹³ Reşidüddin, *The Successors of Cenghis Khan*, 312; Çelik, "Toluy I: Ailesi", 383.

²¹⁴ Muâlla Uydu Yücel, *Moğollar Tarihi*, İÜ AÖF Tarih Lisans Programı Ders Kitabı, İstanbul 2010, 67.

²¹⁵ Çelik, "Toluy I: Ailesi", 383.

²¹⁶ Reşidüddin, *The Successors of Cenghis Khan*, 312; Çelik, "Toluy I: Ailesi", 383.

²¹⁷ Çelik, "Toluy I: Ailesi", 383-384.

9. TENGİZ

Oyrat kabilesine mensup olan ve Tokuz Hatun²¹⁸ ordasında kumandan olan Tengiz Küregen'in ismine kaynaklarda pek fazla yer verilmemiştir. Hülagü Han'ın yedi kızından dördüncüsü olan Tudukaç ile evlenerek hanedana küregen olmuştur.²¹⁹ Binlik emiri olarak görev yapan Sincan adında bir torunu olduğu kaynaklarda geçmektedir.²²⁰ O, Diyarbakır'daki Oyrat meclisinden biridir. Hülagü'nün damadı olarak, küregen ünvanı vesilesiyle kendini İlhanlı siyaseti içinde bulmuştur. Tengiz Küregen, İlhanlı Devleti'nde yapılan siyasi seçimlerde yer alarak hatta Hülagü'den sonra İlhanlıların yeni yönetim sahibi olan Yisüncin Hatun'dan doğan Abaka Han öldükten sonra yapılacak yeni han seçiminde Ahmed Teküder'e karşı Argun Han'ın yanında yer almıştır. Tengiz Küregen, Argun, han olsun diye ki bu onun İlhanlı Devletinde siyasi etkinliğini artıracak bir yoldu, Abaka Han'ın kendisinin vasiyet ettiğini söylemiş olsa da bu durumu İlhanlı emiri Tekne²²¹ yalanlamıştır. Tengiz Küregen'in Argun'un taraftarı olmasının bir diğer sebebi ise Argun, onun kızı Kutluk Hatun ile evlenmiş ve ikisinin Hıtaı Oğul adında bir çocukları olmuştur. Kutluk Hatun'un kaynaklarda 687 (1288) tarihinde öldüğü bildirilirken Tengiz Küregen'in ölüm tarihi hakkında bilgi mevcut değildir.²²²

10. CÜRME

²¹⁸ Kereyit hükümdarı Tuğrul Han'ın oğullarından biri olan İku'nun kızıdır. İlk evliliğini Cengiz Han'ın küçük oğlu Toluy ile gerçekleştirmiştir. Ancak Toluy'un 1232 yılında vefatını takiben Cengiz Yasaları itibarıyla o sırada on altı yaşında olan üvey oğlu Hülagü'ye eş olarak verilmiştir. Çocuğu olmayan bu hatun çalışmalarıyla ve yaptıklarıyla Hıritiyan dünyasında "inançlı bir Kraliçe ve samimi bir Hıristiyan" olarak kabul edilecektir. Detaylı bilgi için bkz.; Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları III:Dokuz Hatun", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları**, II(1), 2002, 127.

²¹⁹ Reşidüddin, **Câmiu't-Tevârih**, 11.

²²⁰ Gıyaseddin b. Humamüddin el-Hüseynî b. Hândmîr, **Muizzü'l-ens'ab**, perevod Ş.H. Vohida, Daik Press, Almatı, 2006, 96.

²²¹ Anadolu'ya Olcaytu Han döneminde incuların yani hana ait emlakın idaresi için gönderilen Okuna'nın kardeşidir. Bkz; Faruk Sümer, " Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi I, **Türk Tarih Kurumu Basımevi**, Ankara 1970, 140.

²²² Faruk Sümer, **Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, 331.

Hülagü Han'ın ilk kızı Bulukan Aka, Hülagü'nün eşi Küyik Hatun'dan doğmuş ve Abaka Han'ın büyük eşi Geyhatu Han'ın annesi olan Nukdan Hatun'un kardeşi Cuci'nin oğlu Naymanlı Cürme ile evlenmiştir. Cuci böylece hanedana küregen olmuştur. Hülagü Han'ın kızı Bulukan Aka vefat edince Cürme Küregen ile Hülagü Han'ın Olcay Hatun'dan doğma ikinci kızı Camay ile evlendirilmiştir.²²³

11. ÇİÇEK BAYDU

Çiçek ya da Çiçek Baydu, Argun ve Keyhatu Hanlarının dönemindeki emirlerden biridir. Gazan Han mücadelesinde²²⁴ kendisine değnek cezası verilmiştir. Gazan Han'ın Suriye Seferi'ne de katılmıştır. O, Oyratlara mensup²²⁵ Tengiz Küregen'in torunu, Sülemiş'in oğludur.²²⁶ Kiminle evlenerek Küregen ünvanı aldığı tam olarak bilinmemekle birlikte Oyrat reisi Kutuka Biki'nin soyundan geldiği bilinmektedir. Ali Padişah ve Emîr Muhammed adında iki oğlu vardır.²²⁷

12. ÇAKİR

Çakir ya da Çakır, Oyrat soyundan gelen Buka Timur'un oğludur. Onun küregen ünvanı alması Hülagü Han'ın üçüncü kızı olan ve Olcay Hatun'dan doğan Möngkelü Kan isimli kızıyla evlenmesiyle gerçekleşmiştir.²²⁸

13. YESÜ BUKA

Yisu Buka Küregen, Durban²²⁹ kabilesine mensup olan Urugtu Noyan'ın oğludur. Hülagü Han'ın altıncı kızı olan ve Mengli Kaç İkaçi'den doğan Kutluk Han ile

²²³ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 10-11.

²²⁴ Bu mücadele hakkında detaylı bilgi için bkz; Abdülkadir Yuvalı, "Gazan Han", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 13, İstanbul 1996, 429-431.

²²⁵ Oyrat kabilesine mensup olduğuna dair bkz; Gıyaseddin b. Humamüddin el-Hüseynî b. Hândmîr, **Muizzü'l-Ens'ab**, çev. Ş.H. Vohida, Daik Press, Almatı, 2006, 87.

²²⁶ Sümer, *Şahıs Adları I*, 319.

²²⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 66.

²²⁸ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 11.

²²⁹ Dörmen, Durmen olarak da adlandırılmaktadır. Katagan ve Salciutlarla beraber Baykal gölü çevresinde yaşadıklarına dair bilgiler mevcuttur. Tatar, Durban, Salciut ve Katanda boylarının beraber yaşadıkları kayıtlarda rastlanılan bilgilerdendir. Ayrıca Durban kabilesi, Nogay ulusunu oluşturan boy teşkilatlarından biridir. Detaylı bilgi için bkz; Arzu Akpunar, "Nogay Ulusunu Oluşturan Boylar ve Nogayların Kökeni

evlendirilmiştir. Yisu Buka öldüğünde ise merhuma gösterilen saygıdan eşinin oğlu olan Tuka tarafından istenmiştir. Yisü Buka'nın tümen emiri olan Tavakkul adında bir oğlu olmuştur.²³⁰

14. LEKZİ

Oyrat Kabilesinden Emir Argun Aka'nın oğludur.²³¹ Hülagü Han'ın Olcay Hatun'dan doğma en küçük ve yedinci kızı Baba ile evlendirilmiştir.²³² Onun küregen ünvanı olarak hanedana dâhil olması dışında kaynaklarda hakkında bilgi yoktur.

15. İSEN BUKA

Bu isim Esen Boğa olarak da zikredilmektedir. Moğol devrindeki en yaygın isimlerden biridir. Kendisi emîrdir. İsen Buka da hanedana damad olarak küregen ünvanını taşıyanlardan biri olmuştur. O, Nikbey (Bukay) Yarguçı'nın oğludur.²³³ İsen Buka'nın babası Bukay Yarguçı saygın bir emir olup, Bavyut kabilesi Caday ailesi mensubudur. İsen Buka için de bu durumda aynı kabileye mensup olduğunu söylemek mümkündür.²³⁴ İsen Buka Küregen, Gazan Han devrinde 698 (1298) tarihinde vefat etmiştir.

Günümüzde Ankara'da bulunan Esen Boğa havaalanının bu Moğol beyinden ismini aldığı düşünülmektedir.²³⁵

16. TURALÇI

Oyrat kabilesi reislerinden biri olan Turalçı, Cengiz Han'ın soyundan Çiçakin Hatun ile evlenerek küregen olmuştur. Çiçakin (Çiçegen) Hatun Tuluy Han'ın kız kardeşidir.

Meselesinde Bu Boyların Önemi", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 2018, 36.

²³⁰ Hândmîr, *Muizzü'l-ens'ab*, 91.

²³¹ Hândmîr, *Muizzü'l-ens'ab*, 95.

²³² Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 11.

²³³ Hândmîr, *Muizzü'l-ens'ab*, 96.

²³⁴ Hândmîr, *Muizzü'l-ens'ab*, 76.

²³⁵ Sümer, *Şahıs Adlar I*, 323.

Turalçi Küregen ile Çiçakin Hatun'un kızından doğan Hülagü'nün ikinci oğlu Cumkur'un annesi Küyik Hatun, Hülagü Han'ın eşlerinden biridir.

Hülagü Han'ın bir diğer eşi de Turalçi ile Çiçakin Hatun'dan olma Olcay Hatundur.²³⁶ Turalçi'nin oğlu Pars Buka da babası gibi Cengiz soyundan gelen El Temür isimli bir kadınla evlenerek küregen olmuştur.²³⁷ Turalçi ile Çiçegen Begi'nin dört kızı daha vardır ki, onlar Moğollardan ayrılan kabile-devletlerde çok önemli konumlarda rol oynamışlardır. Kuyak ve Olcay ismindeki kızları, Toluy'un üçüncü oğlu Hülagü ile evlenmişlerken, diğer kızı Oragana Hatun, Çağatay'ın Bamiyan'da²³⁸ hayatını kaybeden evladı Möngke Togan'dan torunu Kara Hülagü'nün eşidir.²³⁹ Kara Hülagü'nün bir dönem Çağatay Hanlığı'nın tahtında bulunduğu bir gerçekse de Göyük Han'ın (643-644/1246-1248) tahta geçmesiyle onun saltanatı son bulmuştur.²⁴⁰ Tahta Möngke Kağan geçtiği esnada yeniden Çağatay Hanlığı'nın iktidarını eline alamadan Kara Hülagü vefat etmiştir. Bunun üzerine uzun yıllar Oragana Hatun oğlu Mübarekşah adına ülkesinde naiplik yapmıştır. Bunun dışında Çiçegen Begi ile Turalci Küregen'in ismi bilinmeyen bir kızları daha olmuştur ki, o da Altı Orda Hanı Batu'nun oğlu Tukukan ile evlenmiştir. Tutukan'ın bu kadından Möngke Temür adında bir oğlu olmuştur. O da Altın Orda Hanı olmuştur.²⁴¹

17. ALAKUŞ TEGİN

Cengiz Han'ın Börte Üçin'den doğma altıncı çocuğu ve üçüncü kızı Alaha Begi'dir. Ögeday'dan küçük Toluy'dan ise büyüktür. Cengiz Han'ın bu kızını Önggüt boyundan birine verdiği bilinmektedir. Önggüt²⁴² lideri Alakuş Şidigithuri²⁴³ Cengiz Han'ın Nayman

²³⁶ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 5.

²³⁷ Reşidüddin, *The Successors of Cenghis Khan*, 312.

²³⁸ Dağlık bir bölgede ve yüksek dağların ortasında yer alır. Afganistan'ın merkez vilayetlerinden biridir. Karlı ve soğuk kış şartlarına sahiptir. Ancak ilkbahar ve yaz ayları serin ve ılık geçmektedir. Kabil şehrine 230 km. uzaklıkta olan bu şehir, nüfus ve büyüme oranlarına bakılırsa Afganistan'daki en yoğun nüfusa sahip ikinci şehir olarak geçmektedir. Nüfusunun 400.000 olduğu ileri sürülmektedir. Detaylı bilgi için bkz; Glulam Reza Javidi, "Moğol İstilasından Önce Orta Çağ Bamiyan'da Din", **5. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Trakya Üniversitesi, Edirne "6-8.12.2019", 515.

²³⁹ Çetin Kaya, "Cengiz Han'ın Kızları ve Yapmış Oldukları Evlilikler", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 11(22), 2021, 192.

²⁴⁰ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, C.II, 804-807; Kaya, "Cengiz Han'ın Kızları", 192.

²⁴¹ Kaya, "Cengiz Han'ın Kızları", 192.

²⁴² Ongut olarak da geçen bu kabilenin adına ilk kez "Moğolların Gizli Tarihi"nde rastlanmaktadır. Liderleri Alakuş Tegin idi. Cengiz zamanında Ongutlar, Sarı ırmak yakınlarından geçen Çin Seddi yakınlarında, Kin devleti sınırında bulunarak Kin hükümetinin sınır bekçiliğini yapmışlardır. Detaylı bilgi için bkz; Abdülkadir İnan, "Ongutlar'ın Menşei Meselesi", **Belleten**, 8(31), 1944, 453-454.

²⁴³ Alakuş Küregen'in adı Moğolların Gizli Tarihinde böyle geçmektedir. Bkz.; **MGT**, 134.

boyundan Tayang Han ile yapmış oldukları mücadelelerde yanında bulunmuştur. Onun bu yardımından ve desteğinden ötürü Cengiz Han minnettarlığını göstermek adına kızı Alaha Begi'yi Alakuş Tegin'e vermek istemiştir. Ancak Alakuş, ben yaşlıyım diyerek bu evliliği yapmaktan kendini alıkoymuştur. Ancak onun Moğolların Gizli Tarihi'nde *Güregen* olarak geçmesinden ötürü Cengiz soyundan biriyle evlenmiş olduğunu pek tabi bilmek mümkündür. Bunun üzerine Alakuş, kendisi yerine ölen kardeşinin oğlu Çinguy ile Alaha Begi'nin evlendirilmesini teklif etmiştir. Cengiz Han, bu teklifi kabul etmiştir. O sırada Çin hükümdarı olan Altan Han'ın yanında bulunan yeğeni Çinguy'a gizli bir elçi göndererek yanına gelmesini istemiştir. O da bu isteğin üzerine yola çıkmıştır. Amcasına yaklaştığı esnada onu karşılamaya giden komutanlardan bazıları Çinguy'a amcasının onu çağırma nedeni olarak onu öldürmek istemesi olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine hep birlikte Alakuş Tegin'i öldürme planı yapmışlardır. Bu plan başarılı olmuş ve Alakuş Tegin ortadan kaldırılmıştır. Çinguy da bunun üzerine yönetimi devralarak Cengiz Han'ın kızı Alaha Begi ile evlenmiştir. Alakuş Tegin Küregen'in öldürülmesi haberini duyan Cengiz Han oldukça hiddetlenmiştir. İlk başta tüm Önggüt liderlerini kılıcından geçirerek öldürmeyi düşünse de bu düşüncesini yerine getirmeyerek Alakuş Tegin'i öldüren kişiyi ve onun tüm ailesini öldürtmüştür. Çinguy ile Alaha'nın ise bir oğlu olmuştur. Onun adı da Önggüdey'dir. Cengiz Han'ın oğlu Toluy'un kızı ile evlendirilmiştir.²⁴⁴

Bir başka rivayete göre ise Alaha Begi, Alakuş Tegin'in yeğeni ile değil oğlu ile evlendirilmiştir. Bir isyan çıkmıştır ve o sırada Alakuş ve oğlu Bay Şiban öldürülmüştür. Alaha Begi, isyana karışmış olan üvey oğulları Zhenguo (ki o muhtemelen Çinguy'du) ve Boyaoha'yı yakalayıp babası Cengiz Han'ın yanına gitmiştir. Cengiz Han onları affetmiş ve kızını da Zhenguo'ya vermiştir. Kocası ölünce, Boyaoha ile evlenen Alaha Begi'nin Zhenguo'dan Negüdey isminde oğlu olmuştur. O, Ögeday Han'ın Songlar üzerine yürüttüğü sefer sırasında vefat etmiştir. Boyaoha'dan olan oğlu da uzun süre Önggütler'in yönetimini elinden bırakmamıştır.²⁴⁵

18. ÇİGU

Cengiz Han'ın; “ *Şimdi binlikleri tanzim ederken, ulusun kuruluşunda birlikte çalışmış olanları binbaşı yapıp teşekkürümü ifade etmek istiyorum!*” diyerek binbaşı ünvanı

²⁴⁴ Kaya, “Cengiz Han'ın Kızları”, 193.

²⁴⁵ Kaya, “Cengiz Han'ın Kızları”, 193-194.

verdiği insanlardan biri de Çigu Küregen'dir.²⁴⁶ Kongirat kabilesinin Curluk Mergen soyundan gelen Alçin Noyan'ın kardeşidir. Çigu Küregen, Cengiz Han'ın Börte Üçin'den doğan dördüncü kızı Tumatun Begi ile evlendirilerek hanedana damad olmuştur. Tumatun ile evlendikten sonra Cengiz Han ona Kongirat boyundan dört binliği ayırarak ona vermiştir. Bu sayede Tumat vilayetinin yönetimi artık onun elindedir. Tumatun Begi ve Çigu Küregen vefat ettikten sonra çocukları da Tumat vilayetinde yaşamlarını idame ettirmeye devam etmişlerdir.

19. CAVUR SEÇEN

Cengiz Han'ın en sevdiği kızı olarak bilinen Altalukan Begi ile evlendirilen Cavour Seçen, Olkunut kabilesinden annesi Ögelün Üçin'in kardeşi Taycu'nun oğludur. Ölümü hakkında kaynaklarda bilgi mevcut değildir.²⁴⁷

20. TOGACAR

Togacar, Cengiz Han'ın damadıdır. Moğollarla Nişaburlular arasında yapılan savaşta Togacar Küregen büyük emirlerden bir grupla ve on bin kişilik ordu ile Tuli'nin öncüsü olarak ramazan ayının ortalarında Nişabur önlerine gelmiştir. Cengiz Han'ın hangi kızıyla evlenerek küregen olduğuna dair bilgi mevcut değildir.²⁴⁸

21. ŞİNGU

Elçi Noyan'ın oğlu Şingu Küregen, Sengü, Chigu, Chiku olarak da anılmaktadır. Şingu, Cengiz Han tarafından Konguratlardan seçilen dört bin kişinin komutanı olarak görevlendirilmiştir. Aynı zamanda akrabalık ilişkisi kurarak yardım ve desteğini alabilmesi

²⁴⁶ MGT, 134.

²⁴⁷ Kaya, "Cengiz Han'ın Kızları", 194.

²⁴⁸ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, C.I, 181.

için Cengiz Han tarafından kızı Temülen ile evlendirilerek küregen olmuştur. Bu evlilik tamamen siyasi bir amaç uğruna yapılan bir evliliktir.²⁴⁹

22. TARAKAY

Oyrat Beyi, Çakır Noyan'ın oğludur. Önce Hülagü Han'ın kızı daha sonra da Mengü Temür'un kızı ile evlenerek hanedana iki defa küregen olmuştur. Tarakay Küregen, binlik emiridir.²⁵⁰ Memlük Devletine 695/1296 yılında iltica ederek sığınmıştır. Bunun sebebi ise Baydu Noyan'ın taraftarlarından biri olduğu için, Gazan Han'ın kendisini öldüreceğini düşünüp korkmasıdır. Tarakay Küregen ile birlikte Memlükler'e sığınan Oyratların sayısı on bine yakındı. Tarakay Küregen başta olmak üzere reis denecek seviyede olanlara Mısır'da dirlikler verilmiştir. Ancak onlar başlarında bir bey olmamasından kaynaklı çabucak dağılmışlardır.²⁵¹

23. AKBUKA

Akbuka Küregen, Hülagü ve Abaka'nın en önemli beylerinden İlgey Noyan'ın oğludur. Akbuka, Keyhatu Han'ın içlerinde en itimat edilen emiriydi. Akbuka'nın ölümü Baydu Noyan'ın²⁵² beylerinden olan Kongurat Abatay'ın oğlu Konçukbal'ın ısrarıyla olmuştur. Onun oğlu Hüseyin de kendisi gibi küregen ünvanı almış bir han damadıdır. Hüseyin Küregen, Celayirli Şeyh Hasan'ın da babasıdır.²⁵³

²⁴⁹ Subaşı, “Siyasi Evlilikler Bağlamında Kadın”, 7-8.

²⁵⁰ Hândmîr, **Muizzü'l en'sab**, 75.

²⁵¹ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 65-66.

²⁵² Moğollarda askeri bir rütbe olduğu anlaşılmaktadır. Moğol Noyanları arasından ve binliklerinden seçilen kuvvetlerden bir hassa ordusu kurulmuş ve Cengiz Han'ın elinde büyük bir güç olmasını sağlamıştır. Detaylı bilgi için bkz; Ergin Ayan, “Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 13(2), 2018, 180.

²⁵³ Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 18.

24. EMİR HÜSEYİN

İlkan Noyan'ın torunu, Geyhatu Han'ın seçtiği Emiru'l-umera'sı (beylerbeyi) Akbuka Küregen Noyan'ın²⁵⁴ oğlu ve Horasan yöneticisidir.²⁵⁵ Gazan Han'ın kız kardeşi olan ve İlhanlı hükümdarı Argun Han'ın kızı Olcatay Hatun ile evlenerek babası gibi Küregen ünvanı almıştır.²⁵⁶

Geyhatu Han döneminin (1291-1295) en büyük emîrlerinden biridir. Olcaytu Han tahta çıktığı zaman, kardeşi Olcatay Hatun'un hatırına Hüseyin Küregen'i en büyük dört emirden biri yapmıştır. Olcaytu Han'ın oğlu ve halefi olan Ebû Sa'id, onu büyük emirler sıralamasında dördüncü²⁵⁷ konuma koymuştur. Celayirli iktidarını da Ebû Sa'id'in ölümünden sonra Emir Hüseyin'in eşi Olcatay Hatun başlatmış olacaktır.²⁵⁸

İlhanlı Devleti'nde pek çok faaliyette bulunan Emir Hüseyin Küregen, Akbuka Küregen ölene kadar onunla birlikte ve onun maiyetinde yaşamıştır. Babası 694/1295 tarihinde Baydu'nun taraftarları tarafından öldürüldüğünde onun yerine geçmiş ve Celayirlilerin yönetimini eline almıştır. Gazan Han da Baydu Han ile olan mücadelesinde galip gelip İlhanlı Devleti tahtına oturmuştur. Bunun ardından Akbuka Küregen'in Baydu yanlısı Konckıbal adında bir emir tarafından kışkırtılması sonucu katledildiğini öğrenen Emir Hüseyin Küregen ve kardeşi Musail'e bu adam teslim edilmiştir. İki kardeş, babalarının kanını yerde bırakmayarak Konckıbal'ı öldürmüşlerdir. Gazan Han İlhanlı Devletinin yöneticisi olduktan sonra kardeşi Olcatay Hatun'u Hüseyin ile evlendirirken, Horasan eyaletinin hükümetini de Şehzade Olcaytu'ya vermiştir. Emir Hüseyin'in kardeşi Emir Musail'i de Olcaytu'nun emrine vermiştir.²⁵⁹

Ayrıca; Emir Hüseyin Küregen'in oğlu Şeyh Hasan, Celayir Devleti'nin kurucusudur.²⁶⁰

²⁵⁴ Bertold Spuler, **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)**, çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011, 100.

²⁵⁵ Hândmîr, **Muizzü'l-ens'ab**, 101.

²⁵⁶ Michael Hope, **Power, Politics and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhânate of Iran**, Oxford University Press, UK 2016, 188; Derya Coşkun, "İlhanlılarda Komutanlıktan Küregenliğe Emir Hüseyin", **TTAD**, 9(1), 2024, 2.

²⁵⁷ Örs, **Tarih-i Olcaytu**, 53.

²⁵⁸ Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, 61-64; Ayan, "İki Fermân", 32.

²⁵⁹ Hamdullah Müstevfi, **Tarih-i Güzide**, nşr. Abdülhüseyin Nevai, Tahran 1364, 595; İlhanlı emiri olarak Emir Hüseyin Küregen'in buradaki faaliyetleri için de ayrıca bkz; Coşkun, "İlhanlılarda Komutanlıktan Küregenliğe Emir Hüseyin", 4.

²⁶⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 12; Muzaffer Ürekli, "Celâyirliler", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 7, İstanbul 1993, 264.

Ebu Said iktidara geldiğinde, Emir Çobanın en önemli görevlerinden biri Çağataylılara bağlı olan ancak İlhanlı Olcaytu'nun vefatından sonra Horasan'da İlhanlılara isyan çıkartan Çağatay şehzadesi Yasavul'u bertaraf etmektir. Bu görevi tek başına değil, Emir Hüseyin Küregen ile beraber üstlenmiştir. Olcaytu Han döneminde Taceddin Ali Şâh²⁶¹, tasarruflu ve ticareti iyi bilen biri olması hasebiyle 21 Şubat 1311'de divan üyeliğine atanmıştır. Divandaki görevi Emir Hüseyin Küregen'in mülâzımı²⁶² olarak görev yapmaktır.²⁶³ Emir Hüseyin Küregen'in 713/1313-14 tarihinde Olcaytu Han'ın görevlendirmesiyle Arran hâkimliği ve Şirvan'a bağlı Derbed şehrinin korumalığı da verilmiştir. Hatta Özbek Han, Olcaytu Han'a Ak Buka Kıyat başkanlığında 714/16 Eylül 1315 tarihinde bir elçi heyeti gönderdiğinde bu heyeti Emir Hüseyin Küregen karşılamıştır.²⁶⁴

Emir Hüseyin elçi Ak Buka için ziyafet vererek oturduğu halde onun elindeki kadehi almak istemiştir. Ak Buka bu hareket üzerine incinmiş ve aralarında Moğol usulü tartışma başlamıştır.

“Senin gibi bir köle oğlunun elinden nasıl kadeh alırım? Hem de siz yasayı unutmuşsunuz, güzel törelerimizi, aklımızı, kültürümüzü unutulmaya yüz tutmuş halde bırakmışsınız. Küregenliğin adeti, uruğun hizmetinde olan bir kul misali iki adım uzakta ayakta beklemek midir?” demiştir. Bunun üzerine Emir Hüseyin bekletmeden cevaplamıştır; *“Emir elçilik vasıtasıyla geldi. Cengiz Han'ın uruğunu ve soyunu yargılamak için değil.”*

Onun bu cevabı üzerine elçi susup sessiz kalmıştır. Elçi Ak Buka daha sonra Sultaniye'ye vararak Sultan'a haber sunmuştur. Sunduğu bu haber içeriği, kendisinin ve babasının başlarını vurdurma kararıyla sonuçlanmıştır.²⁶⁵

²⁶¹ İlhanlı Devleti'nde vezirlik görevi de yapmaktadır. Ayrıca Taceddin Ali Şah dışında tüm İlhanlı vezirleri muhtelif suçlamalarla idam edilmişlerdir. Taceddin Alişah Mescidi'ni inşa ettirmiştir. Tam adı Taceddin Ali Şah Gilan olup, 1312 yılında vezir olarak atanmıştır. Detaylı bilgi için bkz.; Jean Chardin, **Chardin Seyahatnamesi**, çev. Ayşe Meral, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, 324; İzzet Zorlu, “Tebriz'de İlhanlılardan Kalma Yıkık Bir Mescit”, **Journal of Institute of Economic Development and Social Researches**, 6(25), 2020, 677-678.

²⁶² Teğmen anlamına da gelir. Mülâzım-ı evvel de üsteğmen anlamındadır. Bkz.; Devellioğlu, **Lügat**, 859; Bir başka deyişle de Medrese eğitimini tamamlamış ve atanmak için mülâzemet defterine kaydını yapanlara denmiştir. Detaylı bilgi için bkz.; Mehmet Aykanat, “Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hâkim Adaylığı: Mülâzemet”, **TAAD**, 9(34), 2018, 167.

²⁶³ Ercan Gördeğir, **Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316)**, İKSAD Yayınevi, Ankara 2021, 110, 121.

²⁶⁴ İlyas Kamalov, **Moğolların Kafkas Politikası**, Kaknüs Yay., İstanbul 2003, 88-89.

²⁶⁵ Örs, **Tarih-i Olcaytu**, 205-206.

Emir Hüseyin Küregen, aynı zamanda Erdebil Dergâhının kurucusu Şeyh Safiyüddin İshak Erdebilî'nin de müridi idi.²⁶⁶ Adından da anlaşılacağı üzere babası gibi Emir Hüseyin de Müslüman olmuştur.²⁶⁷ Horasan'da bir yıl hâkimlik yaptıktan sonra hastalanarak 721/1321 tarihinde vefat ederek Tebriz'de defnedilmiştir.²⁶⁸ Ölümü için 722/1322 tarihi de kaynaklarda geçmektedir.²⁶⁹

25. CENGİZ HAN ORDUSUNDA BİNBAŞI OLAN KÜREGENLER

Cengiz Han'ın ulusunu teşkilatlandırırken binbaşı ünvanı verdiği diğer küregenler de şu şekildedir; Olar Küregen, Hadai Küregen, Alçi Küregen ki bu kişi üç bin Ongirat ile gelmiştir. Buka Küregen, Aşih-Aşık Küregen²⁷⁰ ve Butu Küregen'dir.²⁷¹

26. KÜREGEN ÜNVANINA SAHİP OLMAYAN MOĞOL DAMATLARI

Moğollarda bazı han güveyileri küregen ünvanı almamışlardır. Ancak yine de onların Cengiz Han soyundan gelen prenseslerle evlenerek hanedana damad oldukları bilinmektedir. Örneğin; Abaka Han'ın kızı Yol Kutluğ İlçiday Kuşci ile, kızı Tagay Duladay İgaçi ile, kızı Melike Bayavut kabilesine mensup olan Tugan Buka ile, kızı Togançuk Oyratlardan Emir Nevruz ile, İl Kutluğ Huşin kabilesinden Arabtay (ki bu Küregen olarak geçmektedir) ile, diğer kızı Olcaytay Gürcistan Meliki David ile evlenmiştir. Yine Cengiz soyundan Ahmed Teküder'in kızları Küçük Alınak ile, Kunçak Saruca oğlu İrinin ile, Çiçak Durbay oğlu

²⁶⁶ Cem Tuysuz, Şahin Yılmaz, "Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5(3), 2019, 725.

²⁶⁷ Coşkun, "Emir Hüseyin", 3.

²⁶⁸ Bülent Yılmaz, **Celayirliler Kabile-Devlet** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002, 76.

²⁶⁹ Şeref Han, **Şerefname II Osmanlı-İran Tarihi**, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yay., İstanbul 1971, 33-34.

²⁷⁰ Cengiz Han'ın Horçi isimli birine konuşma esnasında şöyle demiştir; Tahai ile Aşih'i yanına alarak Adarkinlerden Çinos, To'oles ve Telenggut'ları da idareye almasını söylemiştir. Detaylı bilgi için bkz.; **MGT**, 138-139.

²⁷¹ İkires boyundandır. Güvey olarak Moçibedu'na gelenlerden biridir. Detaylı bilgi için bkz.; **MGT**, 55, 134; Onun oğlu Huluday'ın kızı Kutuktay Hatun, Mengü Kağan'ın eşlerinden biridir. Yüan Shih'e göre Butu Küregen'in oğlu Suorha, Ögeday'ın oğlu Kücü'nün kızı Antu ile evlenmiştir. Bkz.; Ömer Subaşı, "Siyasi Evlilikler Bağlamında Moğol Dış Politikası ve Kadın", **ANASAY**, 6(21), 2022, 10.

Buracu ile, Maynu Giray Bavurçi oğlu Candan ile, Kilturmuş ise Şadi oğlu Togan ile evlenmiştir.²⁷²

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİMURLULAR DEVRİ KÜREGENLERİ

1. EMİR TİMUR

Emir Timur'un ölümünün ardından torunu Uluğ Bey, Türkistan'ın²⁷³ kuzeyinden, Semerkand'da yontulduktan sonra, Timur'un mezarının üstüne dikilen siyah bir yeşim taşı getirtmiştir. İşte bu taş üzerine onun soyu şu şekilde kaydedilmiştir; “*Emir Timur Gürkân b. el-Emir Taragay b. el-Emir Berkel b. el-Emir Aylangız b. el-Emir İcil b. Karaçar Noyan b. el-Emir Suguççin b. el-Emir İrdemci Borula b. el-Emir Kaçulay b. Tumanay Han*”

Bu nesebnâme sayesinde Timur, Cengiz Han'ın soyu ile aynı soya dayanmıştır.²⁷⁴

Emir Timur, 25 Şaban 736'da (8 Nisan 1336) on iki hayvanlı Türk takvimine göre Sıçan yılında Keş²⁷⁵ yakınlarındaki Hoca Ilgar köyünde doğmuştur.²⁷⁶ Babası yöredeki Barlas kabilesinin emîri Turagay, annesi Tekina Hatun'dur.²⁷⁷ Timur isminin anlamı Türkçe'de “demir”²⁷⁸ iken ismi *Temür* ve *Temir* olarak da kullanılmaktadır. Göktürk metinlerinde de rastlanan bu isme, Uygur metinlerinde *Tamir*, *Tamür* olarak rastlamak

²⁷² Reşidüddin, *Camîu't-Tevârih*, 10-11, 76-77, 127-128.

²⁷³ İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dahil Pamir ve Hindikuş-Kunlun dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan ile birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kapsamaktadır. Detaylı bilgi için bkz; Ahmet Taşağıl, “Türkistan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, İstanbul 2012, 556.

²⁷⁴ A. Zeki Velidi Togan, “Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma”, *Tarih Dergisi*, 26, 2011, 75.

²⁷⁵ Günümüzde Özbekistan'da tarihi bir şehirdir. VII. Yüzyılın başlarında Semerkand'ın yaklaşık 75 km. güneydoğusunda kurulduğu düşünülmektedir. Bugün, çevresinin verimli topraklarla çevrili olmasından kaynaklı Farsça “Şehrisebz” de denilmektedir. O da yeşil şehir anlamına gelmektedir. Halk arasında Şaar-Sâbiz olarak da anılır. Çin Kaynaklarında farklı adlarla anılan bu şehir, Semerkant ile Buhara arasında işlek bir ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Emir Timur'un burada doğmasıyla bu yöre XIV. Yüzyılda yeniden önem kazanılarak, Timur tarafından imar edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz.; Ahmet Taşağıl, “Keş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, Ankara 2022, 314.

²⁷⁶ İbn Arabşah, *Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, Nil Vadisi Matbaası, Kahire 1285, 6.

²⁷⁷ İsmail Aka, “Timur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, İstanbul 2012, 173.

²⁷⁸ Kaşgarlı Mahmut, *Dîvan-ı Lügati't Türk*, C. IV, 598.

mümkündür. Farslar ise *Timürlenk* derken Türklerin, Timur Bey ve batılıların da *Tamerlan* olarak betimlediği söylenebilir.²⁷⁹

Bazı Moğol ve Orta Asya Türk Tarihçilerine göre Timur aslında Cengiz soyundan değildir. Onun soyunu küçümseyerek, yukarıdaki nesebnâme gibi soy kütüklerini ya Timur'un kendisinin ya da evlatları tarafından bilerek yapılmış olduğunu söylerler. Barthold, Timur'un aşağı tabakadan biri olduğunu, kendisinin yol kesici ve asil olmayan biri olduğu halde öyle tanıtılabilmek için ve Cengiz Han ile aynı soydan geldiğini göstermek için sahte bir soy kütüğü düzenlemiş olduğunu ileri sürmektedir. Ancak Timur ve hanedanının yaptıkları evlilikler ve hanımlarının menşei gereği meşhur kabile ve devletlerle gerçekleştirmiş oldukları akrabalık bağları Timur'u ve Timurlu ailesini küçümsemeyecek derecede önemli kılmaktadır.²⁸⁰ Timur'un babası Çağataylardan bir asilzadeydi. Ancak O, zengin biri değildi. Üç dört atlıdan fazla askeri de yoktu. Keş yakınlarında bir köyde yaşamını sürdürmekteydi. Timurlu tarihçilerinin aktarımlarına göre Taragay, dindar ve mütevazı biriydi. O, Barlas kabilesinin reisi ise de idari işleri akrabası olan Emir Hacı b. Buralgı elinde tutuyordu. Emir Timur Küregen'in Şirin Big Aka adlı kız kardeşi Müeyyed-i Arlat ile evliydi. Bu damad, Horasan'daki Arlat kabilesine mensuptu. Timur'un diğer kardeşi olan Kutlug Terken Aga Emir Sultan-ı Duglat'ın nikâhında olup, daha sonra da Emir Davud-ı Duglat ile nikâhlanmıştır. Bu iki Duglat da Doğu Türkistan, Kaşgar yakınlarında ve Işık Göl etrafında önemli emirlerdendiler.²⁸¹

Emir Timur'un doğduğu 736/1336 tarihlerinde Çağatay Hanlığı büyük sarsıntı içerisindeydi. Hâkimiyet, artık Cengiz Han soyundan gelen hanlarda değil kabile reislerinde bulunuyordu. Bunun üzerine Timur 771/1370'te Mâverâünnehir'e hakim olarak Semerkant'ta tahta oturmuştur.²⁸² İktidara geldiğinde Keş şehri Hacı Barlas, Hucend bölgesi Emir Beyazıd Celayir, Belh bölgesi Emir Hüseyin, bazı vilayetler Olcay Boğa Süldüz, Şuburgan bölgesi Mehmed Hacı Aprardi idaresinde bulunmaktaydı. İşte tam burada Çağatay ulusunun güçlü beyleriyle çeşitli mücadeleler atlatarak devletini kurmuş ve aynı zamanda kendisine yakın gördüğü kişilerden bir ordu ortaya çıkarmıştır. Timur, bu kişileri evlilik ile akrabalık ilişkisi gerçekleştirmek suretiyle kendisine yakınlaştırmış ve bu sayede

²⁷⁹ Abdurrahman Kaplan, **Timur ve Seferleri**, Astana Yay., Ankara 2019, 52.

²⁸⁰ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTK Basımevi, Ankara 2000, 4.

²⁸¹ Togan, "Emir Timur'un Soy", 82.

²⁸² Aka, "Timurlular", 180.

yönetici sınıf kurarak onları denetim altında tutma hedefini gerçekleştirmiştir.²⁸³ Beatrice Forbes Manz, Timur için son derece hırslı ve hemen hemen Cengiz Han ile aynı şekilde marifete sahip biri olarak tanımlamıştır. Kendisinin yeni ve geniş bir hâkimiyet alanı üstündeki gerçek konumunu ifade edebilmek için de bu devleti kurmaya ve genişletmeye ihtiyacı vardı. Bunu başarabilmesini de şahsiyeti ile kariyerini geleneksel göçebe fatihler ve hanedan kurucuları kalıbı içerisinde gösteren bir kişi yaratmış olmasına bağlamıştır. Ona göre Emir Timur, ondan geri kalmayan ikinci bir Cengiz Han'dı.²⁸⁴

Timur'un ilk eşleri kaynaklarda; Olcay Terken Hatun, Turmuş Aga ve Tulun Aga olarak geçmektedir. Turmuş Aga'dan Cihangir Mirza ve Tulun Aga'dan Ömer Şeyh Mirza 1354-1355 tarihlerinde doğmuşlardır. Timur'un 1336 yılında doğmuş olduğundan dolayı da, bu üç hanımla evlendiği sırada 17-18 yaşlarında olduğunu anlayabiliriz.²⁸⁵

Emir Timur'un evlendiği hanım sayısı 17 olarak zikredilmektedir. Bu kadar kadın arasından elbette içlerinde ön plana çıkanlar vardır. İlk eşi Olcay Türkan (Terken) Aga (prenses demek), Emir Kazagan'ın oğlu Masla'nın kızıdır. Togan'a göre Emir Timur'un ilk evliliği 1358 yılında gerçekleşmiştir.²⁸⁶ Timur'un eşleri arasında en itibarlıları Cengiz Han neslinden gelen hatunlardı. Timur, Emir Hüseyin'i bertaraf ettikten sonra onun sarayında bulunan Gazan Han'ın kızı Saray Mülk Hanım ile evlenerek Küregen ünvanını almıştır.²⁸⁷ Cengiz hanedanına bu ünvan sayesinde damad olmuştur.²⁸⁸ Bu ünvanı alması onun

²⁸³ Tuba Tombuloğlu, "Timurlu Devletinde Yapılan İttifak Evlilikleri", **Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, 4(2), 2020, 323.

²⁸⁴ Beatrice Forbes Manz, "Timur ve Hakimiyetin Sembolü", çev. Musa Şamil Yüksel, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 15(1), 2000, 258.

²⁸⁵ İsmail Aka, **Timurlular (Orta Asya'nın Parlak Devri)**, Kronik Kitap, İstanbul 2020, 19. Eserin aynı sayfasının devamında anlaşılmaktadır ki, Timur'dan önce Çağatay ulusunun batı kolunda yani Maverâünnehr ve bugün ki Afganistan'da hakim olarak Emîr Kazagan bulunuyordu. İşte Timur'un ilk eşlerinden olan Olcay Terken Hatun, Kazagan'ın torunudur. Timur'a bu kadını eş olarak veren kişi de bizzat Kazagan'ın kendisi olduğuna göre, nasıl olur da Timur gibi birine torununu gelin olarak verirdi? Bkz.; Aka, **Timurlular**, 19.

²⁸⁶ Nazmiye Togan, "Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını", **İslam Tetkikleri Dergisi**, 4, 2012, 4.

²⁸⁷ Osman G. Özgüdenli, **Moğol İranında Gelenek ve Değişim-Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, Kaknüs Yay., İstanbul 2009, 73; Ebu Bekr Tihriani, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara 2012, 18; V. Carter Findley, **Dünya Tarihinde Türkler**, çev. Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, 125; İsmet Parmaksızoglu, Yaşar Çağlayan, **Genel Tarih: I Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri**, Funda Yay., Ankara 1976, 439; Mustafa Uyar, "İlhanlılar (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askeri Yetkililer ve Nitelikleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 49(1), Ankara 2009, 35; Justin Marozzi, **İslam'ın Kılıcı Cihan Fatih**, çev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, 366; Nizamüddin Şami, **Zafername**, çev. Necati Lugal, TTK Yay., İstanbul 1987, 17; Duğlat, **Tarih-i Reşidi: Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi**, 322; Tacü's-Selmâni, **Tarihname**, çev. İsmail Aka, TTK Yay., Ankara 1999, 10; İbn-i Arabşah, **Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)**, 36.

²⁸⁸ Hayrunnisa Alan, "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi", **Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı**, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2006, 66; Togan, "Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını", 5; Tombuloğlu, "İttifak Evlilikleri", 325; Musa Şamil Yüksel, "Timurlularda Kadın", **Ortaçağda Kadın**, Altan Çetin (Ed.), Lotus Yayınevi, Ankara 2011, 572; Mehabe Şahbaz, "Timurlu Mirzalar Meselesi", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 27(2), 20-21.

meşruiyetini güçlendirmek için çok önemliydi. Saray Mülk Hanım Timur'un ilk eşi değildir. Bir çocukları da olmamıştır. Ancak yine de Cengiz Han soyundan gelmesi onu Timur'un haremde “*baş hatun*” yahut “*büyük hanım*” yapmıştır.²⁸⁹

Timur'un çocuğu olmayan bir diğer eşi de Tükel Hatun'dur. Bu hanım Çağatay Hanlarından Hızır Hoca'nın kızıdır. Z. V. Togan'a göre Timur'un bu evliliğinin amacı siyasidir. Bu evlilik ile Çin seferine çıkacağı zamanki yolu emniyet altına almayı planladığını anlatmıştır. Timur, bu evliliği gerçekleştirirken 65 yaşındadır.²⁹⁰ Tükel Hatun da soyunun Cengiz'e dayanması hasebiyle Saray Mülk Hanım'dan sonra Timur için ikinci önemli kadın olarak yer almıştır. Onun sıfatı da bundan mütevellit “*küçük hanım*” olmuştur.²⁹¹ Emir Timur Küregen'in han neslinden gelmeyen ancak zekâsı ve öngörüsüyle birinci derecede hanımları arasına yükselmeyi başaran bir eşi daha vardı. O da Tümen Aga idi. Emir Musa Taycivut'un kızı olan bu hatun, Timur, İran seferine çıktığında Mürğab şehrine geldiğinde orada Tümen Hatun'u yanında isterken, Saray Mülk Hanım ve diğer eşlerini Semerkant'a göndermiştir. 1353 yılına gelindiğinde Timur'un evlendiği Tulun Aga karşımıza çıkmaktadır. 1354 yılında doğan ve 1394'te vefat eden Ömer Şeyh Mirza'nın annesidir.²⁹² Emir Timur Küregen, daha sonra da çocuklarını ve torunlarını da Cengiz Han soyundan gelen prenseslerle evlendirmiş ve onların da aynı ünvanı almalarını sağlamıştır. Küregen ünvanını resmi yazışmalarda ve paralarda kullanarak daha da oturturmuştur.²⁹³

Yazışmalarda dahi *Emir Timur Küregen*, *Emir Timur* ya da *Ben Allah'ın kulu Timur* ifadelerini kullanmayı tercih etmiştir. Hayatı boyunca *Küregen* ünvanını kullanmış olsa da *imparator* ünvanı hiç almamıştır. Bu tercihinin sebebi olarak farklı ihtimaller öne atılmışsa da, bunlardan en makulü Cengiz Han yasalarına olan ciddi manada koşulsuz bağlılığı olduğunu söylemek mümkündür. Arap tarihçileri de Timur'un bu bağlılığı için şu ifadeyi kullanmışlardır. “*Cengiz Kanunları, Timur için İslam fıkı ve Hz. Peygamberin yolu gibidir.*”²⁹⁴

Emir Timur, gerek sosyal gerekse psikolojik sebeplere dayalı birçok sefer düzenlemiştir. Bazen de zulme son vermek adına seferler yapmıştır. Bunun dışında Cete (

²⁸⁹ Aka, **Timur ve Devleti**, 7.

²⁹⁰ Togan, “Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını”, 8;

²⁹¹ Yüksel, “Timurlularda Kadın”, 572.

²⁹² Togan, “Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını”, 10-11.

²⁹³ Şahbaz, “Timurlu Mirzalar Meselesi”, 21; Tombuloğlu, “İttifak Evlilikleri”, 325.

²⁹⁴ Meltem Delen, “Emir Timur ve Yönetim İlkeleri”, **Journal of Social Policy Conferences**, 73, 2018, 149-150.

Moğolistan), Harezmi, Deşt-i Kıpçak (Altın Orda), Toktamış Han üzerine seferi, Altın Orda'ya Maverâünnehir ve Otrar üzerinden yeniden seferi ve Toktamış Han ile yaptığı Kunduzca savaşı gerçekleşmiştir.²⁹⁵

Timur seferlerinin büyük çoğunluğunu Türk-İslam devletleri üzerine gerçekleştirmiştir. Bu da onu çok fazla eleştiriye maruz bırakılmasını sağlamıştır.²⁹⁶ Emir Timur, 794-799/1392-1397 yılları arasında beş yıllık bir sefer düzenlemiştir. Bunun ardından da Toktamış Han'ın üzerine yeniden sefer düzenlemiş ve Hindistan seferi, 802/1399'da başlayıp 806/1404'te sona eren yedi yıllık seferle birlikte Doğu'ya son seferini de gerçekleştirerek sefer günlüklerini kapatmak zorunda kalmıştır.²⁹⁷ Aslında Timur'un amacı ise kendisini o zamanki hâkimiyet anlayışı üzerinden dünyaya tanıtmaktır. Yezdî bunu onun şu sözleriyle kanıtlamaya çalışmıştır; *“Dünya iki hükümdara yetecek kadar değerli ve büyük değildir; Allah nasıl bir tane ise sultan da bir tane olmalıdır.”*²⁹⁸

Emir Timur, 23 Cemaziyelevvel 806/27 Kasım 1404 günü Semerkand'tan Aksulat'a doğru yola çıkmıştır. Olumsuz hava şartlarından dolayı burada bir süre konaklamak zorunda kalan Timur, 25 Aralık 1404'te Otrar'a doğru hareket etmiştir. Giderken yanındaki hanımı ve şehzadeleri de götürmesinin amacı kendisine uğur getireceği düşüncesinden ibaretti. 14 Ocak 1405 yılında Otrar'a vararak Berdi Beg'in evine varmışlardır. Oradayken yolların geçmek için uygun olmadığını öğrenmiştir. Üstelik bu son yolculuk onu yaşlılığından ötürü bitkin düşürmüştür. 11 Şubat günü birdenbire rahatsızlanan Timur, doktor olan Mevlânâ Abdullah-ı Tebrizî'nin tedavilerine rağmen gelişme gösterememiştir. Hastalığı ileri seviyelere geldiğinde hanımlar ve Emir Şeyh Nureddin ve Şah Melik'in yanında Cihangir'in oğlu Pir Muhammed'i kendisine veliaht tayin etmiş ve ona itaat etmiştir. Yanındakilerin de sözlerinde duracaklarına dair söz alarak kendisine kuran okunmasını istemiştir. Sonunda 17 Şaban 807/18 Şubat 1405 tarihinde 69 yaşında hayata gözlerini yummuştur.²⁹⁹

Timur Küregen, bazı Arap ve batılı tarihçilerin aktarımlarına göre kan dökücü, vahşi ve barbar olarak ifade edilmektedir. Ancak kendisi tarihe, bilime, sanata ve edebiyata önem vermiş, üstelik devlet örgütlenmesini kurabilmiş bir hükümdar olmuştur. Onun kurduğu

²⁹⁵ Kaplan, **Timur ve Seferleri**, 242, 245, 248, 252, 254, 271, 282; Timur'un İran'a seferi, bu seferin nedenleri, bu seferi düzenlemeden önceki hazırlıkları ve İran'da- Horasan'da bulunan kaleleri (Fuşenc, Tus, Kelat) fethetmesiyle ilgili bkz; Kaplan, **Timur ve Seferleri**, 293-304.

²⁹⁶ Aka, “Timur”, 173.

²⁹⁷ İsmail Aka, **Timurlular**, TDV Yay., Ankara 1995, 28, 31, 34-35.

²⁹⁸ Şerefeddîn Ali Yezdî, **Zafername**, nşr. Seyit Said, Mir Muhammed Sadık ve Abdülhüseyin Nevâî, Meclis-i Şûrâ-i İslamî, Tahran 2009, 123.

²⁹⁹ Aka, **Timurlular**, 50-51.

ordunun sisteminden anlaşılmıştır ki devlet teşkilatı ve ordu sistemine özen göstermiştir. Hüküm sürdüğü topraklar dışında bölgeleri fethetmeyi arzulayan Emir Timur, Semerkant'ı başkent yaparak bu şehirde güzel ve muhtelif binalar inşa ettirmiştir. Sarayında birçok bilim adamı ve âlim yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları, İbn Arabşah, Nizâmeddin-i Sâmi ve Şerefeddin Ali Yezdi gibi isimlerdir. Ayrıca, Teftâzânî, Cürcânî, Şeyh Şemseddin Muhammed el-Cezerî, Kadıkudat Şehâbeddin İbn Şehîd, Muhyiddin İbnü'l-İz ve Şemseddin Nablûsî gibi alimler de Semerkand'a getirilmişlerdir.³⁰⁰ İlim ve mantığa son derece önem veren cihan hükümdarı, aynı zamanda dindar bir insan olmuştur.³⁰¹

2. MÎRZA CİHANGİR

Asıl adı Gıyâsü'd-Dîn Cihângîr Mîrzâ, Timur'un büyük oğludur.³⁰² Annesi de Emir Timur'un eşi Turmuş Aga'dır. Şehzade Cihangir Mirza 756-758/1356 yılında dünyaya gelmiştir.³⁰³

Emir Timur Küregen, hem kendisi Cengiz soyundan gelen hanımla evlilik yaparken hem de kendi hanımlarından olan çocuklarının ve torunlarının da bu soydan gelen hanımlarla evlenmek suretiyle *Küregen* olmalarını ve soyu Cengiz Han'a ulaşan çocuklara sahip olma imkânını sağlamıştır. Küregen olmak için yapılan evlilikler artık önem verilen bir gelenek haline de dönüşmüştür.³⁰⁴ Böylece Emir Timur, istediği meşruiyeti de korumuş olacaktı. Bu siyasi evlilikler kapsamında 775/1374 yılında oğlu Cihangir'i Özbek Han soyundan gelen Sevinbek Hanzade ile evlendirmiştir.³⁰⁵ Hanzade ile Cihangir'in bu evliliklerinden Muhammed Sultan dünyaya gelmiştir. Timur, torunu Muhammed'i daha sonra kendisine veliahd ilan edecekti. Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'da Muhammed Sultan hayatını kaybetmiştir.³⁰⁶

³⁰⁰ Mustafa Akkuş, İzzetullah Zeki, "Timur'un Âlimlerle İlişkileri", **USAD**, (11), 2019, 229.

³⁰¹ Mustafa Akkuş, İzzetullah Zeki, "Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20(3), 2018, 161.

³⁰² Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hânedanlar İslam Devletleri**, C.1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2005, 583.

³⁰³ Togan, "Emir Timur Soyuna Dair", 81.

³⁰⁴ Manz, "Timur ve Hâkimiyetin Sembolü", 261-262; Yüksel, "Timurlularda Kadın" 572.

³⁰⁵ Yezdi, **Zafername**, çev. Ahsen Baturoğlu, Selenge Yay., İstanbul 2013, 108-109; Tombuloğlu, "İttifak Evlilikleri", 325.

³⁰⁶ Aka, **Timur ve Devleti**, 7.

Emir Timur Küregen, rüyasında oğlunun hasta olduğunu ve durumunun ağır olduğunu gördükten sonra Semerkand'a dönmek için yola çıkmıştır. Bu esnada Semerkant esnafı ve uleması kara giysiler içinde şehre giren Timur Küregen'i feryatlarla karşılaşmışlardır. Bunun üzerine Timur, rüyasının gerçekleştiğini ve evladının öldüğünü anlayarak çok üzülmüştür. Emir Timur'un şehre dönmesiyle mutlu olması gereken devlet sakinleri ve devlet, yas evi haline bürünmüştür. Kara ve griler giyinen tüm ordu, cenaze töreni için oturmuşlar ve daha sonra şehzade Cihangir için yas tutmuşlardır. Şehzade Cihangir yirmi yaşında vefat etmiştir. Öldüğünde geriye iki tane erkek evlat bırakmıştır. bunlardan biri Hanzade'den olan Şehzade Muhammed Sultan, diğeri de diğeri eşi İlyas Yesurî'nin kızı Bahtımülk Aga'dan olma Şehzade Pir Muhammed idi. Pir Muhammed babası 777/1376'da vefat ettikten kırk gün sonra dünyaya gelmiştir. Cihangir Mirza'nın ölümü amcası Seyfeddin'i de derinden etkilemiş ve o kardeşi Emir Timur'dan da izin almak suretiyle tüm işlerden elini çekerek Kâbe'ye gitmiştir.³⁰⁷

Şehzade Cihangir, güzel huylu, yiğit ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Cengiz Han soyundan gelen Hanzade ile evlenerek babası Emir Timur'dan sonra soyunu meşrulaştıran ilk şehzade olmayı başarmıştır. Emir Timur'un iyi bir devlet yöneticisi olması dışında iyi bir aile reisi olduğu da bilinmekteydi. Çocuklarını çok seven Timur, en büyük oğlu olan Cihangir'i çok daha farklı ve başka sevmiştir. Emir Timur da Cengiz Han gibi yaparak ülkesini dört bölüme ayırmış ve bu bölümler de çocukları ve onların aileleri tarafından yönetilen valiliklerden oluşmaktaydı. Şehzade Cihangir'e yönetmesi için verdiği bölüm de Kabil merkezli güneydoğu bölgesi olmuştur.³⁰⁸

3. ÖMER ŞEYH

Tulun Aga'dan doğan Şehzade Ömer Şeyh, Emir Timur'un ikinci oğludur. 756-758/1356 yılında doğmuştur.³⁰⁹

Şehzade Ömer Şeyh de Çağatay soyundan gelen Hızır Hoca'nın kızı Mülket Aga ile evlendirilmiştir.³¹⁰ Ömer Şeyh ile Mülket Aga'nın Pir Muhammed, İskender, Ahmed ve Baykara adında dört oğulları olmuştur. İsfendiyyar isminde bir diğeri oğulları ise bebekken

³⁰⁷ Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, çev. Osman Karatay, Selenge Yay., İstanbul 2006, 210-211.

³⁰⁸ Manz, "Timur ve Hâkimiyetin Sembolü", 270.

³⁰⁹ Togan, "Emir Timur'un Soy", 81.

³¹⁰ Tombuloğlu, "İttifak Evlilikleri", 325.

vefat etmiştir. 796/1394 yılında Ömer Şeyh'in ölmesi ile dul kalan Mülket Aga'yı Emir Timur, o sıralarda on yedi yaşında bulunan en küçük oğlu Şahruh ile evlendirmiştir. Şahruh ile Mülket Aga'nın ikinci evliliğinden ise Suyurgatmış isminde bir çocukları ve daha bebekken ölen Cihanşah olmuştur. Ömer Şeyh'in toplamda on bir eşi olmuşken Emir Timur'un Cengiz soyundan gelen bu hatunu da hayatta kalan diğer oğluyla evlendirmesinin sebebi gayet açıktır.³¹¹

4. MİRANŞAH (EMİRANŞAH)

Celâlü'd-Dîn Mîrân-Şâh Emir Timur'un üçüncü oğludur. 767/1366 yılında Keş'de dünyaya gelen Miranşah, kardeşi Şahruh'tan önce Horasan eyaletinin meliki olmuştur. Abisi ölünce dul kalan yengesi Hanzade ile 782-783/1381 yılında nikâhlanarak babası gibi Küregen ünvanı almayı hak eden bir damad olmuştur. 18 yıllık gerçek izdivaçları olan bu çiftin Sultan Halil diye bir çocukları olmuştur. Sultan Halil, annesinin amcası olan Cihangir ile önceden evli olmasından ötürü amcaoğulları Muhammed ve Pir Muhammed ile ana bir üvey kardeş olmaktadır. Hanzade'nin babasının Altın Orda hükümdarı Özbek Han olmasından ötürü, Sultan Halil de Özbek Hanı'nın torunudur. Miranşah'ın diğer eşi Kutluğ Sultan'ın anası olan Urun-Sultan Hanım b. Suyurgatmış Han b. Danişmendce Han b. Kaydu Han b. Nur Kaşı Han b. Ögeday Kaan b. Cengiz'dir.

Miranşah'ın Kutluğ Sultan Begim ve Fülane Begim adında iki kızı olmuştur. Ebû Bekr, Muhammed Ömer Mirzâ, Sultan Muhammed Halil Sultan Mirza adında erkek çocukları olmuştur.³¹²

Miranşah, Emir Timur tarafından 802/1399 yılında Azerbaycan valiliğine tayin edilmiştir. Ancak Miranşah burada valiliği sırasında atından düşmesi sonucu akli dengesini yitirmiştir. Miranşah'ın bu rahatsızlığından ötürü de Emir Timur Küregen Anadolu ve Suriye hudutlarına kadar olan Azerbaycan bölgelerine Ömer Mirza b. Miranşah'ı vali olarak tayin etmiştir. Ayrıca Fars bölgesi, Irak, Arap ve Irak-ı Acem bölgesindeki mirzalar da ona tabiiyetini kabul edecekti. Bu sayede Timur kendi oğlu Miranşah'ı, Miranşah'ın oğlu Ömer Mirza'nın buyruk ve vasiliği altına almış oluyordu.³¹³

³¹¹ Yüksel, "Türk Kültüründe Levirat", 2047-2048.

³¹² Öztuna, **İslam Devletleri**, 598-600.

³¹³ Şahbaz, "Timurlu Mirzalar", 19.

Ancak, Miranşah'ın Azerbaycan valiliği görevinden alınmış olmasına karşın hala babasının seferlerine katılmaya devam etmesi ve hatta ön saflarda yer alarak orduları komuta etmesi onun bahsedildiği gibi sağlık durumu hayatını çok etkilememiştir. Emir Timur'un 802-807/1399-1404 yılları arasında düzenlemiş olduğu “*Beş Yıllık Sefer*”ine Miranşah'ın da katıldığı bilinmektedir. Bağdat'ın alınmasında da Miranşah'ın etkisi yadsınamaz derecede önemlidir. Aynı zamanda 803/1400 yılında Halep şehrinin kuşatılmasında da babasının ordusunun sağ kanadında bulunmaktaydı. Miranşah Hama şehrini de fethetmiş ve orada bulunan herkesi esir ederek kale surlarının dışındaki şehri yakıp kül etmiş, harabeye çevirmiştir.³¹⁴

Miranşah Mirza'nın Fazlullah Hurûfî'yi³¹⁵ öldürmesi üzerine onun adamları tarafından kendisine “*Marânşâh*” yani yılanların şahı denilmiş ve onu deccâl olarak nitelendirerek Timurlulara karşı güçlü bir propagandaya girişmişler ve Timurlu askerleri arasından da taraftar kazanmaya başlamışlardı. Öyle ki onlar ileride suikast girişiminde bile bulunacaklardı.³¹⁶

Emir Timur'un Ön Asya seferinden sonra Karakoyunlu Devleti zayıflatılarak Timurlu Devletine karşı bir bağlılık kazanılmıştır. Ancak Emir Timur'un 18 Şubat 1405 tarihinde vefat etmesi üzerine ortaya bir saltanat mücadelesi çıkmış ve mirza kardeşler birbirleriyle anlaşamayıp bölgeyi kontrol edemediklerinden ötürü Karakoyunlulara güçlenmeleri için bir zemin hazırlamışlardır. Onlar da bu sayede mirzalara karşı koyma gücünü kendilerinde bulmuşlardı. Karakoyunlulardan Kara Yusuf ilk hamlesini 808/1406 yılında Ebû Bekr üzerine yaptı ve yenerek oradan kaçtı. Mirza Ebû Bekr de ordu toplayarak babası Miranşah ile birlikte Azerbaycan bölgesini Kara Yusuf'un elinden almak için harekete geçmiştir. 810/1408'de yapılan Serd-Rûd savaşında Karakoyunlu Emir Döğer Mûsâ'nın kölesi, Miranşah'ın sadece kıyafetini beğenip göz diktiği için kim olduğunu bilmeden kılıçla öldürerek başını bedeninden ayırmıştır. Bu köle Kara Yusuf'un emriyle öldürülmüştür. Babasının vaziyetini gören Ebû Bekr, kaçmış ve Sultaniye'ye gitmiştir. Miranşah ise Sorhab da toprağa verilmiştir. Ancak daha sonra Miranşah'ın adamlarından

³¹⁴ Hasancan Meral, “Mîrza Mîranşâh ve Askeri Faaliyetleri”, **History Studies**, 9(1), 2017, 150.

³¹⁵ 1340'ta Hazar denizinin güneydoğusundaki Esterâbâd şehrinde doğan Hurûfîlik fıkрасının kurucusudur. Detaylı bilgi için bkz; Hüsamettin Aksu, “Fazlullah-ı Hurûfî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 12, İstanbul 1995, 277.

³¹⁶ Musa Şamil Yüksel, “Şâhruh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti”, **Tarih Okulu**, V, 2009, 98.

biri olan Şems-i Gurî, onun kemiklerini gizlice alarak derviş kıyafeti giyerek Mâverâünnehr'e götürmüş ve Sebzevar'a gömmüştür. Miranşah'ın mezar taşının kim tarafından ve ne zaman hazırlandığı hususunda bilgi mevcut değildir.³¹⁷

5. ŞÂHRUH

Mu'inü'd-D.ve'd-Dünyâ Hâqânî's-Sa'id Şâh-ruh Bahâdur Mîrzâ, 778/1377'de Tahrân'da dünyaya gelmiştir. Emir Timur Küregen'in en küçük oğludur. En büyük iki ağabeyinden 21 ve 3. Ağabeyinden 11 yaş küçüktür.

Hem Herat hem Semerkand hakanlığı yapmıştır. 799/1397'de henüz 20 yaşında iken Herat merkez olmak üzere Horasan valisi olmuştur. Bu tarihlerde yalnızca kendisi ve ağabeyi Miranşah yaşamlarını devam ettirmekteydiler. Ancak Timur Küregen'in varisi bu iki hayatta kalan evlatları değil, Cihangir'in evlatları kendisinin torunları Muhammed ve Pir Muhammed Mirzalar idi. Halil Mirza, Emî Timur vefat ettikten sonra imparator ilan edilmiş ve Çin seferinden döndükten sonra dedesinin tahtına oturmuştur. Ancak amcası Şahruh bu durumu kabul etmemiş ve dört yılın sonunda yeğeni Halil'i bertaraf ederek imparatorluğu yeniden birleştirmiş ancak tahta oturmamıştır. Semerkand'a umumi vali olarak büyük oğlu Uluğ Bey'i göndermiştir. Kendisi de Herat'ta kalarak imparatorluk merkezini oraya taşımış oldu. Şahruh, 70 yaşını gören Timur'un ilk ve son evladıdır. Kendisi aynı zamanda Timur'un Ankara savaşında sol kanat kumandanıyken, 823-825/1421'e kadar da Hindistan padişahı olmuştur.

Onun Fülâne adında eşi varken, Gevherşad Hatun adında imparatoriçe ile evlenmiş ve Mülket Aga da onun eşi olmuştur.³¹⁸

Şahruh'un en önemli ve kudretli eşi Gıyaseddin Tarhan'ın³¹⁹ kızı olan Gevherşad Hatun idi.³²⁰ Gıyaseddin Tarhan, Cengiz Han tarafından tarhan yapılan ve tanınmış bir Moğol şahsiyeti olan Kişlik'in soyundan gelmekteydi. Kişlik'in Uranaut ve Suldüz

³¹⁷ Meral, "Mîrza Mîranşâh", 153.

³¹⁸ Öztuna, **İslam Devletleri**, 592-593.

³¹⁹ Tarhanlık, Eski Türkler'de yüksek rütbeli devlet görevlilerinin taşıdığı bir ünvan olmakla birlikte Türk ve Moğol hanedanlarında hükümdar tarafından bazı devlet adamlarına tanınan imtiyazdır. Çin kaynaklarında tarkan olarak geçmektedir. Eski Grekler'de "Tarchon", Etrüskler'de "Tarquin" şeklinde görülen bir kral ismi ve ünvanı bulunmaktadır. Bu ünvanın Hititçe "tarhu" yani yenmek, zafer kazanmak kökünden türetilen "baştanrı" ünvanı olan Tarhund'dan geldiği bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz; Ali Ahmetbeyoğlu, "Tarhan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 40, İstanbul 2011, 19.

³²⁰ Alan, "Timurlularda Hükümdar", 67.

boylarına mensup olduğu konusunda farklı kayıtlar mevcuttur. Kişlik aynı anda Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın emirleri arasında da yer almaktaydı. Ayrıca Gıyaseddin Tarhan, Timur'un sadece dünürü değil aynı zamanda onun yanında bir emir idi. Dünürlüğü de üç kızının Timur'un oğlu ve torunlarıyla evli olmasından kaynaklanıyordu. Timur'un bu evliliklerin gerçekleşmesine izin vermesinde Gıyaseddin'in atası Kişlik'in Cengiz Han tarafından tarhan yapılması ve Çağataylı emirler arasında yer almış olmasının çok büyük önemi ve katkısı bulunmaktadır.³²¹

Şahruh'un Sultan Uluğ Bey, Ebü'l-Feth Muhammed İbrâhîm-Sultan Bahâdûr Mîrzâ, Baysungur, Pâyende Sultan Bike Beğim, Meryem Sultan Beğim, Sıyurgatmış Mîrzâ ve Kutbü'd-Dîn Muhammed Cuki isimli çocukları olmuştur.³²²

Şahruh'un annesi Karahıtay kabilesinden Tagantürkan Ağa isminde bir odalıktı. Bundan ötürü Timur'un han ve beyler neslinden gelen annelerden doğmuş olan çocuklarına tercih edilmemiş ve aynı zamanda aşırı mütevazı, barışçıl ve dindar olması hasebiyle Timur kendisine Şahruh'u veliaht olarak tayin etmemiştir.³²³

Şahruh, 807-851/1405-1447 yılları arasında Timurlu devletini yönetmiştir. 830/21 Şubat 1427 tarihinde Herat'ta bir Cuma namazı çıkışında Hurûfîler'in suikastine uğramış ancak yaralı kurtulmuştur. Kendisi hayattayken Uluğ Bey hariç üç oğlunu da kaybetmiştir. 12 Mart 1447 tarihinde ise Şah Abdülazîm türbesini ziyaret için hazırlık yapılmasını istemiş ancak yola çıktıktan bir süre sonra rahatsızlanıp vefat etmiştir. Cenazesi önce Herat'ta Gevherşad Medresesi'ndeki türbeye gömülmüşken, daha sonra Gûr-ı Emîr'e nakledilmiştir. Orada Timur'un ve hanedan mensuplarından bazıları gömülüdür. Onun vefatından sonra yerine oğlu Uluğ Bey geçmiştir.³²⁴

6. ULUĞ BEY

19 Cemaziyülevvel 796/22 Mart 1394 tarihinde Azerbaycan'ın Sultaniye şehrinde doğmuştur. Babası, Emir Timur'un en küçük oğlu Şahruh, annesi de Gevher Şad

³²¹ Hayrunnisa Alan, "Bir Timurlu Hanımı; Gevherşad Ağa ve Tarhanî Emîrler", **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir 1999, 231-233.

³²² Öztuna, **İslam Devletleri**, 593-594.

³²³ Zeki Velidi Togan, "Büyük Türk Hükümdarı Şahruh", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 3(2-3), 2012, 520.

³²⁴ İsmail Aka, "Şahruh", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 38, İstanbul 2010, 293-295.

Hatundur.³²⁵ 1394-1405 yıllarında sarayda geleneksel dinî ilimler, daha sora mantık, matematik ve astronomi eğitimi görmüştür.³²⁶ Emir Timur’a torununun doğum haberi ulaştığında o sırada Mardin şehrini kuşatmakla meşgul olan Timur, bu doğumu kutlamak amacıyla o şehrin halkına hiçbir şey yapmamış hatta savaş tazminatı alması gerekirken onu bile almamaya karar vermiştir. Aslında şuan Uluğ Bey olarak yerleşmiş isimden önce çocuğun adı *Muhammed Taragay* konulmuştur. Ancak eski adı zamanla unutulmuştur. Timur’un kendisine de beg denilmekteydi. Timur, “*Büyük Emir*” olarak da anılmaktaydı. Beg ünvanı gibi yalnızca Emir Timur’un taşıyabileceği bir ünvanı daha çocuk yaşta bu çocuğa verilme nedenini henüz anlayabilmek için yeterli kaynağa sahip olmadığımız açıktır. Uluğ Bey ile aynı sene kardeşi İbrahim de dünyaya gelmiştir. Onun annesinin başka olduğu düşünülmektedir.³²⁷

Uluğ Bey doğduktan sonra onun bakımı için Saray Mülk Hanım görevlendirilmiştir.³²⁸ Şah Melik de Uluğ Bey’in kendisine atabeg olarak tayin edilmiştir. Uluğ Bey’in kendi annesi dışında başka bir hanedan kadınına verilerek onun elinde büyütülmesi sayesinde hükümdar eşlerinin kendi çocuklarını tahta çıkarmak için aralarında mücadele etmelerinin de önüne geçmiş oluyordu. Timurlu Devletinde Cengiz Han soyundan gelen hanımlara diğer hanımlardan daha fazla saygı ve özen gösterildiği tartışılmazdır. Bunun sebebi de Timur’un Cengiz soyundan gelen eşin meşruiyet aracı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu gelenek haline gelmiş ve halefleri tarafından da devam ettirilmiştir.³²⁹

Bunun bir örneği de Uluğ Bey’dir. Onun on yaşına bastığında Emir Timur tarafından amcasının oğlu Muhammed Sultan’ın kızı Öge Begüm/Biki ile evlendirilerek Küregen olduğu bilinmektedir.³³⁰ Uluğ Bey’in ilk eşi Ögeday sülalesine mensup Sultan Muhammed’in kızı Ak Sultan Hanike, Çağatay Han soyundan gelen Moğolistan hakimi Hızır Hacı’nın oğlu Şem-i Cihan’ın kızı Hüsn Nigar Hanike, Cuci Han neslinden Derviş Han’ın kızı Şükür bi Hanike, Özbek Han soyundan gelen Ak Sufi’nin kızı Bahtı bi Hatun ve Cuci Han soyundan gelen Ebu’l-Hayır Han’ın kızı olmak üzere 25 Cengiz soyundan gelen

³²⁵ Lâlifery Balibeyoğlu, “Büyük Türk Astronomu: Uluğ Bey”, **Bilgi**, 6, 1997, 158.

³²⁶ Yavuz Unat, “Uluğ Bey”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 42, İstanbul 2012, 127.

³²⁷ Wilhelm Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı, çev. İsmail Aka, TTK Basımevi, Ankara 1997, 39-40.

³²⁸ Ali Rıza Yağlı, “Timurlularda Bir Darbe Girişimi Maz’ul Bir Bilge Hükümdar: Uluğ Beg”, **Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Darbeler ve Tepkiler**, Divan Kitap, Giresun 2016, 499; Alan, “Timurlularda Hükümdar”, 67.

³²⁹ Yüksel, “Timurlularda Kadın”, 571.

³³⁰ Barthold, **Uluğ Bey ve Zamanı**, 42.

hatunla evlenmiştir. Ancak Uluğ Bey'in ilk eşi Aka Begüm Hatun bir anda vefat edince Uluğ Bey de Mahmut Han'ın kızı Ak Sultan ile boşanmıştır. Bunun ardından taht kavgalarında Moğolların kendisini desteklemesini beklerken, umduğu gibi olmamıştır. Cengiz soyundan gelen hanımını boşaması Mahmut Han ile yapılacak ittifakta onu başarısızlıkla karşılaştıracaktı. Uluğ Bey'in bu hatası annesi Gevherşad'ın önderliğindeki Tarhanlı sülalesi karşısında konumunu zayıflatmış demek mümkündür.³³¹

802-805/1400-1403 yılları arasında Timurlu hanımları ile mirzalar uzun süre Sultaniye'de kalmışlardır. 805/1403 yılında Uluğ Bey, İbrahim ve bazı diğer mirzalar ile beraber Timur'u Erzurum'da karşılamışlardır. Uluğ Bey'in hayatı boyunca daha fazla batıya gitmemiş olduğu anlaşılmaktadır. 806/1404 senesinde hanımlar ve mirzalar Firuzkûh yakınlarından Semerkand'a gönderilmişlerdir. Timur da bir süre sonra oraya dönmüştür.

Uluğ Bey'in hafızası güçlüdür. Buna bir örnek olarak Karabağ'da Uluğ Bey ve oyun arkadaşı Kısasahân'ın kız kardeşinin oğlu ile karşılaşması verilebilir. Uluğ Bey'in oyun arkadaşı Şeyh Azeri'yi 1448 yılında Horasan'da görmesiyle onu tanıması bir olmuştur. Üstelik onun sırtında derviş hırkası olmasına rağmen Şeyh Azeri, Uluğ Bey'i selamlamıştır. Uluğ Bey de o zamanki olayları anlatarak yâd etmeye başlamıştır.³³²

Uluğ Bey döneminde Semerkand bölgesi, naklî ve aklî ilimlerin, sanat ve edebiyatın en parlak günlerini yaşadığı bir merkez haline gelmiştir. Kendisinin ilgisi ne denli bilinmesi de onun zamanında tasavvuf kültürü ve Nakşibendîlik hızlı bir şekilde yayılım göstermiştir.

Uluğ Bey'in ölüm tarihi 8 Ramazan 853 (25 Ekim 1449) şeklinde kayıtlara geçmişse de mezar taşında 10 Ramazan yazmaktadır. İki yıl sekiz ay hükümdarlığını yaşayabilen Uluğ Bey'in cenazesi Semerkand'ta Gûr-i Emîr'e defnedilmiştir.

Matematikçi, astronom, edip ve şair kimliğinin yanı sıra O, Kur'ân-ı Kerîm'i yedi kıraat üzerine okuyabilme yeteneğine sahipti. Onun döneminin alimlerinden bazıları Kadızâde-i Rûmî, Cemşîd el-Kâşî ve Ali Kuşçu'dur. Semerkant'ta ve Buhara'da olmak üzere iki medrese yaptırmıştır. Aynı zamanda hankah, hamam ve geniş bahçelere sahip iki saray inşa ettirmiştir. Onun Zîc-i Uluğ Bey adında hem İslam dünyasında hem de Avrupa'da ölçüm hatalarını ve eksiklerini gidermek amacıyla ana kaynak niteliğinde bir eseri mevcuttur. Ayrıca tanjant ve sinüs cetvelleri oluşturduğu bilinmektedir.³³³

³³¹ Tombuloğlu, "İttifak Evlilikleri", 330.

³³² Barthold, **Uluğ Bey ve Zamanı**, 41.

³³³ Unat, "Uluğ Bey", 127-129.

SONUÇ

Moğolların askeri ve siyasi alanda ön plana çıktıkları bilinmektedir. Bu çalışmada ise bir ünvandan yola çıkılarak Moğolların ve Timurluların kültürel ve sosyal hayatlarından bahsedilmiştir. Kültürel ve sosyal hayat bağlamında pek fazla çalışma olmayan Moğollar hakkında aynı zamanda Moğolların evlilik kurumu ve evlilik gelenekleri hakkında bilgiler incelenmiştir. Kaynaklar ışığında inceleme yapıldığı zaman Moğol toplumunda kadınlar hakkında pek fazla bilgilere ulaşmak mümkündür. Moğolların kadına verdiği değeri anlamak da yine kaynaklara bakıldığında elimize ulaşan bilgiler arasında mevcuttur. Yalnızca kadını değil, evlilik müessesesi ile küregen ünvanı alan kişileri de tanımak mümkündür. Öyle ki kendini Moğol soyuna dayandırmayı küregen ünvanı alarak başarmış olan Emir Timur, ölene kadar yanında Moğol soyundan birilerini barındırmıştır. Kendisinden sonra evlatlarının da Cengiz Han soyundan birileriyle evlenmeleri hususunda tembihlemiştir. Vasiyetini gerçekleştiren evlatları ve torunları olmuştur. Böylece küregen ünvanlı Moğol ve Timurluları pek çok kaynak anlatarak tarihe adlarını altın harflerle kazımışlardır.

Sonuç olarak Cengiz Han soyundan gelen seçkin bir Moğol kadınıyla evlenen kişilere verilen Küregen ünvanı ile tarihte pek çok kişi nüfuz ve ehemmiyet sahibi olmuştur. Bu ünvanın gücünden faydalanmayı başaran şüphesiz en önemli kişilerden biri Emir Timur'dur. Bazen bu ünvan sayesinde bir Moğol askeri rütbe olarak yükselirken bazen de bu yükseliş devlet kademelerinde olan küregenler için gerçekleşmiştir.

KAYNAKLAR

- (Bâliş), **TDV İslam Ansiklopedisi**, V, İstanbul 1992, 22.
- A. Nevâî, **Ricâl-i Kitâb-ı Habîbü's-siyer**, Tahran 1324.
- Abdurrezzak-i Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn**, nşr. Abdul-Hüseyin Nevâî, Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsanı ve Muta'alat-ı Ferhengi, C.I, Tahran 1383 hş.
- Afşar, Gulâmhüseyin Sadri, **Târîh der Îrân**, Tahran 1345.
- Ahmetbeyoğlu, Ali, “Tarhan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 40, İstanbul 2011, 19-20.
- Aka, İsmail, “Şahrüh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 38, İstanbul 2010, 293-295.
- Aka, İsmail, “Timur”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 41, İstanbul 2012, 173-177.
- Aka, İsmail, “Timurlular”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 41, İstanbul 2012, 177-180.
- Aka, İsmail, **Timur ve Devleti**, TTK Basımevi, Ankara 2000.
- Aka, İsmail, **Timurlular (Orta Asya'nın Parlak Devri)**, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- Aka, İsmail, **Timurlular**, TDV Yay., Ankara 1995.
- Akar, Kaan, **Türkistan Sözlüğü**, Porsuk Kültür Sanat, Eskişehir 2021.
- Akkuş, Mustafa, İzzetullah Zeki, “Timur'un Âlimlerle İlişkileri”, **USAD**, (11), 2019, 227-244.
- Akkuş, Mustafa, İzzetullah Zeki, “Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20(3), 2018, 149-163.

- Akpunar, Arzu, “Nogay Ulusunu Oluşturan Boylar ve Nogayların Kökeni Meselesinde Bu Boyların Önemi”, **Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(2), 2018, 29-40.
- Aksu, Hüsamettin, “Fazlullah-ı Hurûfî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 12, İstanbul 1995, 277-279.
- Alan, Hayrunnisa, “Bir Timurlu Hanımı; Gevherşad Ağa ve Tarhanî Emîrler”, **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir 1999, 231-248.
- Alan, Hayrunnisa, “Timurlularda Hükümdar ve Ailesi”, **Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı**, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2006.
- Alıç, Samet, “Can kurbanlılardan (Canikurbanîler) Emir Argun Aka ve Emir Nevruz’un Siyasi Faaliyetleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 74, 348-359.
- Alinge, Curt, **Moğol Kanunları**, çev. Coşkun Üçok, Ankara Üni. Hukuk Fakültesi Yay., Sevinç Matbaası, Ankara 1967.
- Aliyev, Saleh Muhammedoğlu, “Derbend”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 9, İstanbul 1994, 164-166.
- Alptekin, Coşkun, “Atabeg”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 4, İstanbul 1991, 38-40.
- **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, haz. W. De. Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- Arabşah, İbn-i, **Acâ’ibü’l-Makdûr fî Nevâib-i Timûr**, Nil Vadisi Matbaası, Kahire 1285.
- Arabşah, İbn-i, **Acaibu’l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2012.
- Arthur Waley, **The Travels of an Alchemist**, George Routledge and Sons Ltd., London 1931.

- Atık, Kubilay, “Ortaçağ Bozkır Devletlerinde Hayvancılık Üzerine Yasalar: Tangut Devleti Örneği”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13(2), 2020, 183-198.
- Ayan, Ergin, “Moğolların Ortadoğu’daki İlk Noyanı Cormagun”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 13(2), 2018, 179-196.
- Aydemir, Adem, “Türkçede Bazı Sıhrî Akarabalık Terimleri Üzerine ”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 5 (8), Balıkesir 2012, 125-142.
- Aykanat, Mehmet, “Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hâkim Adaylığı: Mülâzemet”, **TAAD**, 9(34), 2018, 165-188.
- Babinger, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok, Osmanlı Yayınevi, Ankara 1982.
- Bahadır Han, Ebûlgazi, **Şecere-i Türk**, çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.
- Bakırcı, Fatih, **Yarlık ve İnaletnameler (Harvard Üniversitesindeki Yarkend Hanlığı ve Hocalar Dönemi’ne Ait Belgeler**, Ötüken Yay., İstanbul 2023.
- Balibeyoğlu, Lâlif, “Büyük Türk Astronomu: Uluğ Bey”, **Bilig**, 6, 1997, 158-164.
- Banarlı, Nihad Sâmi, **Resimli Türk Edebiyatı Târîhi**, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Barthold, V.W., “Moğol Öncesi Dönemde Türkistan’da Hristiyanlık (Semireçenskiy yazıtlar bağlamında)”, çev. Tahir Aşirov, **Kocaeli İlahiyat Dergisi**, 2, 2018, 126-157.
- Barthold, Wilhelm, **Uluğ Bey ve Zamanı**, çev. İsmail Aka, TTK Basımevi, Ankara 1997.
- Berber, Oktay, “13. Yüzyılda Moğolların Diplomasi Anlayışı Üzerine Bazı Notlar”, **ESOGÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 19(2), Eskişehir 2018, 83-102.

- Beyâni, Şirin, **Moğol Dönemi İran’ında Kadın**, çev. Mustafa Uyar, TTK Yay., İstanbul 2015.
- Beyâni, Şirin, **Zen der İran Asr-ı Moğol**, University of Tahrân Press, Tahrân 1415/2008.
- Beygî, Fehîme Ali, “Tarîh-i Güzîde”, **Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm**, VI, Tahrân 1380/2002.
- Bezer, Gülay Öğün, “Şâmî, Nizâmeddin”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 38, İstanbul 2010, 330.
- Bilgin, Orhan, “Matla-ı Sa’deyn”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 28, Ankara 2003, 141.
- Boyle, J. A., “The Significance of the Jami’ al-Tawarîkh as a Source of Mongol History”, **Iran-Shinda**, II, 1970, 1-8.
- Browne, E.G., “Suggestions for a Complete Edition of the Jami’u’t-Tawarikh of Rashidu’d-Din Fadlu’llah”, **JRAS**, 1908, 17-37.
- Burak Telli, “Tarama Sözlüğü’ndeki Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme”, **Kesit Akademi Dergisi**, 6(22), 2020, 139-156.
- Caferoğlu, Ahmet, **İlk Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut**, Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, İstanbul 1938.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi Notları**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1943.
- Carpini, Johann de Plano, **Moğol Tarihi ve Seyahatnâme**, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2019.
- Chardin, Jean, **Chardin Seyehatnamesi**, çev. Ayşe Meral, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Clauson, Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford At The Clarendon Press, London 1972.

- Coşkun, Derya, “Ebû Said Bahadır Han’ın Atabeyi: Uygur Türk’ü Sevinç Aka”, **Turcology Research**, 76, 2023, 55-61.
- Coşkun, Derya, “İlhanlılarda Komutanlıktan Küregenliğe Emir Hüseyin”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 9(1), 2024, 1-11.
- Coşkun, Derya, “Serbedârîlerin Kimlik Arayış Sürecinde Şeyh Halife”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 107, 2023, 381-390.
- Coşkun, Derya, **Herât’tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021.
- Coşkun, Derya, **Serbedârîler (1336-1382)**, Bilge Oğuz, İstanbul 2024.
- Crucis, Ricoldus de Monte, **Doğu Seyahatnamesi: Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu (1289-1291)**, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Çelebi, Kâtip, **Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn**, nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya, II, İstanbul 1360-62/1941-43.
- Çelik, Burak, “Cengiz Han Oğlu Toluy I: Ailesi”, **SUTAD**, 50, 2020, 375-393.
- Çetin, Atilla, “Hudavendigâr”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul 1998, 285.
- d’Ohsson, A. Konstantin, **Moğol Tarihi (Denizler İmparatoru Cengiz)**, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yay., İstanbul 2008.
- Dağdeviren, H. Ceren, “Moğol Toplumunda Kadın”, **Genç Kalemler**, 2017, 64-67.
- Delen, Meltem, “Emir Timur ve Yönetim İlkeleri”, **Journal of Social Policy Conferences**, 73, 2018, 144-161.

- Demir, Mustafa, “İslam Ortaçağ’ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, **AÜTAED**, 14(34), Erzurum 2007, 255-273.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2012.
- Dihhudâ, Ali Ekber, **Lugatname**, nşr. Muhammed Muîn-Ca’fer Şehîdî, III, Tahran 1993-94.
- Dilek, Kaan, “Şerefeddin Ali Yezdî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 38, İstanbul 2010, 550-552.
- Doerfer, Gerhard, **Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen**, Franz Steiner Verlag GMBH, C. 4, Weisbaden 1975.
- Dughlat, Mirza Haydar, **The Tarikh-i Rashidi: A History of the Moghuls of Central Asia**, çev. E. D. Ross, Curzon Press, London 1895.
- Duğlat, Mirza Haydar, **Tarih-i Reşidi: Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi**, çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul 2016.
- Durak, Neslihan, “Çingizli Hatunlar II: Töregene Hatun”, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları**, I (2), 2007, 117-126.
- Durak, Neslihan, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, **Turkish Studies**, 3(1), 2008, 251-258.
- Durak, Neslihan, “Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun”, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları**, II(1), 2007, 125-138.
- el-Azzâvî, Abbas, **et-Ta’rîf bi’l-mü’errihîn fî ‘ahdi’l-Mogul ve’t-Türkmân**, I, Bağdad 1376/1957.
- Ercilasun, A. Bican, “Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânü Lügati’t-Türk”, I, **Büyük Türk Klasikleri**, İstanbul 1985.

- Findley, V. Carter, **Dünya Tarihinde Türkler**, çev. Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- Firişte, **Gülşen-i İbrâhîmî: Târîh-i Firişte**, I, Kalküta 1247/1832.
- Gökmenoğlu, H. Tekin, “İslam Hukukunda Mehir”, **Mehir**, 2, 1998, 23-25.
- Gördegir, Ercan, “ İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Evlilikleri ”, **Tarih Okulu Dergisi**, XLIII, 2019, 1324-1340.
- Gördegir, Ercan, **Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316)**, İKSAD Yayınevi, Ankara 2021.
- Görgeç, Celâl, “ Kazak Halkının Yeni Ömür, Yeni Yıl ve Yeni Günle Görüşmesi: Amal (Körisüw) Merekesi ”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 53, Ankara 2022, 209-227.
- Gray, B., “An Unknown Fragment of the “Jami al-Tawarikh” in the Asiatic Society of Bengal”, **Ars Orientalis**, I, 1954, 65-75.
- Gray, B., **The World History of Rashid al-Din**, London 1978.
- Grigor, Aknerli, **Okçu Milleti Tarihi**, çev. Hrant de Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.
- Grousset, Renê, **Bozkır İmparatorluğu**, çev. M. Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul 2022.
- Grousset, Renê, **Cihan Fatih Cengiz Han**, çev. İzzet Tanju, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001.
- Gül, Bülent, “Aile ve Akrabalık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 27, Ankara 2017, 175-188.
- Gülensoy, Tuncer, “Altan Topçi II”, **Belleten**, 50(196), 1986, 9-72.

- Gülensoy, Tuncer, “Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar”, **Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten**, Ankara: TDK Yayınları, 21-22(1973-1974), 283-318.
- Gülensoy, Tuncer, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Günaltay, Şemsettin, **İslam Tarihi’nin Kaynakları Tarih ve Müverrihler**, Haz. Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İstanbul 1991.
- Hacı, Ötemiş, **Çengiz-Name**, Haz.; İlyas Kemaloğlu, TTK Yay., Ankara 2020.
- Haenisch, Eric, **Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca’an (Yüan-cha’o Pi-shi) Geheime Gesichte Der Mongolen**, Otto Harrassowitz.
- Han, Şeref, **Şerefname II Osmanlı-İran Tarihi**, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yay., İstanbul 1971.
- Hândmîr, **Düstûrî’l-vüzerâ**, çev. Harbî Emîn Süleyman, Kahire 1980.
- Hândmîr, Gıyaseddin b. Humamüddîn el-Hüseynî, **Muizzü’l-ens’ab**, perevod Ş.H. Vohida, Daik Press, Almatı, 2006.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn el-Hüseynî, **Târîh-i Habibü’s Siyer fî Ahbar-i Efrâd-i Beşer**, III, İntişârât-ı Kitâbhâne-yi Hayyâm, Tahran 1333.
- Hartog, Leo de, **Cengiz Han (Dünyanın Fatih)**, çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi, Ankara 2003.
- Hemedânî, **Kitâb-ı Târîh-i Mübârek-i Gazânî: Dâstân-ı Gazân Han**, nşr. K. Jahn, London 1940.
- Hemedânî, Rashiduddin Fazlullah, **Câmiü’t-Tevârîh**, Vol. 1, W.M. Thackston, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard 1998.
- Hemedânî, Reşidüddin Fazlullah, **Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)**, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, TTK Yay., Ankara 2013.

- Hemedanî, Reşidüddin Fazlullah, **Camiu't-Tevârih**, Muhammed Ravşan- Mustafa Mûsavî (Ed.), C.II, Neşr-i Elburz, Tahran 1373.
- Hemedanî, Reşidüddin Fazlullah, **Camiu't-Tevârih: Compendium of Chronicles; A History of the Mongols**, çev. W. M. Thackston, C.2, 476.
- Hemedanî, Reşidüddîn Fazlullah, **Camiü't Tevarih I-II-III**, Neşr-i Alborz, Tahran 1373.
- Hemedanî, Reşidüddin Fazlullah, **The Successors of Cenghis Khan**, çev. J. Boyle, Columbia University Press, New York and London 1971.
- Hope, Michael, **Power, Politics and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhânate of Iran**, Oxford University Press, UK 2016.
- İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- İlhan, Sare Terzi, Şerife Işık, “Evliliğin İlk Yıllarında Evlilik Yaşamı Deneyimi ve Evliliğe İlişkin Algılar: Sorunlar, Zorluklar ve İhtiyaçlar”, **Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi**, 7(4), 2019, 1430-1448.
- İnan, Abdülkadir, “ Güvey ”, **Türkiyat Mecmuası**, 9, İstanbul 1951, 139-144.
- İnan, Abdülkadir, “Ongutlar’ın Menşei Meselesi”, **Belleten**, 8(31), 1944, 453-456.
- İpşirli, Mehmet, “Lale Devrinde Teşkil Eden Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler”, Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri**, İstanbul 1987, 33-42.
- Jahn, K., “Cihan Tarihçisi Olarak Reşidüddin”, **İTED**, III(3-4), 1966, 227-236.
- Javidi, Glulam Reza, “Moğol İstilasından Önce Orta Çağ Bamiyan’da Din”, **5. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Trakya Üniversitesi, Edirne “6-8.12.2019”.

- Kaçalın, Mustafa S., “Dîvânü Lugatî’t-Türk”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, IX, İstanbul 1994.
- Kafalı, Mustafa, “Cengiz Han”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 7, İstanbul 1993, 367.
- Kafalı, Mustafa, **Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1976.
- Kalan, Ekrem, “ Moğolların Gizli Tarihçesi’ne Göre Moğollar’da Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler ”, **Osman Fikri Sertkaya Armağanı**, ed. Hatice Şirin User, Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013, 373-382.
- Kamalov, İlyas, **Avrasya Fatihi Tatarlar**, Kaknüs Yay., İstanbul 2007.
- Kamalov, İlyas, **Moğolların Kafkas Politikası**, Kaknüs Yay., İstanbul 2003.
- Kaplan, Abdurrahman, **Timur ve Seferleri**, Astana Yay., Ankara 2019.
- Kâşifi, Safî Ali b. Hüseyin Vâiz, **Reşhât-ı Aynü’l-hayât**, çev. M. Şerîf el-Abbâsî, İstanbul 1291.
- Kavas, İslam, “Moğol Dönemi İranı’nda Kadın”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 6(4), 2019, 1-9.
- Kaya, Çetin, “Cengiz Han’ın Kızları ve Yapmış Oldukları Evlilikler”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 11(22), 2021, 189-199.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzide**, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzide**, nşr. Abdülhüseyin Nevai, Tahran 1364, 595.
- Kemaloğlu, İlyas, “Büyük Moğol İmparatorluğu”, **Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları**, haz; Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

- Kemaloğlu, İlyas, “Toktamış Han”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 41, İstanbul 2012, 231-232.
- Kiragos, Müverrih, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, çev. Gürsoy Solmaz, Elips Yayınları, Ankara 2009.
- Konukçu, Enver, “Bağdat Hatun”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1991, 444.
- Köprülü, Fuat, **Tarih Araştırmaları**, Akçağ Yay., İstanbul 2006.
- Köprülü, Mehmet Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, haz. Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
- Kucur, Said S., “Nâib-i Saltanat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 32, İstanbul 2006, 313-314.
- Küpeli, Özer, “Evliya Çelebi’nin İlk İran Seyahati Güzergâhı ve Kalelere İlişkin Bilgiler”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XI(2), 2011, 69-98.
- Kütük, Ahmet, “ Türk/Moğol Devlet ve Toplum Töresinde Levirat Evlilikler ve Uygulama Esasları ”, **GTTAD**, 4(7), Mardin 2022, 43-56.
- Lambton, A.K.S., “Early Timurid Theories of State: Hâfız Abrû and Nizam al-Din Sami”, **BEO**, XXX, 1978, 1-9.
- Lessing, Ferdinand D., **Moğolca-Türkçe Sözlük I**, çev. Günay Karaağaç, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- Luter, K. A., “The Saluqnamah and the Jami’ al-Tawârîkh”, **Proceedings of the Colloquium on Rashid al-Din Fadlallah**, 1971, 26-35.
- Macit, Ensar, “Celâyirliler’de Kadın ve Siyaset”, **USAD**, 11, 2019, 11-36.
- Mahmut, Kaşgarlı, **Divan-ı Lügati’t Türk**, C. IV, çev. Besim Atalay, TDK Yay., Ankara 2006.

- Mandeville, Sir John, **The Book of Marvels and Travels**, translated with an introduction and not. Anthony Bale, Oxford University Press, 2012.
- Manz, Beatrice Forbes, “Timur ve Hakimiyetin Sembolü”, çev. Musa Şamil Yüksel, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 15(1), 2000, 257-272.
- Marozzi, Justin, **İslam’ın Kılıcı Cihan Fatih**, çev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006.
- Mehmet, Gülsün, “Tangut Dili ve Eski Türkçede Yüklemsel Kişi İşaretleri”, **Türkbilig**, 36, 2018, 1-10.
- Meral, Hasancan, “Mîrza Mîranşâh ve Askeri Faaliyetleri”, **History Studies**, 9(1), 2017, 145-156.
- Merçil, Erdoğan, **Fars Atabegleri Salgurlular**, TTK Yay., İstanbul 1991.
- Mînovî, Müctebâ, “Câmi’u’t-tevârîh-i Reşîdüddîn FAzlullah-i Hemedânî Vezîr”, **Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât**, Tahran 1349, 1-51.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd, **Târih-i Ravzatu’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ**, V, Tas ve Tahşiye, Cemşid Kiyânfer, İntişârât-i Esâtir, Tahran 1380.
- Mirzayeva, Nasiha, “Kıpçak-Moğol Etnik Bağlantısı Hakkında”, **Journal of History of Science**, 2(1), 2021, 9-18.
- **Moğolların Gizli Tarihçesi**, terc. ve not. Mehmet Levent Kaya, Kronik Yay., İstanbul 2018.
- **Moğolların Gizli Tarihi**, terc. Ahmet Temir, TTK Basımevi, Ankara 1986.
- Nevâî, **Mecâlisü’n-nefâis**, haz. Hüseyin Ağan vd., Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınevi, Erzurum 1995.
- Oğuz, Anıl Yasin, “Yuan Hanedanı’nın Resmî Tarihi Yuanshi’ye Göre Moğol Kraliçeleri ve Prensesleri”, **Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları**

Sempozyum Bildiri Kitabı, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 24-25.03.2022, 142-149.

- Owens, Meredith, “Some Remarks on the Miniatures in the Society’s Jâmi al-Tawârîkh”, **JRAS**, 1970, 195-199.
- Ögel, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Örs, Derya, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-İbrî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 21, İstanbul 2000, 92-94.
- Özdemir, Ahmet, **Şecere-i Türk’den 39-62’inci Sayfalar Arasındaki Moğol Vesair Türklerin Asıl İsim ve Lakapları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Umumi Türk Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1967-1968.
- Özdemir, Nutku, “Damad”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 8, İstanbul 1993, 434-435.
- Özen, Firdevs, “İlhanlı Devleti’nin Son Hükümdarı Ebû Sa’îd Bahâdır Han’ın Emîr Çoban’ın Ölümünden Sonraki Faaliyetleri ve Ölümü (728-736/1327-1335)”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 74, 2022, 268-281.
- Özgüdenli, Osman G., “Moğollar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 30, Ankara 2020, 225-229.
- Özgüdenli, Osman G., **Moğol İranında Gelenek ve Değişim-Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, Kaknüs Yay., İstanbul 2009.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Kubilay Kağan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, EK-2, Ankara 2019, 88-89.
- Öztuna, Yılmaz, **Devletler ve Hânedanlar İslam Devletleri**, C.1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2005.

- Özturhan, Ahmet, “İlhanlı Devleti’nin İnhitatından Sonra İlhanlı Tahtında Bir Kadın Hükümdar: Satı-Bek Hatun’un Hayatı ve Faaliyetleri”, **GTTAD**, 4(8), 547-554.
- Parmaksızoğlu, İsmet, Yaşar Çağlayan, **Genel Tarih: I Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri**, Funda Yay., Ankara 1976.
- Paşaoğlu, D. Derin, “Altın Orda Hanlığı’nda Harezmi’nin Yeri”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 9(18), 2023, 135-148.
- Paşaoğlu, D. Derin, “Altın Orda Hanlığı’nda Kadın (Ailede, Toplumda ve Yönetimde”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 34, 2023, 371-400.
- Polo, Marco, **Marko Polo Seyahatnamesi**, çev. 1001 Temel Eserler, Kervan Kitapçılık, Cilt I, 1979.
- Quinn, Sholen A., “The Historiography of Safavid Prefaces”, **Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society**, ed. Charles Melville, London 1996.
- Romer, H. R., “Neuere Veröffentlichungen zur Geschichte Timurs und seiner Nachfolger”, **CAJ**, II(3), 1956, 221-222.
- Rossabi, Morris, **Kubilay Han**, çev. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.
- Roux, Jean Paul, **Histoire des Turcs**, Fayard, Paris 1984.
- Roux, Jean-Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini** (1. Baskı), çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994.
- Ruysbroeck, Willem Van, , **Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk 1253-1255**, ed. Peter Jackson, David Morgan, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- Saray, Mehmet, “Altın Orda Hanlığı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2, İstanbul 1989.
- Selmâni, Tacü’s, **Tarihname**, çev. İsmail Aka, TTK Yay., Ankara 1999.

- Semerkandî, Abdurrezzak-i, **Matla’-ı Sa’deyn ve Mecma’-ı Bahreyn**, nşr. Abdul-Hüseyn Nevâî, Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsanı ve Muta’alat-ı Ferhengi, C.I, Tahran 1383 hş.
- Serruys, Henri, **Pei-Lou Fqng-Sou: Les Coutumes Des Esclaves Septentrionaux de Siao Ta-Heng Monumenta Serica X.**, Peking 1945.
- Söyüt, Yaşar, “Moğol İmparatorluğu’nun Kadın Naibesi: Töregene Hatun”, **Journal of Universal History Studies**, 4 (2), 2021, 212-228.
- Spuler, Bertold, **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)**, çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- Subaşı, Ömer, “Siyasi Evlilikler Bağlamında Moğol Dış Politikası ve Kadın”, **ANASAY**, 6(21), 2022, 3-49.
- Subaşı, Ömer, **Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset**, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- Sümer, Faruk, “ Anadolu’da Moğollar”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi I, **Türk Tarih Kurumu Basımevi**, Ankara 1970.
- Sümer, Faruk, **Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
- Şahbaz, Mehibe, “Timurlu Mirzalar Meselesi”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 27(2), 18-32.
- Şahin, Mustafa, **Serbedârîler Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet**, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2017.
- Şahin, Mustafa, **Son İlhanlı Toga Timur Han ve Varisleri**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023.
- Şâkir, Mustafa, **et-Târîhu’l-Arabî ve’l-mü’errihûn**, IV, Beyrut 1993.
- Şami, Nizamüddin, **Zafername**, çev. Necati Lugal, TTK Yay., İstanbul 1987.

- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed-i, **Mecma'ul-Ensâb**, neşr. Mir Hâşim Muhaddis, Tahran 1363.
- Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, Yıldız Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Şirin, Hatice, **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, TDK Yay., Ankara 2016.
- Tang, Ch'i, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarih Kürsüsü 1970.
- Taşağıl, Ahmet, “ Kurultay ”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ek-2, Ankara 2019, 94-95.
- Taşağıl, Ahmet, “Keş”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 25, Ankara 2022, 314-315.
- Taşağıl, Ahmet, “Türkistan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 41, İstanbul 2012, 556-560.
- Tauer, F., “Timurlular Devrinde Tarihçilik” çev. A. Ateş, **TTK Belleten**, XXIX(113), 1965, 49-70.
- Tekin, Talât, **Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler**, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara 1976.
- Tekin, Talât, **XI. Yüzyıl Türk Şiiri**, TDK Yay., Ankara 1989.
- Temir, Ahmet, “Moğol (Türk-Moğol) Hanlığı”, **Türkler**, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Temir, Ahmet, **Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han)** (1.Baskı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- Tihrani, Ebu Bekr, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara 2012.

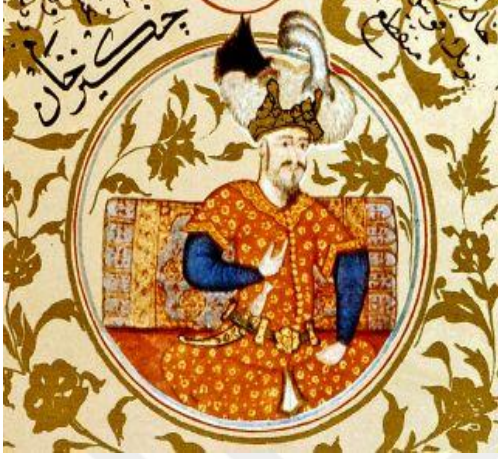
- Tihriânî, Ebû Bekr-i, **Kitâb-ı Diyarbekriyye**, çev. Necati Lugal, Faruk Sümer, TTK Yay., Ankara 1962.
- Togan, A. Zeki Velidi, “Büyük Türk Hükümdarı Şahruh”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 3(2-3), 2012, 520-538.
- Togan, A. Zeki Velidi, “Emir Timur’un Soyuna Dair Bir Araştırma”, **Tarih Dergisi**, 26, 2011, 75-84.
- Togan, Nazmiye, “Temür Zamanında Aristokrat Türk Kadını”, **İslam Tetkikleri Dergisi**, 4, 2012, 3-14.
- Togan, Zeki Velidi, “Reşîd-üd-din Tabîb”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, IX, 709-710.
- Tokmak, A. Naci, “Hâcû-yi Kirmânî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XIV, İstanbul 1996, 520-521.
- Tombuloğlu, Tuba, “Timurlu Devletinde Yapılan İttifak Evlilikleri”, **Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, 4(2), 2020, 322-334.
- Tuna, Osman Nedim, “Osmanlıcada Moğolca Kelimeler”, **Türkiyat Mecmuası**, 17(0), 1972, 281-314.
- Tuysuz, Cem, Şahin Yılmaz, “Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5(3), 2019, 724-753.
- Unat, Yavuz, “Uluğ Bey”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 42, İstanbul 2012, 127-129.
- Uyar, Mustafa, “İlhanlılar (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askeri Yetkililer ve Nitelikleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 49(1), Ankara 2009, 33-47.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, “Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş”, **TTK Belleten**, XXXI(124), 1967, 601-646.

- Ülkütaşır, M. Şakir, **Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut**, TDK Yay., İstanbul 1946.
- Ürekli, Muzaffer, “Celâyirliler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 7, İstanbul 1993, 264-265.
- Vernadsky, George, **Moğollar ve Ruslar**, çev. Eşref Bengi Özbilgen, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- Vladimirtsov, B.Y., **Moğolların İctimai Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi**, çev. Abdülkadir İnan, TTK Yay., Ankara 1995.
- Wang Guowei, **Menggu Shiliao Si Zhong 蒙古史料四種**, Taipei: Zhengzhong Shuju, 1975.
- Weatherford, Jack, **Cengiz Han’ın Kızları**, çev. Mehmet Bilgen, Tarih & Kuram Yay, İstanbul 2016.
- Yağlı, Ali Rıza, “Timurlularda Bir Darbe Girişimi Maz’ul Bir Bilge Hükümdar: Uluğ Beg”, **Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Darbeler ve Tepkiler**, Divan Kitap, Giresun 2016.
- Yakubovskiy, A. Y., **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1976.
- Yezdî, Şerefeddin Ali, **Zafername**, çev. Ahsen Baturöğlü, Selenge Yay., İstanbul 2013.
- Yezdî, Şerefeddîn Ali, **Zafername**, nşr. Seyit Said, Mir Muhammed Sadık ve Abdülhüseyin Nevâî, Meclis-i Şûrâ-i İslamî, Tahran 2009.
- Yılmaz, Bülent, **Celayirliler Kabile-Devlet** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Ebu Said Bahadır Han”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 10, İstanbul 1994, 218-219.

- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlılar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 22, İstanbul 2000, 102-105.
- Yuvalı, Abdulkadir, **İlhanlı Tarihi**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.
- Yuvalı, Abdülkadir, “Çağatay Hanlığı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 8, İstanbul 1993, 177-178.
- Yuvalı, Abdülkadir, “Gâzân Han”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 13, İstanbul 1996, 429-431.
- Yücel, Mualla Uydu, **Moğollar Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Programı Ders Kitabı, İstanbul 2010.
- Yüksel, Musa Şamil, “ Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı ”, **Turkish Studies**, 5(3), 2010, 2027-2058.
- Yüksel, Musa Şamil, “Şahruh’un Sünnî Canlandırma Siyaseti”, **Tarih Okulu**, V, 2009, 95-110.
- Yüksel, Musa Şamil, “Timurlularda Kadın”, **Ortaçağda Kadın**, Altan Çetin (Ed.), Lotus Yayınevi, Ankara 2011.
- Zorlu, İzzet, “Tebriz’de İlhanlılardan Kalma Yıkık Bir Mescit”, **Journal of Institute of Economic Development and Social Researches**, 6(25), 2020, 674-702.

EKLER

EK-1

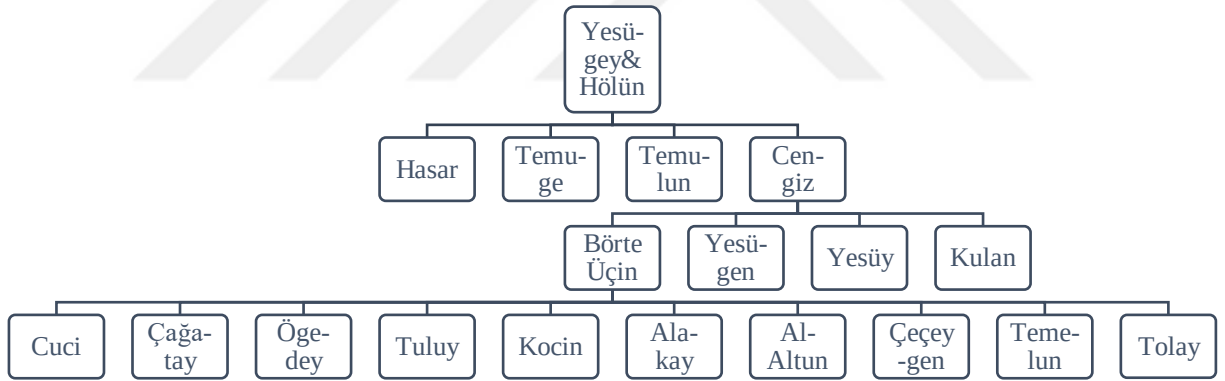
(Cengiz Han'ı tasvir eden minyatür)³³⁴

EK-2

(Emir Timur'un Taşkent'teki heykeli)³³⁵

Ek-3

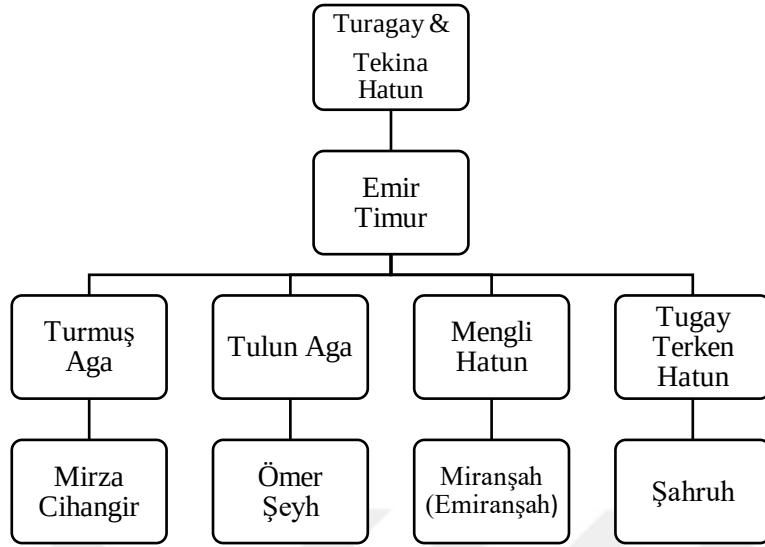

(Cengiz Han'ın kardeşleri, bazı eşleri ve çocuklarını gösterir tablo)

³³⁴ Kafalı, “Cengiz Han”, 367.

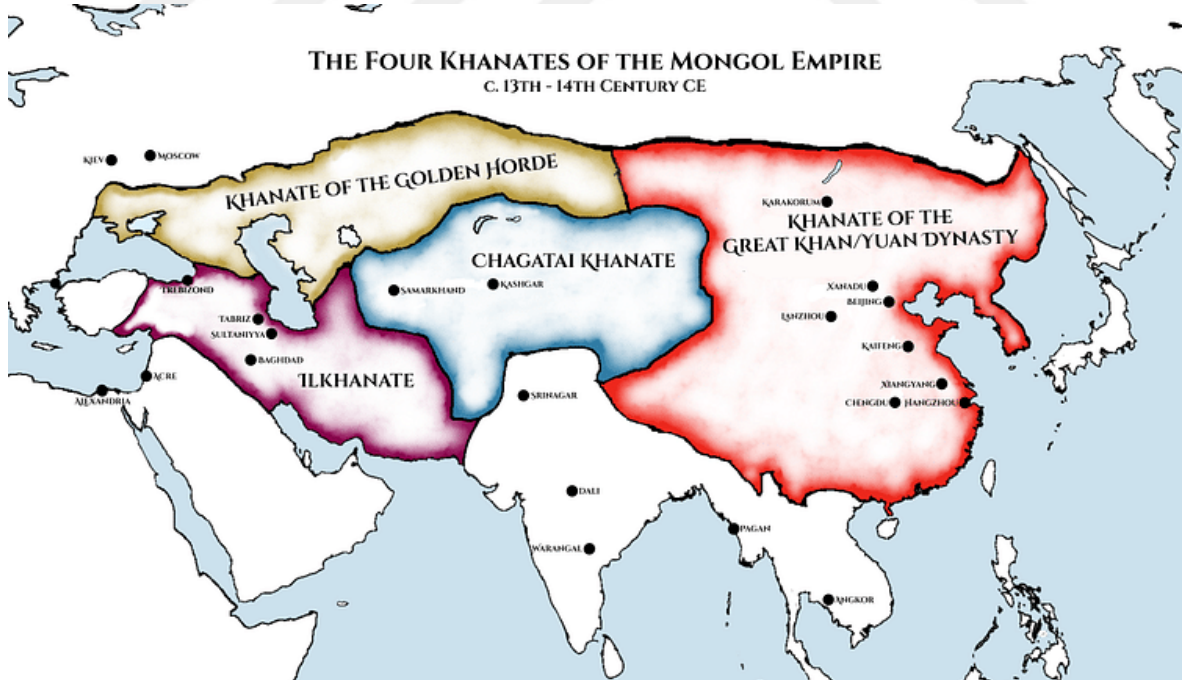
³³⁵ Aka, “Timur”, 173.

EK-4

(Emir Timur'un eşleri ve çocuklarını gösterir tablo)

EK-5

(Moğol İmparatorluğu'nun 1259'dan sonra dört hanlığa bölünmesi)³³⁶

³³⁶ <https://www.worldhistory.org/image/11439/four-khanates-of-the-mongol-empire/> Erişim Tarihi 1 Temmuz 2024

EK-6

(Timurlular Devleti 1369-1507)³³⁷

EK-7

(Şâhruh'un Baysungur albümü içerisindeki Uygurca Şeceresinde bulunan tasvirî bir resmi)³³⁹

EK-8

(Uluğ Bey 1394-1449)³³⁸

³³⁷ https://www.tarihkursu.com/2017/08/39-timurlular-devleti-haritas.html#google_vignette Erişim Tarihi 1 Temmuz 2024

³³⁸ <https://akademiye.org/tr/?p=129> Erişim Tarihi 1 Temmuz 2024

³³⁹ Aka, "Şâhruh", 293.

EK-9

(Emir Timur'un eşi için 1399-1405 yıllarında yaptırdığı Bibi Hanım Cami)³⁴⁰

EK-10

(Gûr-i Emîr Türbesi)³⁴¹

³⁴⁰ <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/semerkantin-en-onemli-anitlarindan-biri-bibi-hanim-camii/608aa32801a30a3418a42bbf> Erişim Tarihi 1 Temmuz 2024

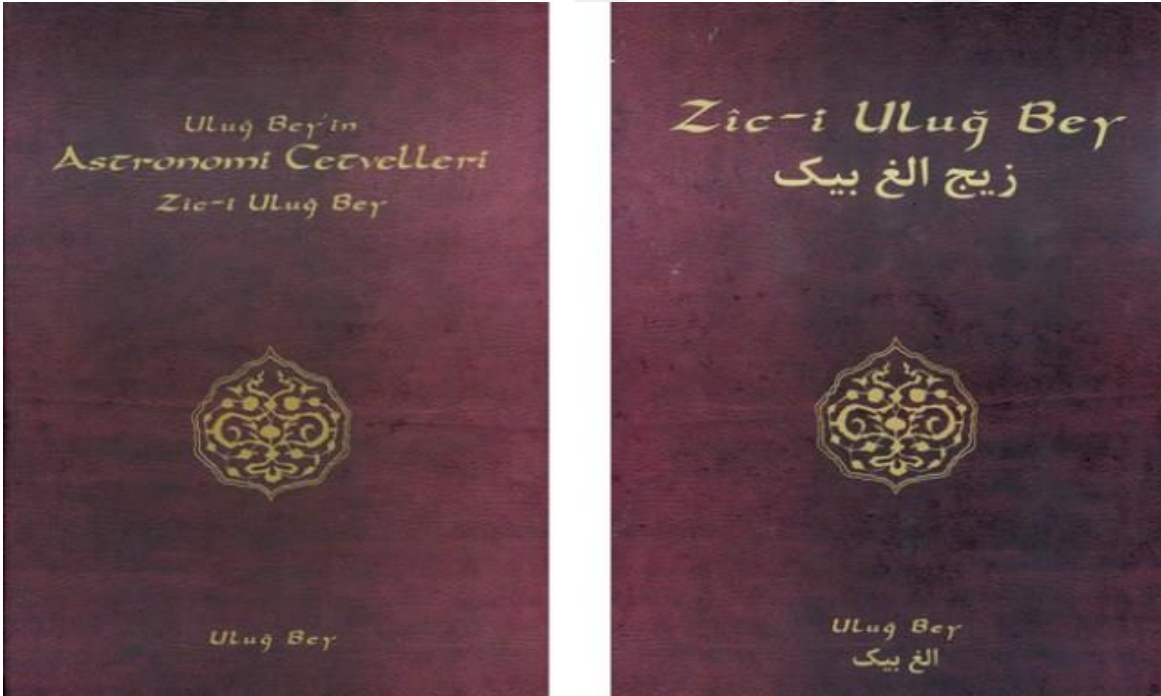
³⁴¹ <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/semerkantta-bulunan-gur-i-emir-turbesi-turist-akinina-ugruyor/65b3c17d373154b560f4c738> Erişim Tarihi 1 Temmuz 2024

EK-11

(Uluğ Bey Rasathanesi)³⁴²

EK-12

(Uluğ Bey'in yazmış olduğu Zic-i Uluğ Bey adlı eseri)³⁴³

³⁴² <https://www.yasemin.com/yasam/haber/2992336-ulug-bey-rasathanesi-nerede-ulug-bey-rasathanesini-kim-yapti-ulug-bey-rasathanesi-ozellikler> Erişim Tarihi 1 Temmuz 2024

³⁴³ <https://www.kozmikanafor.com/ulug-bey-basyapiti-ulugbey-zici/> Erişim Tarihi 1 Temmuz 2024